مجله علمی سلام

Salam Academic Journal

Journal Homepage: https://www.resaearch.salam.edu.af

سال هشتم، دور دوم، شماره ۴، خزان سال ۱۴۰۲هـ ش

مالیات او حکم يې د شريعت په رڼا کې

Taxation and Its Ruling in Islamic Sharia: A Comprehensive Analysis

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.16757718

دکتور مصباح الله عبدالباقی[1]

ORCID: https://orcid.org/0009-0004-4224-2339

ISSN: 3078-9575 (Print)

ISSN: 3078-9583 (Online)

تاریخ نشر: ۱۴۰۲/۱۲/۲۰

تعداد صفحات: ۱۰۴

از صفحه ۶ تا ۱۰۹

لنډيز

په دې څېړنه کې يوه ډېره مهمه موضوع څېړل شوې ده، او هغه د شريعت په رڼا کې د معاصر اقتصاد د نظر سره سم د مالياتو د اخيستلو حکم دی، د دې موضوع اهميت په دې کې دی چې په اړه يې متفاوت نظرونه شتون لري، له دې نظرونو څخه کوم نظر د شريعت سره اړخ لګوي او کوم نظر د شريعت سره اړخ نه لګوي؟

د دې لپاره چې د معاصر اقتصاد د نظر سره سم د مالياتو حکم د شريعت په رڼا کې وڅېړل شي نو بايد چې دا ډول ماليات په درست ډول وپېژنو، نو له دې امله په لومړي ځپرکي کې په لنډ ډول د معاصرو مالياتو د پېژندنې په اړه بحث شوی دی، تر څو پرې حکم کول ممکن شي، ځکه حکم په هغه څه کېدلی شي چې ماهيت يې مشخص وي. د معاصرو مالياتو د شرعي حکم د معلومولو په لړ کې دويمه قضيه چې څېړل يې اړين ؤ دا وه چې ايا اسلام د اسلامي دولت د بوديجې د تمويل لپاره معلومې سرچينې لري؟ ايا دا سرچينې توفيقي دي که توقيفي، په دې معنی چې په دې کې د اجتهاد مجال شته او که نه؟ او د هغو سرچينو څخه پرته نورې سرچينې په کې اضافه کېدلی شي چې په شرعي نصوصو کې يې يادونه شوې او که نه؟ د دې څېړنې په پايله کې جوته شوه چې شريعت يو لړ سرچينې د اسلامي حکومت د تمويل لپاره مشخصې کړې دي، خو له دې امله چې دا قضيه د معاملاتو سره تړاو لري، نو دا د اجتهاد مجال دی او دا سرچينې په همدې منصوصې سرچينو کې منحصرې نه دي، له همدې امله ګورو چې د حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه په خلافت کې نورې سرچينې هم په دې کې ور زياتې شوې دي، له دې امله دې پايلې ته ورسېدو چې که ماليه شرعي مانع ونه لري او د بوديجې د تمويل د سرچينې په توګه ترې کار واخيستل شي دا په دې ډګر کې د شريعت د طبيعت سره مخالفت نه لري. دربمه قضيه چې اړينه وه او بايد چې څېړل شوی

---

[1]. د شرعياتو پوهنځي استاد او د سلام پوهنتون رئيس، 0771694474، Misbah.abdulbaqi@gmail.com

وی هغه دا وه چې د شریعت له نظره د دولت له لورې د اجباري مالیاتو د اخیستلو په مخ کې یواځینی شرعي مانع دا دې چې شریعت د چا په ملکیت کې د هغه له خوښې پرته تصرف کول ناروا ګڼي، او اجباري اخیستل همداسې یو تصرف دی.

څلورمه قضیه دا څېړل شوی چې د مالیې په مخ کې موجود شرعي خنډ (چې د خلکو له خوښې پرته د هغوی د مال اخیستل) څرنګه او په کومو حالاتو کې له منځه تللی شي؟ څکه په کومو حالاتو کې چې دا خنډ له منځه ولاړ شي په هماغه حالاتو کې به د مالیې اخیستل جواز ولري، او په کومو حالاتو کې چې دا خنډ وجود ولري نو مالیه اخیستل به ناروا او نا درست وي.

د څېړنې په پای کې دې پایلې ته ورسېدو چې په لاندې دوه حالتونو کې دا خنډ له منځه تللی شي:

لومړی: د اضطرار حالت چې په دې حالت کې د شرعي ولایت لرونکی حکومت د خلکو د مال سره د مباح مال په توګه تعامل کولی شي.

دویم: په عادي حالاتو (غیر اضطراري حالاتو) کې د مالیې اخیستل یوازې هغه وخت جواز لري چې خلک په خپله خوښه د خپلو وکیلانو له لارې د مالیې د ورکولو وعده وکړي او دا وعده به ملزمه وعده وي، دویم دا چې د همدې وکیلانو له لارې د مالیې د ورکولو عقد وکړي، یعنې د حکومت او ولس ترمنځ د مالیې د ورکړې یو اجمالي عقد باید شتون ولري او بیا د هر کال لپاره هغه مقدار په تفصیلي توګه د یو تفصیلي عقد له لارې مشخص کړی شي چې د هر وګړي څخه به په کومو شرطونو څومره مالیه اخیستل کېږي.

نو مالیه د هېوادونو اړتیا ده، له دې څخه پرته حکومتونه او هېوادونه پرمخ نه شي تللی، خو مسلمان حکومتونه باید دا په هغه توګه واخلي چې د شریعت سره برابر وي، او په دې څېړنه کې همدا په ګوته شوی دی.

کلیدي کلیمي: مالیات، شریعت، اقتصادی پالیسی، عقد

سریزه

الحمد لله رب العلمین والصلاة والسلام علی سید الأنبیاء والمرسلین و علی آله و أصحابه أجمعین، و بعد.

د مالیاتو د اخیستلو قضیه له هغو قضیو څخه ده چې په اړه یې بېلابېل نظریات شتون لري، یو شمېر پوهان تصور لري چې مالیه هماغه «مَکس» دی چې په اړه یې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمايي: "لَا يَدْخُلُ صَاحِبُ مَكْسٍ الْجَنَّةَ"[2]. د مالیې د راټولولو مسؤول به جنت ته لاړ نه شي.

یو شمېر نور پوهان د بېلابېلو فقهي اسنادو پر بنسټ دا په مطلقه توګه صحیح او روا ګڼي، نور پوهان دا په ځینو حالاتو کې روا ګڼي، په ځانګړې توګه کله چې هغه موانع او خنډونه نه وي چې په شرعي نصوصو کې راغلي دي او د هغه اصولو او مقاصدو سره په ټکر کې نه وي چې شریعت د مال لپاره ټاکلي دي، خو په نورو حالتونو کې یې بیا روا نه ګڼي.

له دې بېلابېلو نظریاتو څخه کوم سم دي؟ د مالیې حکم څه دی؟ په کوم وخت او شرایطو کې د حکومت او نظام لپاره د مالیې (ټېکس) اخیستل روا او په کوم وخت کې ناروا دي؟ د شریعت په رڼا کې د دې حکم څېړل له دې امله هم اړین دي چې په اوسنیو شرایطو کې په هېواد کې که له یوې خوا خلک د فقر او غربت سره مخامخ دي، د خپلو اولادونو لپاره د یوې مړۍ ډوډۍ د پیدا کولو توان نه لري نو له بلې خوا د افغانستان اسلامي امارت خپلو مجبوریتونو ته متوجه دی او له دوی څخه مالیه غواړي او بېلابېل ټېکسونه

---

[2] - السنن الکبری (7/ 26) تألیف: أحمد بن الحسین بن علي بن موسی الخُسْرَوْجِردي الخراساني، أبو بکر البیهقي (المتوفی: 458هـ)، تحقیق: محمد عبد القادر عطا، خپرونکې اداره: دار الکتب العلمیة، بیروت – لبنات، درېم چاپ، کال 1424 هـ - 2003 م.

(مالیات) ترې راټولوي. دا که له يوې لورې د خلکو لپاره ستونزې جوړوي له بل پلوه په اقتصادي فعاليتونو منفي اغېز کوي. د دې تر څنګ په دې اړه د شريعت له نظره د دې ډول کړنو حکم معلومول هم اړين دي چې دا کار خو د شريعت سره په ټکر کې نه دی؟ په ورته وخت کې د ماليې مطلق ناروا بلل هم هېوادونه د ستونزو سره مخامخ کوي، نو دې حقيقتونو ته په کتلو د دې اړتيا ده چې د ماليې حکم د شريعت د اصولو او شرعي نصوصو په رڼا کې وڅېړل شي تر څو په دې ميدان کې يو اسلامي حکومت په بصيرت سره د شريعت د احکامو په رڼا کې حرکت وکړي.

د بحث حدود او اړوند موضوعات

د ماليې د حکم د معلومولو لپاره اړينه ده چې په پيل کې د ماليې (ټېکس) په حقيقت باندې ځان پوه کړو چې آيا د ماليې (ټېکس) طبېعت د اسلام د طبېعت سره اړخ لګوي که نه؟ او دا ځکه چې اهل علم وايي: "الحکم علی الشيء فرع عن تصوره" په يو شي باندې حکم د هغه د تصوري حقيقت په ذهن کې د را استحضار کولو فرعه ده او تر څو چې اصل شتون ونه لري، د فرعې شتون ممکن نه دی.

له دې امله چې موږ د مطلقې ماليې په اړه څېړنه نه کوو، بلکې موږ د هغه ماليې په اړه د شريعت د حکم د معلومولو هڅه کوو چې په معاصر اقتصادي فکر کې ورته ماليه ويل کېږي او ټول هېوادونه ترې د خپلې بوديجې د تمويل لپاره استفاده کوي، له دې امله دا اړينه ده چې موږ په معاصر اقتصادي فکر کې د ماليې په حقيقت ځان پوه کړو.

په معاصر اقتصادي فکر کې ماليه په حقيقت کې د مالياتي سياست برخه ده. دغه مالياتي سياست څه شی دی او ولې د يو نظام څخه بل نظام ته توپير لري؟ په اسلامي اقتصادي فکر کې مالياتي سياست څه ته ويل کېږي؟ او د شرعي نصوصو په رڼا کې د دې مالياتي سياست عناصر څه دي؟ عملاً دا مالياتي سياست څه پاتې شوی دی؟ آيا د معاصر اقتصادي نظام ماليه د اسلام د مالي نظام او بيا د اسلامي مالياتي سياست سره اړخ لګوي او که نه؟

دا او داسې نورو پوښتنو ته د ځواب د پيدا کولو په پايله کې موږ د اسلامي حکومت له لورې د ماليې (ټېکس) د لګولو د جواز او عدم جواز حکم ته رسېدلی شو، نو په دې لنډه ليکنه کې به همدې او دې ته ورته پوښتنو د ځواب لټولو کوښښ کوو.

د بحث او څېړنې تګلاره

دې پوښتنو ته د ځواب لټولو لپاره به موږ د بېلابېلو تګلارو څخه ګټه اخلو. څه به وصفي تګلاره ايجابوي، څه به تحليلي او استنباطي تګلاره ايجابوي او په څه قضيو کې به د مقايسوي تګلارې څخه استفاده کوو.

موږ په پيل کې د دې هڅه کړې چې دا معلوم کړو چې د حکومت له پلوه د ماليې اخيستل د شريعت له نظره په خپل ذات کې ستونزه لري او که د کوم علت له امله يې اخيستل ناروا دي[3]، د دې خبرې د څرګندولو لپاره د دې اړتيا وه چې موږ په شريعت کې د مال اړوند عمومي احکام وڅېړو چې دا وګورو چې ماليه د دې احکامو په کوم ځای کې قرار لري، نو د څېړنې په پايله کې معلومه شوه چې د ماليې د ځانګړتياوو څخه يوه ځانګړنه دا ده چې د دولت له لورې په جبري ډول اخيستل کېږي، چې همدا ځانګړتيا يې د شريعت سره په ټکر کې ده، ځکه چې اسلام د چا مال د هغه له خوښې پرته اخيستل ناروا ګڼي.

[3] - د اصول فقهې په اصطلاح کې دې ته "النهي عن الشيء لذاته أو النهي عنه لغيره" ويل کېږي.

دویمه قضیه چې څېړل يې اړين ؤ دا وه چې ايا اسلام د اسلامي دولت د بوديجې د تمويل لپاره معلومې سرچينې لري؟ ايا دا سرچينې توفيقي دي که توقيفي[4]، په دې معنی چې په دې کې د اجتهاد مجال شته او که نه؟ او د هغو سرچينو څخه پرته نورې سرچينې په کې اضافه کېدلی شي چې په شرعي نصوصو کې يې يادونه شوې او که نه؟ د دې څېړنې په پايله کې جوته شوه چې شريعت يو لړ سرچينې د اسلامي حکومت د تمويل لپاره مشخصې کړې دي، خو له دې امله چې دا قضيه د معاملاتو سره تړاو لري، نو دا د اجتهاد مجال دی او دا سرچينې په همدې منصوصې سرچينو کې منحصرې نه دي، له همدې امله ګورو چې د حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه په خلافت کې نورې سرچينې هم په دې کې ور زياتې شوي دي، له دې امله دې پايلې ته ورسېدو چې که ماليه شرعي مانع ونه لري او د بوديجې د تمويل د سرچينې په توګه ترې کار واخيستل شي دا په دې ډګر کې د شريعت د طبيعت سره مخالفت نه لري.

دريمه قضيه چې اړينه وه او بايد چې څېړل شوی وی هغه دا وه چې د ماليې په مخ کې موجود شرعي خنډ (چې د خلکو له خوښې پرته د هغوی د مال اخيستل) څرنګه او په کومو حالاتو کې له منځه تللی شي؟ ځکه په کومو حالاتو کې چې دا خنډ له منځه ولاړ شي په هماغه حالاتو کې به د ماليې اخيستل جواز ولري. د څېړنې په پای کې دې پايلې ته ورسېدو چې هغه دوه حالتونه کېدلی شي:

لومړی: د اضطرار حالت[5] چې په دې حالت کې د شرعي ولايت لرونکی حکومت د خلکو د مال سره د مباح مال په توګه تعامل کولی شي.

دويم: په عادي حالاتو (غير اضطراري حالاتو) کې يوازې هغه وخت دا کار ممکن دی چې خلک په خپله خوښه د خپلو وکيلانو له لارې د ماليې د ورکولو وعده وکړي او دا وعده به ملزمه وعده وي، دويم دا چې د همدې وکيلانو له لارې عقد وکړي، يعنې د حکومت او ولس ترمنځ د ماليې د ورکړې يو اجمالي عقد بايد شتون ولري او بيا د هر کال لپاره هغه مقدار په تفصيلي توګه د يو تفصيلي عقد له لارې مشخص کړی شي چې د هر وګړي څخه به په کومو شرطونو څومره ماليه اخيستل کېږي.

په دې اړه مخکېنی څېړنې

په دې اړه مخکې ډېرې ليکنې شوي دي، چې د نومونو يادونه يې د بحث د اوږدېدو لامل ګرځي، زه دلته يوازې دا وايم چې په کوم ډول چې په دې بحث کې د ماليانو (ټېکسونو) قضيه څېړل شوې ده، په بله هيڅ څېړنه کې مې نه ده تر سترګو شوې، ځکه کومې څېړنې چې زما له نظره تېرې شوي دي، په لاندې توګه يې لنډيز وړاندې کوم:

لومړی: هغه څېړنې چې د صدقې او خېرات، خير او ښېګڼې په اړه راغلي، نصوص يې د ماليې لپاره بنسټ ګرځولی، تصور يې دا وړاندې کړی چې د زکات څخه پرته په مال کې نور واجب حقوق هم شته، چې دا په حقيقت کې يو څو تابعينو ته منسوب مذهب دی او معنی يې هم هغه نه ده چې د ماليې د فرضيت او لزوم لپاره دې ترې استدلال وشي، ځکه د معاصرې ماليې (ټېکس) ځانګړتياوې په دې کې نه شي راتلای، همدا راز دا ټولنيز او يا هم کفايي وجوب او حق دی، چې کله په يوه ټولنه کې د لوږې له امله څوک تلف کېږي او په سختو ستونزو کې وي پر هغه ټولنه باندې کفايي فرض دي چې دې ته بايد ورسېږي، چې دا د ټېکس (ماليې) څخه جلا يو بل مسؤوليت دی، نو ځکه دا د ټېکس (ماليې) بنسټ نه شي ګرځېدلی، دا قضيه په دې څېړنه کې په ضمني توګه، خو په تفصيل سره څېړل شوې ده.

---

[4] - دلته د توفيقي معنی دا ده چې د الله په توفيق او د انسانانو په اجتهاد يې حکم معلومول ممکن وي، او توقيفي دې ته ويل کېږي چې شريعت مشخص کړی وي او د انسان اجتهاد ته په کې ځای نه وي.

[5] - په دې اړه تفصيلي بحث وروسته راځي.

دویم: هغه ډول څېړنې دي چې د مالیې تر سرلیک لاندې یې هغه سرچینې څېړلي دي چې د معاصرې مالیې سره هیڅ تړاو نلري، لکه زکات، خراج، جزیه او نور... د بېلګې په توګه د «النجاح الوطنیة» فلسطین په پوهنتون کې د ماسترۍ بحث چې د «النظم الضریبیة بین الفکر المالي المعاصر والفکر الإسلامي دراسة تحلیلیة مقارنة» تر سرلیک لاندې سمر عبد الرحمن محمد الدحلة د دکتور هشام جبر تر لارښوونې لاندې لیکلی، دا ډول بحثونه د لنډو مقالو په شکل کې هم ډېر لیکل شوي او د کتابونو په شکل کې هم لیکل شوي دي، خو ټول یوازې پر دې را څرخېږي چې په اسلام کې مالیه شته او بیا دا مخکې سرچینې څېړي او ځینې وخت د دې سرچینو او په ځانګړي توګه د زکات او په معاصر اقتصادي فکر کې د مالیې ترمنځ مقایسه هم کوي، خو دا ډول بحثونه زموږ د بحث سره تړاو ځکه نه لري چې موږ د دې معاصرې مالیې (ټېکس) په اړه د شریعت د حکم په لټه کې یو.

دریم: بل ډول څېړنې چې د مالیې په اړه شوي دي یوازې یو ډول مالیه او ټېکس یې بحث کړی چې زموږ پخوانیو فقهاوو یې یادونه کړې ده، چې موږ په دې بحث کې د اضطراري مالیې عنوان ورکړی او هغه بل ډول مالیه چې موږ ورته عادي مالیه او یا په عادي او غیر اضطراري حالاتو کې مالیه ویلې، هیڅ بحث نه دی کړی. په حقیقت کې همدا هغه مالیه ده چې د معاصر اقتصادي فکر له لورې مالیه او ټېکس بلل کېږي، چې تراوسه پورې یې په اړه څېړنه نه ده شوې، نو دا څېړنه همدغه تشه ډکوي.

څلورم: یو ډول بحثونه هغه دي چې تصور یې دا دی چې زکات د مالیې (ټېکس) ځای ناستی کېدلی شي، د مالیې (ټېکس) د اخیستلو پر ځای باید د زکات نظام تطبیق کړی شي چې همدا کفایت کوي. په یو شمېر څېړنو کې همدا تصور وړاندې شوی دی. زه په دې څېړنه کې په دې خبره نه کوم چې په فني توګه زکات د مالیې ځای نیولی شي او که نه؟ بلکې زما د څېړنې محور دا دی چې که یو اسلامي حکومت وغواړي چې د زکات ترڅنګ د مالیې (ټېکس) نظام هم فعال کړي، نو طریقه به یې څه وي؟ ایا دا کار به ورته جواز ولري؟ او که جواز ولري، نو په کومو حالاتو کې به جواز ولري؟.

په دې څېړنه کې د دې هڅه شوې چې په دقت سره د څېړنې اړوند قضیې وڅېړل شي او د شریعت د نصوصو سره سم یې په اړه قضاوت صورت ومومي، خو بیا هم هیڅ انساني کار د خطا او غلطۍ څخه پاک نه وي، نو که په دې کې د حق خبره وي هغه به د الله تعالی په توفیق ممکنه شوې وي او که غلطۍ او خطاګانې په کې وي، نو هغه به د انساني تقصیر پایله وي او د الله تعالی شریعت له هغوی څخه پاک دی، خو هیله مې د محترمو لوستونکو دا ده چې د تعاون علی البر والتقوی پر بنسټ خپل رغنده نظریات د لیکوال سره شریک کړي.

لومړی څپرکی: په معاصر اقتصادي فکر کې د مالیې پېژندنه

مالیه په معاصر اقتصادي فکر کې د مالیاتي سیاست یا مالیاتي پالیسی (Fiscal Policy) برخه ده او مالیاتي سیاست یا مالیاتي پالیسي بیا د اقتصادي سیاست یا اقتصادي پالیسۍ برخه ده. دلته په لنډه توګه د دغه اصطلاحاتو معنی او مفهوم روښانه کوو.

لومړی: اقتصادي پالیسي

اقتصادي پالیسي یا اقتصادي سیاست په حقیقت کې په اقتصادي ژوند کې د دولت د مداخلې یوه لاره ده، چې ځینې وختونه په ځانګړو برخو کې د دولت مداخلې ته ویل کېږي، چې دا یې خاص مفهوم دی. له دې اړخه یې اقتصاد پوهان داسې تعریفوي: دا د دولت له لورې هغه مستقیمې مداخلې ته ویل کېږي چې په اقتصادي نظام کې د بنسټیزو اقتصادي متغیراتو لکه تولید، کارموندنې او پانګونې د کنټرول له لارې سرته رسېږي[6].

[6] - د دې تعریف لپاره وګورئ: النظریة الاقتصادیة، ص ۷ تالیف: دکتور احمد جامع، خپرووونکې اداره: دار النهضة، څلورم چاپ، کال ۱۹۸۴م.

د دې معنی دا ده چې د تولید، د کاري فرصتونو د رامنځته کولو او پانګونې په اړه چې کومې ځانګړې پرېکړې او پالیسۍ په دې موخه د دولت له لورې رامنځته کېږي چې د هېواد اقتصاد هغه ځانګړي لور ته سوق او رهبري کړي چې دولت یې غواړي، دې ته اقتصادي سیاست یا اقتصادي پالیسي ویل کېږي.

یو شمېر اقتصاد پوهان بیا د اقتصادي پالیسۍ مفهوم ته پراختیا ورکوي او په پورته یادو شوو درې قضیو کې د دولت او حکومت په مداخلې او په دې اړه جوړو شویو پالیسیو کې یې نه منحصروي، بلکې د اقتصاد په اړه د حکومت د ټولو پالیسیو ټولګه او مجموعه یې بولي، نو دوی یې تعریف داسې کوي: اقتصادي پالیسي هغو ټولو پرېکړو او سیاستونو ته ویل کېږي چې دولت یې د اقتصادي او ټولنیزو ټاکلو موخو د لاسته راوړلو لپاره په لاره اچوي تر څو د دې اهدافو د لاسته راوړلو لپاره د هغه وسایلو څخه چې ټولنه یې په واک کې لري بهتر او مناسب وسایل انتخاب کړي او د دې اهدافو د لاسته راوړلو لپاره تر ټولو غوره تګلارې ولټوي، دې ډول ټولو پرېکړو او پالیسیو ته اقتصادي سیاست وایي[7].

دا تعریف را په ګوته کوي چې اقتصادي پالیسي یا اقتصادي سیاست لاندې عناصر لري:

- ټولنیزې او اقتصادي موخې ټاکل؛
- د دې اهدافو د لاسته راوړلو لپاره په لاس کې د شته وسایلو څخه تر ټولو غوره وسایل انتخابول؛
- د دې تر څنګ د هغه تګلارو انتخاب چې په ښه توګه د ټاکلو اهدافو د لاسته راوړلو لپاره تر ټولو غوره او اغیزمنې وي؛

په دې توګه اقتصاد پوهانو د عام اقتصادي سیاست او پالیسۍ لپاره لاندې ډګرونه ټاکلي دي، په دې ډګرونو کې د یو مشخص وخت لپاره ځانګړې پالیسۍ او سیاستونه د عام اقتصادي سیاست عناصر بلل کېږي:

- مالیاتي سیاست (Fiscal Policy)
- نقدي سیاست (Monetary policy)
- د نړیوالې سوداګرۍ اړوند پالیسۍ او د تأدیاتو توازن او انډول ساتل.
- د پانګونې اړوند سیاستونه او پالیسۍ (Investment policies)
- د جوړښتونو د سمون سیاستونه او پالیسۍ[8].

د اقتصادي سیاست اهداف بدلېږي را بدلېږي چې نهایي هدف یې په ملي کچه د رفاهیت او اقتصادي خوشحالۍ رامنځته کول دي او د اقتصاد پوهانو ترمنځ تقریباً په دې اتفاق دی چې دا نهایي هدف د دې څلورو فرعي اهدافو د تحقق له لارې ترلاسه کېدلی شي چې د انګلیستاني اقتصاد پوه نیکولاس کالدور په جادویي مربع مشهور دي او هغه دا لاندې څلور معیارونه دي:

- د انفلاسیون کنټرول؛

---

[7] - معجم المصطلحات الاقتصادية، ص ۸۳، احمد زکي بدوي، دار الکتاب المصري، کال ۱۹۸۵م.

[8] - السیاسات الاقتصادية، ص ۳۱، عبد المطلب عبد المجید، مجموعة النیل العربیة، مصر، لومړی چاپ کال ۲۰۰۳م، د جوړښتونو د سمون د پالیسۍ معنی دا ده چې د هېواد اقتصادي جوړښتونه په داسې توګه عیار شي چې د نړیوال اقتصادي چاپېریال سره اړخ ولګوي او دا سمون ټولو اقتصادي ډګرونه تر اغېز لاندې راولي او دا کار باید په دوره یي شکل سرته ورسېږي.

- په هېواد کې داقتصادي ودې لوړه کچه ترلاسه کول (Achieving high growth rate)؛
- په هېواد کې کاري فرصتونه پیدا کول او بې کاري له منځه وړل؛
- د تأدیاتو توازن او انډول ساتل (Balance of Payments).

دویم: مالیاتي پالیسي یا مالیاتي سیاست

د مالي پالیسۍ پخوانی مفهوم

لکه څرنګه مو چې د اقتصادي پالیسۍ په عناصرو کې ولوستل چې په معاصر اقتصادي فکر کې مالیاتي پالیسي د اقتصادي پالیسۍ یو بنسټیز عنصر او یوه مهمه برخه تشکیلوي. اوس په دې بحث کوو چې مالیاتي پالیسي یا مالیاتي سیاست څه ته وایي؟ څکه له دې څخه موږ د ټېکس په حقیقت ځان پوهولی شو او دا درک کولی شو چې مالیه په معاصر اقتصادي فکر کې څه رول لري، د څه لپاره وضع کېږي او د څه لپاره راټولېږي؟ او ایا دا د اسلامي شریعت د مالي پالیسۍ سره اړخ لګوي او که نه؟

مالي پالیسي چې په انګلیسي کې ورته (Fiscal Policy) ویل کېږي، په اصل کې د فرانسوي ژبې د «Fisc» د کلمې څخه اخیستل شوې ده، چې لغوي معنی یې د پېسو بټوه، بیت المال او خزانه ده. اصطلاحي تعریف یې هم له همدې څخه اخیستل شوی دی.

په پخوانیو وختونو کې د مالي پالیسۍ مفهوم ډېر محدود و او دا څکه چې د دولت او حکومت مسؤولیتونه محدود وو. مالیاتي پالیسي په دې کې را خلاصه کېدله چې یو هېواد د خپلو عایداتو څخه څرنګه خپل ضروري عام مصارف پوره کړي او عامو مصارفو د هغو مسؤولیتونو سره تړاو درلود چې دولت او حکومت په هغه وخت کې پر غاړه درلودل، دا مسؤولیتونه د داخلي امنیت، د خپل هېواد څخه د تجاوز په مقابل کې دفاع او د یو څو نورو عمومي کارونو څخه عبارت وو او د دې مسؤولیتونو د سرته رسولو لپاره ډېرو زیاتو مصارفو ته اړتیا هم نه وه، له همدې امله دولتونه هم د ډېرو مواردو په لټه کې نه وو. عموماً مالیاتي پالیسي په دې کې را خلاصه کېدله چې ارقام سره مساوي کړی شي، مصارف د مواردو او عوایدو څخه زیات نه وي، د مالي پالیسۍ کوم بل هدف نه وه، نه یې د هېواد د اقتصاد سره کوم تړاو درلود او نه یې د ټولنیزو او سیاسي اهدافو سره کوم سر او کار درلود، دا حالت د لومړي او دویم نړیوال جنګ پورې همداسې پاتې شو او ادامه یې پیدا کړه.

د مالي پالیسۍ په مفهوم کې د بدلون لاملونه

کله چې د لومړي او دویم نړیوال جنګ نه وروسته داسې لاملونه رامنځته شول چې د مالیاتي سیاست په مفهوم کې یې د بدلون غوښتنه کوله، نو په پایله کې یې د مالیاتي سیاست یا مالي پالیسۍ نوی مفهوم رامنځته شو، دا لاملونه او بدلونونه د دولت او حکومت په دندو کې هم د بدلون لامل وګرځېدل، چې په پایله کې یې د مالیاتي سیاست په مفهوم کې هم بدلون رامنځته شو. دا لاملونه او بدلونونه په لاندې ډول وو:

۱: سیاسي لاملونه

په معاصر وخت کې د دولت او حکومت رول، د دولتي مؤسساتو او د دولت د دستوري جوړښتونو پرمختګ او هغه بدلونونه چې د نویو سیاسي نظریاتو په پایله کې د دولت په جوړښت او مسؤولیتونو کې رامنځته شول، دا ټول د دې لامل شول چې د مالیاتي سیاست په مفهوم کې بدلون رامنځته شي، څکه چې د دې سیاسي نظریاتو په پایله کې دا د دولت مسؤولیت وګڼل شو چې باید له یو پلوه د هېواد د وګړو اقتصادي، ټولنیز او د ژوند د شرایطو په بهتر کولو کې باید مداخله وکړي او له بل پلوه د دیموکراسۍ په مفهوم کې پراختیا رامنځته شوه، په درې ګونو قواوو کې د زیاتو خلکو د مشارکت غوښتنه، د اساسي قوانینو د جوړېدو نه وروسته د دستوري او

سیاسي جوړښتونو او مؤسساتو د رامنځته کېدو او د دې مؤسساتو فعالول او فعال ساتل، همدا راز د دولتي او اداري وظايفو د رامنځته کېدو په پايله کې د دولتونو او حکومتونو مصارف زيات شول او د دې مصارفو زياتېدل په طبيعي توګه د عوايدو د زياتوالي غوښتنه کوي تر څو دا مصارف پوره کړی شي، چې دې ټولو موضوعاتو د مالياتي سياست په مفهوم کې د بدلون غوښتنه کوله.

۲: نظامي لاملونه

د دويمې نړيوالې جګړې په پايله کې هېوادونه دې ته اړ شول چې په جديت سره د نظامي ځواکونو پياوړتيا ته ځانګړې پاملرنه وکړي، په داسې وسلو يې سنبال کړي چې هيڅ هېواد پرې تيری ونه کړی شي، د دې لپاره هېوادونه اړ شول چې ستر نظامي ځواکونه جوړ کړي او روزنه ورکړي، همدا راز د دې نظامي ځواکونو د اړتيا وړ جنګي وسايل ورته د هېواد په دننه کې جوړ کړي او يا يې له بهر څخه په بيه واخلي چې دا ټول د دې لامل شول چې د هېوادونو مصارف زيات شي او د مصارفو د زياتوالي په پايله کې د عوايدو او مواردو د زياتوالي او پراختيا په لټه کې شول، چې دې کار د مالياتي سياست په بدلون کې لويه ونډه درلوده.

۳: اقتصادي لاملونه

په نړۍ کې د اقتصاد د پرمختګ او اقتصادي حالت د ښه کولو لپاره وسايلو پرمختګ ومونده، د بحث او تحقيق ميدان د نورو مصارفو غوښتنه درلوده، ټکنالوژۍ پرمختګ وکړ او حکومتونه اړ شول چې د ژوند په ټولو برخو کې د ښه اقتصادي فعاليت په موخه له دې ټکنالوژۍ څخه استفاده وکړي، چې دې سره د دولتونو مصارف پورته لاړل.

له بله پلوه د اقتصادي ستونزو د رامنځته کېدو په پايله کې په ټولنه کې څه ستونزې او ټولنيزې نا انډولۍ رامنځته شوې، لکه د ثروت په توزيع کې نا انډولي، د افرادو په عوايدو کې فاحش تفاوتونه، د بې روزګارۍ زياتوالی، د قيمتونو لوړېدل، انفلاسيون، د بازارونو سړېدل، او د پېر او پلور نه موجوديت او نورې داسې ستونزې چې کله رامنځته شوې، دولتونه اړ شول چې د دې ستونزو د له منځه وړلو او کنټرول لپاره داسې مناسب بديلونه او حللارې ورانديې کړي چې د هغوی د اقتصادي او ټولنيزو حالاتو سره اړخ لګوي، له دې سره د مالياتي سياست په اهدافو کې يو بل هدف هم ور زيات شو او هغه د دې اقتصادي او ټولنيزو ستونزو لپاره د حل لارو لټول وو.

د دې لاملونو په پايله کې حکومتونه اړ شول چې په امورو کې مداخله وکړي او داسې اقتصادي او مالياتي سياستونه خپل کړي چې د دې ستونزو په حل کې مؤثر رول لوبولی شي، له دې يوه هم د بوديجې وسيله وه، دا د انفلاسيون، د بازارونو د سړېدلو ، د ثروت د نا انډوله توزيع او داسې نورو ستونزو د حل لپاره د يوې مؤثرې وسيلې په توګه په کار اچول پيل شول.

۴: ټولنيز لاملونه

د دويم نړيوال جنګ څخه وروسته په ټولنو کې ټولنيزې ستونزې زياتې شوی، ټولنې د بد کورني حالت سره مخامخ شوې. د صحت، تعليم، اقتصاد او نورو ټولنيزو چارو کې د ټولنې حالات خراب شول، د دې حالاتو سمول او په دې مېدانونو کې د ټولنې بد وضعيت ښه کول د دولت مسؤوليت وګڼل شو، او حکومتونه او دولتونه د دې حالاتو د سمولو لپاره او د هېواد د وګړو د ژوند د سويې د پورته کولو او لوړ ساتلو لپاره د مصارفو لوړولو ته اړ شول او د مصارفو د لوړېدو له امله د زياتو عوايدو په لټه کې شول.

لنډه دا چې پخوا مالياتي سياست او مالي پاليسۍ ډېر پيچلی مفهوم نه درلود ځکه چې دا د دولت د عوايدو او مصارفو د توازن نوم و او د دولت مسؤوليتونه ډېر پراخه نه وو او دولت په ډېرو شيانو کې مداخله نه درلوده او نه يې ډېره مسؤوليتونه پر غاړه وو، هلته همدومره کوښښ کېده چې مصارف د عوايدو څخه زيات نه شي او د عوايدو او مصارفو ارقام سره مساوي وي او يا هم مصارف له

عوایدو څخه کم وي، خو کله چې حالات بدل شول او د حکومت او دولت د مسؤولیتونو دایره پراخه شوه، نو د مالیاتي پالیسۍ په مفهوم کې بدلون رامنځته شو، څکه په دې کې د نورو ټولنیزو او اقتصادي ستونزو اهدافو د حل او ټولنیزو اهدافو د لاسته راوړلو اهداف هم شامل شول[9].

له همدې امله اقتصاد پوهان د دې پرمختګونو څخه وروسته د مالیاتي سیاست یا پالیسۍ تعریف داسې کوي: «د دولت له لورې د خپلو عایداتو او مصارفو څخه داسې استفاده کول چې د خپلو عقایدو په چوکاټ کې خپل اقتصادي، سیاسي او ټولنیز اهداف ترې په داسې توګه ترلاسه کړي چې خپل وسایل او امکانات هم په پام کې ولري او خپل اقتصادي وده او د پرمختګ حالت هم په نظر کې وساتي»[10].

څه خلک وايي چې مالیاتي سیاست او یا مالیاتي پالیسي هغه پروګرام ته ویل کېږي چې دولت یې پلان کوي او د خپلو عایداتو د مصادرو او د مصارفو د مواردو څخه په استفادې سره د اقتصادي، ټولنیز او سیاسي فعالیت په ټولو متغیراتو مطلوبې اغېزې ایجاد او د غیر مطلوبو اغېزو مخنیوی وکړي تر څو په پایله کې یې د ټولنې اهداف او موخې ترلاسه شي.

همدا راز څه خلک یې په تعریف کې وايي چې مالیاتي سیاست یا مالیاتي پالیسي هغه فعالیتونو، سیاستونو او تدبیرونو ته ویل کېږي چې دولت یې په بشپړ مؤثریت سره د خپل مالي فعالیت د ادارې لپاره ترسیموي تر څو د وخت په یو ټاکلي موده کې ټاکلي اهداف او موخې ترلاسه کړي[11].

د دې ټولو تعریفونو څخه چې د مالیاتي سیاست په اړه کوم مفهوم لاسته راځي هغه دا دی چې کوم پروګرام چې حکومت او دولت یې د یوې ټاکلې مودې لپاره ټاکي چې د دولت د عوایدو او د عامو مصارفو د ځانګړي تنظیم له لارې د دولت ځانګړي اهداف ترې ترلاسه شي، دې ته مالیاتي سیاست ویل کېږي.

دا اهداف د دولت د معتقداتو د بدلون په پایله کې د یو هېواد څخه بل هېواد ته او د یو حکومت څخه بل حکومت ته بدلون مومي، د یو داسې حکومت چې په اشتراکي اقتصادي نظام باندې عقیده لري هلته د دولت مسؤولیت او هدف یو څه وي، په لیبرال دیموکراسیو کې د حکومت مقاصد څه نور ټولنیز اهداف او موخې لري، خو په عامه توګه هېوادونه او دولتونه دا لاندې اهداف په مخ کې لري:

1. اقتصادي استقرار؛
2. پرمختګ او انکشاف؛
3. د ثروت عادلانه توزیع؛
4. د اقتصادي فعالیت مؤثره او مثبته توجیه؛
5. د انفلاسیون او بازارونو د سړېدو او د توکو د کم پیر او پلور علاج او را کمول؛
6. د محلي تولید حمایت او داسې نور...

---

[9] - د مخکینیو معلوماتو لپاره وګورئ: المالیة العامة والتشریع الضریبي ص ۱۲ او له دې وروسته، د دکتور أعاد حمود القیسي لیکنه، د دار الثقافة للنشر والتوزیع د خپرونو څخه، نهم چاپ کال ۲۰۱۵م.

[10] -السیاسات المالیة ص ١٦، حامد عبد الحمید دراز، الدار الجامعیة، الاسکندریة ـ مصر، ۲۰۰۲م.

[11] - السیاسات الاقتصادیة ص ١٣، عبد المطلب عبد الحمید، مخکینی مرجع، دا پورته دواړه تعریفونه له همدې مرجع څخه اخیستل شوي دي.

د مالي پاليسۍ عناصر

د مالي پاليسۍ بنسټيز عناصر لاندې موارد تشکيلوي:

لومړی عنصر: اهداف او موخې

مالياتي پاليسي په يوې ټاکلې مودې کې د ځانګړو اهدافو او موخو د لاسته راوړلو لپاره طرحه کېږي او لکه په تېره فقره کې مو چې ورته اشاره وکړه دا اهداف د وخت، هېواد او حکومت په بدلون سره بدليږي، ځکه دا اهداف د اړتياوو، د حالاتو د غوښتنو او سياسي او ټولنيزو تصوراتو او نظرياتو د بدلون په پايله کې بدليږي، يو لړ اهدافو ته مو په تېره فقره کې اشاره وکړه، دا اهداف د لاندې دوو عناصرو څخه ترلاسه کېږي.

دويم عنصر: عمومي دولتي مصارف

عام مصرف يا دولتي مصارف هغه ټولو نقدي مصارفو ته ويل کېږي چې يو عام (دولتي) جهت يې د عامو (ملي) اړتياوو د پوره کولو لپاره په مصرف رسوي، دې ته عمومي مصارف ويل کېږي[12].

په دې کې درې عناصر مهم دي، لومړی، د مصرف شکل (دا وويل شول چې دا به نقدي مصرف وي) دويم، د مصرف جهت به عام جهت وي، يعنی دولتي جهت بايد وي، که نقد مبالغ مصرفېږي، خو د يو عادي شخص له لورې هغه عمومي مصرف نه بلل کېږي، درېيم، د دې مصرف هدف بايد عمومي وي او د هېواد د عامو وګړو د اړتياوو د پوره کولو او د ټولنې د عام المنفعة کارونو د سرته رسولو لپاره بايد سرته ورسېږي.

د مصارفو په ځانګړې ډول تنظيم ډېرې اقتصادي، ټولنيزې او سياسي اغيزې لري، له همدې امله د دې اغېزو د رامنځته کولو لپاره هېوادونه او دولتونه خپل مصارف په ځانګړي ډول تنظيموي.

درېيم عنصر: د دولت عوايد، مالي موارد او سرچينې

دولتي موارد او عايدات هغه ټولو اموالو ته ويل کېږي چې حکومت يې په يوې ټاکلې موده کې د يو شمېر اقتصادي او ټولنيزو اهدافو د لاسته راوړلو لپاره د خپل واک پر بنسټ او يا هم د خپلو اقتصادي فعاليتونو او يا هم د خپلو املاکو څخه لاسته راوړي، همدا راز هغه مال چې له دې څخه پرته له نورو لارو يې دولت ترلاسه کوي لکه بهرني او داخلي قرضونه او داسې نور... دا هم د دولت مالي موارد او عوايد بلل کېږي.

د دولت او حکومت د عوايدو موارد او مصادر چې له هغوی څخه خپل د اړتيا وړ عايدات ترلاسه کوي په دوه ډوله دي:

اول: عادي موارد، يا هغه موارد چې هميشه ترې دولت استفاده کوي او کوم استثنايي مورد نه وي؛

دويم: غير عادي موارد چې په استثنايي توګه ځينې وخت ترې دولت استفاده کوي.

اول: د عوايدو عادي سرچينې

دا د عايداتو هغه مصادرو دي چې په عادي ډول د هر کال په بوديجه کې تکرارېږي، له همدې امله عادي موارد ګڼل کېږي. د عوايدو عادي مصادر هم په دوه ډوله ويشل کېږي:

---

[12] - المالية العامة ص 89، فليح حسن خلف، د عالم الكتاب الحديث او جدار للكتاب العلمي، اردن د خپرونو څخه، لومړی چاپ کال ۲۰۰۸م.

لومړی: د دولتي واک او اجبار له لارې ترلاسه شوي عواید چې په دې کې دا لاندې ډولونه شامل دي:

- مالي جريمه او مالي جزاګانې؛
- د ځينو شيانو په بدل کې حق الاجرت (فيس) اخيستل؛
- دولت او حکومت ته ډالۍ شوي او په هديه کې ورکړل شوي مالونه، همدا راز د مرکزي حکومت څخه ايالتي او سيمه ييزو حکومتونو ته ورکړل شوي ګرانټونه او مرستې؛
- او تر ټولو بنسټيز يې ماليه ده، چې زموږ د دې مقالې موضوع هم ده.

دويم: د عادي مواردو دويم ډول د دولت اقتصادي موارد دي، دا هغه موارد دي چې د فردي اقتصاد سره يې ډېر توپير نشته، دې ته موږ د دولت د ممتلکاتو څخه ترلاسه شوي اموال او عوايد هم ويلی شو، دا اقتصادي موارد بيا هم په دوه ډوله ويشلی شو.

الف- ثمن عام: دا هغه مالي بدل دی چې دولت او يا د دولت کوم لويه خپلواکه اداره يې د خپلو توليداتو په مقابل کې او يا هم د خپل خدماتو په مقابل کې ترلاسه کوي، لکه د سيلو اداره يا سپين غر شرکت چې د خپلو توليداتو په بدل کې کوم مال ترلاسه کوي هغه ته ثمن عام ويل کېږي، همدا راز د تلفون ملي شرکت (افغان ټيليکام) او د برېښنا اداره چې کوم خدمات وړاندې کوي او د هغوی په بدل کې چې کومې پيسې ترلاسه کوي، دې ته ثمن عام ويل کېږي.

د دولت د ممتلکاتو څخه ترلاسه شوې پيسې هم د دولت د عوايدو يو مورد او مصدر دی، دا ډېر زيات کېدلی شي، د بېلګې په توګه:

- د دولتي ځمکو له درکه ترلاسه کېدونکي عوايد؛
- د دولتي زراعتي پروژو له درکه عوايد؛
- د معدنونو له درکه په لاس راغلي عوايد؛
- د دولت د اداري لاندې صنعتونو او فابريکو له درکه په لاس راغلي عوايد او داسې نور....

دويم: د عوايدو غير عادي موارد او سرچينې

لکه مخکې مو چې وويل دا هغه موارد دي چې په استثنايي توګه او د اړتيا په وخت کې ترې دولت استفاده کوي، ځينې وخت يو هېواد غواړي داسې لوې پروژې په لاره واچوي چې د دولت د عادي مواردو څخه يې مصارف نه شي پوره کېدلی، نو بيا د غير عادي مواردو څخه استفاده کوي، دا هم په دوه ډول دي.

لومړی: قرض

قرض هم د دولت د عوايد يو مدرک دی، دا که داخلي قرضونه وي (چې ترلاسه کول يې ډېرې لارې لري) او که د بهرنيو هېوادونو څخه ترلاسه شوي قرضونه وي او که د نړيوالو مؤسساتو لکه وجهي صندوق او نړيوال بانک او نورو څخه اخيستل شوي قرضونه وي، او که داخلي قرضونه وي، اوس په دې بحث نه کوو چې د دې ګټې څومره دي او تاوانونه يې څومره دي، ځکه دا زموږ د بحث موضوع نه ده.

دویم: د نویو اسعارو چاپ

ځینې وخت یو هیواد د خپلو پروژو او مصارفو د پوره کولو لپاره دې ته اړ کېږي چې نوي اسعار چاپ کړي، د خپل پولي واحد گردش زیاتوي، تر څو د خپلو پروژو لپاره نغدې پیسې برابرې کړی شي، سره له دې چې دا د عرضې او تقاضې د اصولو سره سم د پولي واحد په قیمت باندې منفي اغېز پرېږدي، خو د اړتیا په وخت کې بیا هم ترې هېوادونه استفاده کوي.

د عادي سرچینو له جملې څخه تر ټولو بنسټیزه سرچینه: مالیه (ټېکس)

لکه څرنگه مو چې په تېرو کرښو کې ولوستل چې مالي پالیسۍ درې بنسټیز عناصر لري، چې لومړی یې د دولت موارد او عایدات دي او دویم یې عمومي مصارف دي او درېم یې هغه اهداف دي چې له دې دواړو څخه یې دولت او حکومت ترلاسه کول غواړي او په اوسني اقتصادي نظام کې د دولت او حکومت د عوایدو او مواردو د عادي مواردو څخه تر ټولو لوی مورد مالیه ده، مالیه څه ته وایي؟ په دې اړه د معاصر اقتصادي فکر نظر څه دی؟ غواړم دلته دا قضیې لږ په تفصیل سره د دې لپاره و څېړم چې کله یې موږ د اسلامي اقتصادي فکر سره پرتله کوو چې په دې پوه شو چې په دې اړه د دواړو ترمنځ د مالیې (ټېکس) په اړه کوم توپیرونه شتون لري.

د مالیې تعریف او پېژندنه

د مالیې (ټېکس) بېلابېل تعریفونه شوي دي او دا ځکه چې په بېلابېلو وختونو کې د مالیې مقاصد او اهداف په خپلو کې سره توپیر لري، خو هغه تعریف چې د اوسني عصر سره اړخ لگوي داسې شوی دی: «دا نغدې پیسې دي چې دولت او حکومت یې د کوم بدل پرته پر هېواد کې اوسېدونکو باندې د هغوی د توان سره سم په الزامي ډول وضع کوي او د خپلو مصارفو د پوره کولو او د خپلو ټولنیزو، اقتصادي او سیاسي اهدافو د لاسته راوړلو لپاره یې جبرا په مباشره توگه له دوی څخه اخلي»[13].

د مالیې ځانگړتیاوې

د مخکیني تعریف څخه د مالیې او ټېکس لاندې بنسټیزې ځانگړتیاوې استنباط کولی شو:

لومړۍ ځانگړتیا: مالیه باید نغدې پیسې وي

په تېرو وختونو کې د اقتصاد طبیعت د اوسني وخت د اقتصاد سره توپیر لري، همدا راز د نظامونو طبیعت هم فرق لري، په هغه وختونو کې زراعتي محصولاتو خورا زیات اهمیت درلود، راکړه - ورکړه په همدې محصولاتو سرته رسېده، د نغدو پیسو اهمیت او رواج د اوسنۍ زمانې په کچه نه وه، نو په هغه وخت کې جنس هم د مالیې (ټېکس) په توگه اخیستل کېده او مالیه به هم د جبري کار په شکل ترلاسه کېده، خو اوس د اقتصادي نظام حالت بدل دی، عموماً ټول معاملات په نغدو سرته رسېږي، بلکې اوس د الیکترونیکي بانکدارۍ زمانه ده، یو وړوکی پیغام کفایت کوي چې ستا حساب ته دومره مبلغ ورسېده، بلکې له دې هم ور اخوا اوس د ډیجیټلي پېسو استعمال هم د رواج په حالت کې دی، په ورته وخت کې اوس د دولت ټول معاملات او مصارف هم په نغدو پیسو سرته رسېږي، له دې امله طبیعي خبره ده چې عایدات یې هم باید په نغدو پیسو باندې وي، له همدې امله اوس غالباً د دولت له لورې مالیه په نغدو پیسو ترلاسه کېږي او د تېرو زمانو په څېر د جنس په شکل او یا هم د وړیا خدمتونو او بېگار په توگه نه ترلاسه کېږي.

---

[13] - المالیة العامة والتشریع الضریبي، اعاد حمود القیسي، (مخکې په تفصیل سره ذکر شوی) ص ۱۲۴، همدا راز المالیة العامة (النظم الضریبیة) ص ۴۹، خپروونکی اداره: منشورات الحلبي، الجزائر، کال ۲۰۰۳م.

دویمه ځانګړتیا: دا یو اجباري مسؤولیت دی

د مالیې (ټېکس) ورکول اجباري کار دی، ځوک چې په مالیې (ټېکس) ورکولو مکلف شو هغه یې باید حتماً تأدیه کړي، همدا راز نه ورته د تأخیر اختیار شته او نه د تأدیه کولو په کیفیت کې اختیار لري او څوک هم چې مالیه نه تأدیه کوي هغه د قانون له نظره مجرم ګڼل کېږي، نو دلته د مالیې (ټېکس) په ټاکلو کې هم جبر دی او د ترلاسه کولو په پروسه کې هم اکراه معتبره ګڼل کېږي، په دې معنی چې دولت چې پر هره کټګورۍ مالیه وټاکله هغه یې باید جبراً ومني او کله چې ټېکس (مالیه) وټاکل شوه بیا دولت او حکومت ته د دې اختیار دی چې په زور او اکراه سره هغه وصول کړي. یو د هغه نقطو څخه چې اسلام ورسره موافقه نه لري همدا نقطه ده، ځکه چې په جبر او اکراه د چا مال اخیستل په اسلام کې جواز نه لري، په معاصر اقتصادي فکر کې د مالیې (ټېکس) د قانوني تکییف (څرنګوالی) [14]په اړه به د قانون نقطه نظر وړاندې کړو او دا به وروسته وګورو چې موږ څرنګه کولی شو چې دا د اسلام د احکامو سره برابر کړو؟

درېیمه ځانګړتیا: ورکوونکی یې د بېرته اخیستلو حق نه لري

مالیه ورکوونکی د مالیې په مقابل کې نه د دولت څخه د کوم بدل مطالبه کولی شي او نه په کې خپله مالیه بېرته د دولت څخه راګرځولی شي، په دې معنی چې دولت په هیڅ صورت د مالیې د پیسو، ټېکس ورکوونکي ته د بېرته ورکولو او همدا راز په مباشره توګه هغه ته د کومې فایدې د رسولو هیڅ کوم مسؤولیت پر غاړه نه لري، همدا د دولت له لورې د اخیستل شوي اجباري قرض او ټېکس ترمنځ فرق دی، ځکه هلته دولت د اجباري قرض او د ورسره سود د بېرته ورکولو مسؤولیت پر غاړه لري چې قانون ټاکلی وي.

څلورمه ځانګړتیا: مالیه د کومې شخصي ګټې په مقابل کې نه ورکول کېږي

مالیه ورکوونکی مالیه د دې لپاره نه ورکوي چې د هغه په بدل کې کومه شخصي ګټه ترلاسه کړي، بلکې د ټولنیزې همکارۍ او پیوستون په جذبه یې ورکوي، یا په بل تعبیر دولت په دې مکلف نه دی چې ټېکس ورکوونکي ته په مباشره توګه ګټه ورسوي، خو دا کېدلی شي چې د هغه عمومي پروژو څخه ټېکس ورکوونکی هم استفاده وکړي چې د هغه په شمول د خلکو د مالیې (ټېکس) په پیسو تمویلېږي، لکه د صحت او تعلیم اړوند پروژې او داسې نور....، له همدې امله په یو هېواد کې د اوسېدونکو او فعالیت درلودونکو څخه مالیه د هغوی د استفادې په تناسب نه اخیستل کېږي بلکې د هغوی د توان په اندازه اخیستل کېږي.

پنځمه ځانګړتیا: د مالیې (ټېکس) اخیستل د دولت حق دی

د دې معنی دا ده چې مالیه یوازې دولت وضع کولای او اخیستلی شي، ځکه دا د ملي او عام المنفعة کارونو د تمویل وسیله ده، بل څوک د مالیې او(ټېکس) د اخیستلو حق نه لري، د دولت څخه مو هدف ټول هغه اعتباري شخصیتونو مراد دي چې قانون ورته د ټېکس د لګولو او راټولولو حق ورکړی وي، دا که مرکزي حکومت وي او که څه مستقلې ادارې وي او که محلي حکومتونه او مؤسسات وي، خو چې قانون ورته د ټېکس د لګولو او راټولولو حق ورکړی وي هغوی ټېکس اخیستلی او لګولی شي، بل څوک دا حق نه لري[15].

موږ چې په دې څېړنه کې د کومې مالیې د شرعي حکم د بیانولو هڅه کوو هغه همدا مالیه ده، چې ځانګړتیاوې یې همدا پورته شیان وي، ایا شریعت د همداسې مالیې د اخیستلو اجازه ورکوي او که نه؟ موږ د مطلقې مالیې حکم نه بیانوو چې خلک په کې زکات، خراج، جزیه او داسې نور شاملوي.

[14] - تکییف د کیفیت څخه اخیستل شوی دی، معنی یې قانوني څرنګوالی بیانول دي، چې دا بیان کړي شي چې دا د قانون د کومو اصولو سره برابر دی.

[15] - د دې ځانګړتیاو لپاره وګورئ: المالیة العامة (۱) الایردات والنفقات، ۱۴۲ او له دې وروسته، محمد خیر العکام، د الجامعة الافتراضیة السوریة د خپرونو څخه د الکترونیکي خپرېدو کال ۲۰۱۸م.

په معاصر اقتصادي فکر کې د مالیې موخې

د معاصر اقتصادي فکر په پیل کې بلکې که لږ په مشخص ډول وواېو د شلمې پېړۍ د دریمې لسیزې څخه مخکې مالیې (ټېکس) یوازې یو هدف درلود او هغه یې مالي هدف و، چې هېوادونو او دولتونو له دې لارې خپل مصارف پوره کول، له همدې امله کوښښ دا و چې مالیه باید تر ټولو په کمه اندازه واخیستل شي او دې ته یې د یو داسې شر په سترګه کتل چې چاره ترې نه وي، په هغه وخت کې د مالیې او اقتصادي چارو د پوهانو شعار دا و چې مالیه باید بې پرې پاتې شي او د عمومي مصارفو د پوره کولو څخه پرته د بل هدف لپاره باید ترې استفاده ونشي، خو د مالیې بې پرې والی ورو ورو له منځه ولاړ او خپل ځای یې په سیاسي، ټولنیزو او اقتصادي چارو کې مداخله کوونکې مالیې ته پرېښوده، په دې معنی چې مالیه په اقتصادي او ټولنیزو چارو کې د یو اغېزمن عنصر په حیث مطرح شوه، تر دې چې دا اهداف د مالي اهدافو په پرتله ډېر مهم وګرځېدل، دلته په لنډ ډول دا اهداف د دې لپاره بحث کوو چې وګورو په دې کې خو داسې اهداف شتون نه لري چې د اسلام د مالي نظام د مقاصدو سره په ټکر کې قرار ولري او یا داسې څه خو په کې شتون نه لري چې اسلام یې نه مني، دا موخې په لنډ ډول په لاندې کرښو کې د درنو لوستونکو مخ ته ږدو.

۱- د مالیې (ټېکس) مالي اهداف

د دې معنی دا ده چې مالیه د دې لپاره لګول کېږي چې دولتونه او حکومتونه پرې د خپلو عمومي او دولتي مصارفو لپاره مدارک پیدا کړي او له دې لارې خپل جاري مصارف او همدا راز خپل پراختیایي مصارف پوره کړي، دا هغه هدف و چې له امله یې مالیه رامنځته شوه او دا هدف هغه وخت ترلاسه کېدلی شي چې په ټولو مکلفو جهتونو هغه که حقیقي اشخاص وي او که حکمي، ټول د ټېکس په نیټ ورک کې شامل کړی شي او له ټولو څخه په اعتدال او د هر چا د امکاناتو او توان سره سمه مالیه واخیستل شي.

۲- د مالیې ټولنیز اهداف او موخې

له هغه وخت را وروسته چې په غربي فکر کې د ټولنیز عدالت تصور رامنځته شو او په نوې زمانه کې د ثروت او عوایدو د عادلانه توزیع او تقسیم تصورات را ښکاره شول او دا اوازونه پورته شول چې د سرمایه داره طبقې له لورې د ټولنې د فقیرو او بې وزلو طبقاتو د استحصال کچه را کمه کړی شي او دا استحصال باید کنترول کړی شي، له هغه وخت وروسته د مالیې ټولنیزې موخې او اهداف ډېر په څرګند او واضح ډول را ښکار شول.

مالیه د ثروت د عادلانه توزیع او په عوایدو کې د تعادل د رامنځته کولو یوه وسیله وګرځېده، د ټېکسونو (مالیې) څخه د ټولنیزو اهدافو د وسیلې په حیث د کار اخیستل د «جان ژاک روسو»، فرانسوي فیلسوف «ولتیر» او اشتراکي فیلسوف «کارل مارکس» له لورې مطرح شول، کارل مارکس دا تصور مطرح کړ چې د مالیې څخه باید د ملي عاید په بیا توزیع او تقسیم کې کار واخیستل شي. په دې توګه په معاصر اقتصادي فکر کې مالیه د ډېرو ټولنیزو اهدافو د لاسته راوړلو لپاره کارول کېږي چې مهم یې په لاندې ډول دي:

1. ټېکس د عاید په تناسب ټاکل کېږي، د چا چې عاید زیات وي هغه په هماغه اندازه باید زیاته مالیه ورکړي، تر څو ثروت، سرمایه او دولت باید د یو څو ځانګړو اشخاصو او کورنیو په لاسونو کې متمرکز پاتې نه شي، دا یو ټولنیز مرض دی او د دې د علاج یوه مهمه لار د مالیې (ټېکس) څخه استفاده ده، خو داسې ښکاري چې په غربي ټولنو کې دا هدف ترې نه دی تر سره شوی، ځکه نور ټول سیستم په استحصال ولاړ دی.
2. د توکو د کم او زیات استهلاک په اړه د هېواد د وګړو توجیه هم د مالیې د موخو څخه یوه موخه ده، کله چې په ځینو توکو مالیه لوړه کړی شي د هغوی قیمتونه لوړېږي او استهلاک یې راکمېږي، همدا راز په ټولنه کې د ځینو تاوان رسوونکو توکو د استعمال د راکمولو یوه وسیله هم مالیه ده، همدا راز په ټولنیزه توګه د ځینو ګټورو توکو د ترویج وسیله هم ده.

3. د کورنيو د ټولنيزو ستونزو د مرکزي قضيې د کور او مسکن د قضيې د حل وسيله هم ګرځېدلی شي.

4. د يو لړ بدو ټولنيزو پديدو د علاج او له منځه وړلو وسيله هم ده، لکه هغه کارونه او فعاليتونه چې بدني روغتيا ته تاوان رسوي او يا نورې ټولنيزې ستونزې زېږوي.

۳- د ماليې اقتصادي موخې

په معاصر اقتصادي فکر کې د ماليې اقتصادي موخې او اغېزې ډېرې مهمې ګڼل کېږي، ځکه د هر ډول ماليې ټاکل د اقتصاد په مجموعي حالت په قطعي توګه خپلې اغېزې پرېږدي، له دې څخه د توکو استهلاک او مصرف، د توکو توليد او همدا راز په ټولنه کې د پيسو سپما ټول تر اغېز لاندې راولي، له همدې امله ټول هېوادونه هر کال ماليه د بشپړ اقتصادي تحليل څخه وروسته ټاکي او له دې لارې د هېواد د ډېرو ستونزو لپاره د حل لارې لټوي، د ماليې اقتصادي موخې زياتې دي خو شايد دا لاندې يې د ټولو هېوادونو ترمنځ ګډې او عامې وي:

1. په اقتصادي لحاظ د يو لړ هغه توليدي فعاليتونو هڅونه چې د اقتصاد لپاره ګټور وي او همدا راز د يو لړ نورو اقتصادي فعاليتونو مخنيوی او ضعيفول چې ګټور نه بلل کېږي، کوم چې ګټور بلل کېږي هلته ماليه راکمول او کوم چې ګټور نه وي هلته لوړه ماليه ټاکل.

2. د معاصر اقتصادي نظام يوه ځانګړنه دا ده چې کله د تضخم (پاړسوب) په حالت کې وي او کله د رکود سره مخامخ وي او په اقتصاد کې دا بدلون په دوره يي شکل صورت نيسي او دا د يو هېواد پر اقتصاد بدې اغېزې پرېږدي، له همدې امله د اقتصاد پوهانو له پلوه د ماليې (ټېکس) له لارې کله د اقتصادي انفلاسيون مخه نيول کېږي او کله هم د اقتصادي رکود او د بازارونو د سړېدلو د مخنيوي لپاره ترې کار اخيستل کېږي، د دې ټولو په پايله کې په ټولنه کې اقتصادي استقرار رامنځته کېږي. او دا کار په هېواد کې د مالياتو (ټېکسونو) د لوړولو او يا هم د کمولو له لارې سرته رسېږي، نو کله چې اقتصاد د رکود په حالت کې وي د ماليې فيصدي راکمېږي او کله چې د انفلاسيون او تضخم (پاړسوب) په حالت کې وي نو ماليات او ټېکسونه لوړېږي تر څو د خلکو د خريدارۍ توان جذب کړي.

3. کله چې سوداګريز شرکتونه په يو اقتصادي اړخ تمرکز کوي او دولت غواړي چې اقتصادي فعاليتونه په متناسب ډول په ټولو اړخونو توزيع کړي، نو د دې تمرکز علاج هم د مالياتو او ټېکسونو له لارې کوي.

4. ماليه په هېواد کې د پانګونې د هڅونې لپاره هم کارول کېږي، په کومو اړخونو کې چې دولت وغواړي پانګونه جذب کړي هلته ماليه (ټېکس) راکموي او يا يې په بشپړ ډول معافوي.

5. ماليه په ټولنه کې د توکو د استهلاک د توجيه لپاره هم کارول کېږي، کوم توکي چې نه غواړي زيات مصرف شي په هغوی د ماليې کچه لوړوي او کوم چې د خلکو د اړتيا وړ شيان وي او دولت غواړي چې مصرف يې کنټرول نه کړي هلته د ټېکس کچه ټيټوي[16].

د ماليې قانوني بنسټ

[16] - د دې لپاره وګورئ: النظام الضريبي بين الفكر المالي المعاصر والفكر المالي الاسلامي ص ۱۲-۱۳، قسنطينة پوهنتون، الجزاير کې د ماسترۍ رساله، ليکواله: رحمة نابتي، تعليمي کال: ۲۰۱۳-۲۰۱۴م. همدا راز وګورئ: مالية عامة ص ۱۴۷-۱۴۹، محمد خير العكام ليکنه، (مخکې په تفصيل سره ذکر شوی).

مخکې مو چې ولوستل دا په معاصر اقتصادي فکر کې د ماليې (ټېکس) لنډ تصور دی، په دې تصور کې هم يوه قضيه د ټولو له نظره د مناقشې وړ ده، لکه څرنګه چې په اسلام کې د څېړنې او بحث وړ ده او هغه په فردي ملکيت کې د دولت تصرف دی، څکه ماليه په الزامي ډول او د کوم مقابل څخه پرته د حکومت له لورې اخيستل کېږي، دا يوه داسې قضيه ده چې بايد په جدي ډول مناقشه شي، څکه دا کار اسلام هم ناروا او حرام ګڼي او همدا راز يې نور بشري عادل نظامونه هم نادرست او غلطه ګڼي، له همدې امله په فردي ملکيت کې د تصرف د جواز لپاره معاصر اقتصادي فکر بېلابېل قانوني بنسټونه پشنهادوي، چې دلته يې يادونه له ګټې خالي نه ده.

لومړی: د عقد نظريه

لومړی بنسټ دا وړاندې کوي چې دولت ته د يو ضمني عقد پر بنسټ دا حق ترلاسه دی چې د هېواد د وګړو څخه ماليه واخلي، د دې نظريې بنسټ ټولنيز تړون (Social Contract) نظريې ته ورګرځي چې اوولسمې او اتلسمې پېړيو فيلسوفانو لکه جان لوک (J. Locke) (۱۷۰۴م)، توماس هوبز (۱۵۸۸- ۱۶۷۹م)، جان ژاک روسو (Jean-Jacques Rousseau) (۱۷۱۲ -۱۷۷۸م) ميرابو (Comte De Mirabeau) (۱۷۴۹-۱۷۹۱م) او مونتسکيو (Montesquieu) (۱۶۸۹ – ۱۷۱۳م) وړاندې کړ او پر همدې بنسټ يې د ماليې (ټېکس) لپاره توجيهات وړاندې کړل چې له امله يې حکومت او دولت حق ترلاسه کوي چې د ملت د وګړو په فردي ملکيت کې تصرف وکړي او ماليه پرې وضع کړي او ترې وصول يې کړي، دوی بيا د دې تړون د حقيقت په اړه په خپلو کې سره په لاندې ډول اختلاف لري:

1. دا د خدماتو د ايجار تړون دی: آدم سميت وايي دا د ايجار عقد دی چې پر بنسټ يې دولت د هېواد وګړو ته خدمات وړاندې کوي او وګړي د ماليې په شکل د دې خدماتو مقابل او قيمت پرې کوي.
2. يو شمېر غربي ليکوالان او معاصر اقتصاد پوهان وايي چې دا عقد د يو توليدونکي شرکت عقد دی، په دې معنی چې د ټولنې وګړي يو داسې شرکت تشکيلوي چې د ټولنې وګړي يې په رأس المال کې شريک وي او دولت په دې شرکت کې د «ادارې» حيثيت لري چې له دې پرته شرکت پر مخ نه شي تللی او همدا «اداره» د دې شرکت له لارې خدمات ټولنې ته وړاندې کوي او د ټولنې وګړي د دې شرکت په رأس المال کې د ماليې (ټېکس) په شکل شريک دي.
3. يو شمېر غربي ليکوالان لکه «جيراردان» وايي چې دا د بيمې او تأمين تړون دی، په دې کې «دولت» د تأمين او بيمې د شرکت حيثيت لري، چې د ټولنې وګړي يو مقدار پيسې د بيمې د قسط په توګه ورکوي چې د هغه د پاتې مال څخه ورته دولت ساتنه او حفاظت وکړي.
4. يو شمېر مفکرين لکه «مونتسکيو» وايي چې دا عقد د بيعې تړون دی، چې د ټولنې وګړي د دولت څخه يو لړ خدمات د ماليې (ټېکس) په بدل کې اخلي، يو شمېر نور وايي چې دا د «مقايضې»[17] عقد دی، چې په ماليې (ټېکس) باندې د مکلفو وګړو د مال د يوې برخې په مقابل کې دوی د دولت خدمات پيري.
5. د يو شمېر پوهانو له نظره دا د ټولنې د وګړو او دولت ترمنځ يو مالي عقد دی، چې دواړه اړخونه يې په پايله کې بايد التزامات ولري، وګړي بايد ماليه ورکړي او دولت بايد د همدې عقد د غوښتنو په توګه امنيت، عدالت او بنسټيز خدمات په هېواد کې اوسېدونکو ته وړاندې کړي[18].

[17] - مقايضه هغه عقد ته ويل کېږي چې جنس د جنس په مقابل کې وپلورل شي لکه غنم د جوارو په مقابل کې يا بوره د وريجو په مقابل کې.

دا عقد د ماليې لپاره مبنی کېدای شي؟

په اجمالي ډول دا ويلی شو چې عقد د ماليې (ټېکس) لپاره قانوني مبنی او بنسټ نه شي کېدلی چې لاملونه يې په لنډ ډول په لاندې توګه دي:

لومړی: په عقد کې دا شرط دی چې معقود عليه به په دواړو اړخونو کې يو اندازه وي، خو د ماليې (ټېکس) په حالت کې دا کار ډېر ګران دی او هيڅ نه متحقق کېږي او دا ځکه چې د هغه عامو خدماتو اندازه کول ډېر سخت دی چې د هېواد اتباع يې له دولت څخه لاسته راوړي، ځکه په دې کې دا معلومول ستونزمن دي چې ايا دولتي خدمات د هغه مال سره متوازن دي چې د ماليې (ټېکس) په توګه يې دولت له فرد څخه ترلاسه کوي؟ همدا راز د دې عمومي خدماتو تجزيه کول هم سخت دی چې دا معلوم شي چې هر فرد په څومره اندازه له دې خدماتو څخه مستفيد دی؟

دويم: د عقد نظريه د دولت ټول مسؤوليتونه په هغه څه کې محصور ګڼي چې دا عقد ورته شامل دی، څوک يې په امنيت کې محصور ګڼي او څوک يې د پاتې مال په تأمين کې او څوک يې په نور څه کې او د دې معنی دا ده چې دولت بايد د ماليې (ټېکس) څخه په بل کوم ځای کې استفاده ونه کړي؛ ځکه چې عقد خو دواړو خواو ته ملزم وي، نو دولت بايد هم پر دې ملتزم پاتې شي چې په هماغه ځای کې له دې مال څخه استفاده وکړي چې د عقد غوښتنه ده، خو فعلي حالت د دې سره په بشپړ ډول په ټکر کې واقع دی ځکه د دولت وظايف ډېر متعدد او متنوع دي او په دې ټولو اړخونو او وظايفو کې د ماليې (ټېکس) څخه استفاده کوي.

درېيم: د عقد د نظريې غوښتنه دا ده چې له دې څخه يوازې د همدې خلکو لپاره خدمات برابر کړی شي څوک چې ماليه ورکوي او د هغه عامو پورونو په ادا کولو کې مصرف نه شي چې تېرو نسلونو د خپلې هوساينې لپاره په خپل وخت کې اخيستي وو، سره له دې چې داسې نه کېږي، بلکې دولت د ټېکس يوه برخه د هغه پورونو په ادا کولو کې مصرفوي او که دا پورونه سودي وي، نو د هغوی د سود په ادا کولو کې هم ترې استفاده کېږي.

څلورم: د عقد نظريه له دې امله هم د ماليې (ټېکس) لپاره مبنی نه شي کېدلی چې د دولت له خدماتو څخه هغه څوک زياته استفاده کوي چې يا اصلاً ماليه نه ورکوي او يا يوه ډېره کمه برخه ماليه دولت ته ورکوي، ځکه د ماليې (ټېکس) د انصاف پاليسي او سياست د دې غوښتنه کوي چې ټېکس بايد په داسې توګه توزيع شي چې څوک ډېر عوايد لري هغه بايد زياته ماليه ورکړي او څوک چې کم عوايد لري هغه بايد په بشپړ ډول له ماليې څخه معاف شي او يا ډېره کمه ماليه ترې واخيستل شي او د استفادې په وخت کې هغه خلک چې هيڅ ماليه نه ورکوي او يا ډېر کم ټېکس ورکوي د دې عامو خدماتو څخه استفاده کوي.

پنځم: دا د بيمې (تأمين) عقد هم نه شي کېدلی ځکه چې دولت خو د وګړو د مال بيمه نه کوي او که د چا مالونه له منځه ولاړ شي او يا تاوان ورته ورسېږي دولت يې د ماليې (ټېکس) په مقابل کې تاوان نه پرې کوي، خو که چا دا قصدا کړی وي هغه ته سزا ورکوي او تاوان ترې هم اخلي. دا نظريه له دې امله هم سمه نه ده، ځکه د دولت خدمات چې د ماليې له پيسو څخه يې ټولنې ته وړاندې کوي هغه په امنيت کې نه راخلاصه کېږي، بلکې دا خدمات ډېر متنوع دي او په دې نظريه کې دا يوازې د تأمين يو شرکت ګڼل شوی دی.

شپږم: همدا راز که دولت د شرکت اداره وګڼو، نو دا خو هغه خلکو ته هم خدمات وړاندې کوي چې ماليه نه ورکوي، ځکه چې قانون يې د فقر له امله د ماليې په ورکولو ملزم نه ګڼي چې د دې عقد د غوښتنې سره سم دوی د دې خدماتو مستحق نه ګرځي.

---

[18] - د دې د تفصيلاتو لپاره وګورئ: مالية عامة ص ۱۵۵، الدکتور محمد خير العکام، (مخکې په تفصيل سره ذکر شوی).

اووم: د ایجار عقد هم د مالیې (ټېکس) لپاره مبنی نه شي کېدلی ځکه د ایجار د عقد غوښتنه دا ده چې د هېواد ټول وګړي په هغه اندازه مالیه ورکړي چې څومره د دولت له خدماتو څخه استفاده کوي، همدا راز د دې عقد معنی به دا وي چې هر څوک د دې خدماتو قیمت ورکړي هغه باید له خدماتو څخه برخمن شي او په هماغه کچه برخمن شي چې د څومره خدماتو قیمت یې پرې کړی وي، خو دا ټول د مالیې (ټېکس) د طبیعت سره سمون نه لري، همدا راز دا نظریه د مالیې (ټېکس) د بنسټیزو ځانګړتیاوو سره په ټکر کې ده، ځکه د ټېکس یوه ځانګړتیا دا ده چې دا د کوم خدمت په مقابل کې نه اخیستل کېږي.

لنډه دا چې د عقد پر بنسټ د مالیې قانوني تکییف (قانوني څرنګوالی مشخص کول) درست نه دی، ځکه دا تکییف (څرنګوالی) د مالیې (ټېکس) د طبیعت سره په ټکر کې دی[19].

دویم: د ملي پیوستون او د دولت د سیادت نظریه

یو شمېر غربي لیکوالان د مالیې (ټېکس) د قانوني بنسټ په اړه په دې نظر دي چې دا د ملي پیوستون (National Solidarity) پر بنسټ تأدیه کېږي، په دې معنی چې په یو هېواد کې ټول مېشت وګړي د هغه ټولنې غړي دي او د دې ټولو مسؤولیت دا دی چې د دې ټولنې عام مصارف پر غاړه واخلي، پرته له دې چې دا په نظر کې ولري چې له دې څخه به ورته ګټه رسېږي او که نه؟ او که ګټه ورته رسېږي، نو څومره به وي؟ همدا د ملي پیوستون غوښتنه ده.

د دوی له نظره یو هېواد او یو دولت ته د منسوبېدو په پایله کې د هر هغه وګړي چې د عامو مصارفو د یوې برخې د پورته کولو توان ولري، دا ملي مسؤولیت ګرځي چې د مالیې (ټېکس) په ورکولو دا بار پورته کړي.

په پیل کې خلکو دا مسؤولیت په اختیاري توګه پر غاړه اخیسته، خو کله چې اداري سیستمونه پرمخ تللي شول او دولت اړتیا پیدا کړه چې موارد یې مشخص وي تر څو په درست ډول پلان جوړ کړی شي او خپل امور په سم ډول اداره کړی شي، د مالیې ټاکل او راټولول یې جبري او الزامي کړل او له دې امله چې دولت سیادت او تسلط لري، نو د ټېکس د ټاکلو او راټولولو صلاحیت دولت ته ورکړی شو، نو د ټېکس او مالیې الزامي کول د دولت د سیادت او تسلط څخه سرچینه اخلي دا د کوم عقد او تړون پایله نه ده[20].

د قانون پوهانو له نظره د مالیې (ټېکس) لپاره دا یاد شوی قانوني څرنګوالی (تکییف) درست دی، دوی په کې کومه ستونزه نهویني او تصور یې دا دی چې دا د مالیې (ټېکس) د فعلي واقعیت سره هم اړخ لګوي، خو پوښتنه دا پیدا کېږي چې ایا د شریعت له نظره دا تکییف (فقهي څرنګوالی) درست دی؟

همدا هغه بنسټیزه پوښتنه ده چې د دې لپاره د جواب د لټولو په پایله کې موږ د شریعت له نظره د مالیې (ټېکس) د الزامي کولو د جواز او عدم جواز حکم معلومولی شو، چې دا باید په راتلونکو کرښو کې ولولو.

په لنډ ډول باید د دې پوښتنې په ځواب کې ووایو چې دا د شریعت له نظره د مالیې لپاره درسته مبنی نه شي کېدلی، ځکه د مالیې په دې توګه اخیستل د چا په ملکیت کې تصرف دی او د شریعت له نظره دا ډول تصرف هیڅ چا ته هم جواز نه لري، یوازې یو حالت کې د ملکیت د مالک له خوښې پرته جواز لري چې هغه ته په اسلامي فقه کې د اضطرار حالت ویل کېږي، په دې معنی چې د چا په فردي او شخصي ملکیت کې تصرف کول حرام دی او د دې حرام ارتکاب یوازې په هغه صورت کې جواز لري چې حکومت او دولت د اضطرار حالت ته ورسېږي، د دې په اړه به تفصیلي خبره وروسته وکړو.

---

[19]- وګورئ: مبادئ المالیة العامة ص ۱۱۱-۱۱۲، په لیبیا کې د «الجامعة المفتوحة» درسي کتاب، طرابلس، الجماهیریة العظمی.

[20] - مبادئ المالیة العامة ص ۱۱۲- ۱۱۳، الجامعة المفتوحة الجماهیریة العظمی درسي کتاب.

که دا پوښتنه په یو بل عبارت مطرح کړو، نو ویلای شو چې هغه مالیه چې په معاصر اقتصادي فکر کې د هر هېواد د مالي مواردو څخه یو بنسټیز مورد ګڼل کېږي، شریعت دا ډول مالیه سمه ګڼي؟ دا ډول مالیه د شریعت د اصولو سره سمون خوري که په ټکر کې ورسره واقع ده؟ که په یو لړ حالاتو کې ورته جواز ورکوي او په نورو حالاتو کې یې نا سمه او ناروا ګڼي؟ دا هغه پوښتنه ده چې د دې ځواب باید ولټوو او د دې لپاره دې ته اړتیا لرو چې د اسلام مالي نظام باندې ځغلنده نظر واچوو او بیا دا وګورو چې اسلام د حکومت د مالیاتي سیاست لپاره څه اصول او ضوابط ټاکلي دي؟ او د معاصرې مالیې (ټېکس) لپاره په کې څه امکان لیدل کېږي او که نه؟

دویم څپرکی: د مال په اړه د اسلام بنسټیز اصول

د مال اړوند د اسلام بنسټیز اصول څېړل ځکه اړین دي چې د دولت له لورې د مالیې لګول مالي تصرف بلل کېږي، نو تر څو چې موږ د مال اړوند عام اصول ونه پېژنو د مالیې په اړه درست او شرعي نظر قایمول سخت دي، نو دلته په اسلام کې د مال اړوند اصول په لنډ ډول بیانوو.

د مال اړوند د اسلام بنسټیز اصول

لومړی: دوه ډوله ملکیت (فردي ملکیت او ټولنیز ملکیت) او د دواړو احترام او حرمت ساتل.

دویم: په ټاکلي حدودو کې اقتصادي ازادي؛ دا حدود ځینې د شریعت اخلاقي او ارزښتي اصول دي او ځینې یې تشریعي او قانوني احکام دي چې د ځینې شیانو له لارې یې د مال ګټل ناروا او ناسم بللي دي او له دې ناروا ګڼل شوو لارو چارو پرته د نورو لارو څخه د مال لاسته راوړل سم بللي دي او مسلمانان یې د روا لارو څخه د مال لاسته راوړلو لپاره هڅولي دي.

دریم: د خیریه کارونو، صدقاتو، نفلي خیراتونو او داسې نورو له لارې ټولنیز تکافل او د ټولنې د فقیرو طبقو لاسنیوی او په ټولنه کې د بېلابېلو طبقو ترمنځ توازن رامنځته کول[21].

دا اصول لکه څرنګه چې د فرد لپاره الزامي دي همدا راز د دولت او حکومت لپاره هم لازم او اړین دي، دا درې واړه اصول زموږ د موضوع سره بنسټیز تړاو لري:

- د فردي او ټولنیز ملکیت احترام او د فرد او دولت دواړو له لورې باید د هیڅ چا په ملکیت باندې تېری ونه شي، د دولت او فرد له لورې د چا په شخصي ملکیت باندې تېری او تعرض ناروا دی، همدا راز د افرادو له لورې په ټولنیز ملکیت باندې تیری ناروا دی، نو د ملي پیوستون تر عنوان لاندې اجباري مالیه اخیستل د دې اصل سره په ټکر کې دي.
- هیڅ مال باید د حرامو له لارې څوک کسب نه کړي، نه د ټولنیز نظام لپاره دا کار روا دی او نه هم د افرادو لپاره روا دي چې د ناروا او حرامو له لارې مال تر خپل ملکیت لاندې راولي، نو د دولت له لورې د هېواد د وګړو سره د یو عقد او یا د هېواد د وګړو له لورې د یوې الزامي وعدې له موجودیت پرته، دولت ته په بل هیڅ عنوان د خلکو په مال کې تصرف حرام دی، او د دې اصل سره په ټکر کې دی.
- په اسلام کې د مال اړوند څه مسؤولیتونه د هر مسلمان پر غاړه دي، همدا راز د هغه حربي کافرانو پر غاړه هم دي چې د مستأمن په توګه دار الاسلام ته راځي او د هغه ذمي کافرانو پر غاړه هم دي چې په دارالاسلام کې هستوګنه لري، خو د

---

[21] - دا اصول شیعه عالم باقر الصدر په خپل مشهور کتاب «اقتصادنا» کې په تفصیل سره بیان کړي دي، د یو لړ تفصیلاتو سره یې موافقه نه لرو ځکه هغه د هغوی د فقهي نظر سره موافق دي، وګورئ: اقتصادنا ص ۲۹۵ څخه تر ۳۰۴ پورې، دوه جلده په یو ټوک کې د سید محمد باقر الصدر لیکنه، دار التعارف للمطبوعات، بیروت لبنان، څوارلسم چاپ، کال ۱۹۸۱م ۱۴۰۱هـ ق.

مسلمانانو پر غاړه څه مسؤولیتونه او الزامات فرض دي او الزامي حیثیت لري (لکه زکاة او داسې نور) او څه مسؤولیتونه په جمعي توگه الزامي او په فردي توگه استحبابي حیثیت لري، لکه صدقات او د ټولنیز تکافل نورې لارې چارې.

د مال اړوند د اسلام دا بنسټیز اصول له دې امله زموږ د موضوع سره تړاو لري چې د لومړي اصل د څېړنې په پایله کې به دا څرگنده شي چې دولت او حکومت تر کومې کچې په فردي ملکیت کې د تصرف حق لري او شریعت حکومت ته په فردي ملکیتونو کې څه وخت د تصرف او مداخلې اجازه ورکوي؟ او مالیه د افرادو په فردي ملکیت کې تصرف دی، نو دا څه وخت جواز لري؟

همدا راز د دویم اصل پر بنسټ د ناروا لارو د مال ترلاسه کول حرام دي او په دې کې حکومت او فرد دواړه یو ډول مسؤولیت لري، دا کار نه د حکومت او دولت لپاره جواز لري او نه د فرد لپاره، د همدې اصل پر بنسټ هغه موارد مشخص کېدلی شي چې د شریعت له نظره د بیت المال لپاره د تمویل موارد او سرچینې دي او هغه چې په شرعي توگه روا او صحیح موارد نه شي کېدلی.

او دریم اصل له دې امله زموږ د څېړنې د موضوع سره تړاو لري چې زیاتو خلکو همدا د مالیې (ټېکس) لپاره اصل گرځولی دی، دا باید وڅېړل شي چې دا د مالیې (ټېکس) لپاره بنسټ گرځېدلی شي او که نه؟

لومړی اصل: ملکیت

د ملکیت داسې تعریف چې ټولو ډولونو ته شامل وي داسې شوی دی، شیخ مصطفی الزرقا وایي: "اختصاص حاجز شرعا یسوّغ صاحبه التصرف إلا لمانع"[22]. ملکیت په شرعي لحاظ د چا پورې د یو شي په داسې توگه د ځانگړي کېدو د داسې حالت ترلاسه کېدلو ته ویل کېږي چې د کوم مانع د نه شتون په وخت کې په شرعي توگه هغه ته د تصرف حق ورکوي.

زرقا صاحب پخپله د دې تعریف تشریح داسې کوي:

د حاجز څخه هغه شرعي وصف مراد دی چې «محجوز یا مملوک» مالک پورې ځانگړی کوي او له هغه څخه پرته بل هر څوک په هغه (محجوز ملکیت) کې د تصرف او استفادې څخه منع کوي.

او په تعریف کې د مانع د لفظ څخه مراد هغه څه دي چې په خپل ملکیت کې مالک له تصرف څخه منع کوي او هغه دوه حالتونه دي:

لومړی: چې اهلیت یې ناقص وي لکه صغیر چې تصرف یې ولي کوي.

دویم: چې د بل چا حق د مالک د تصرف څخه مانع گرځي؛ لکه په مشترک مال کې چې تصرف د شریک اجازې ته اړتیا لري او یا مرهون مال چې د راهن تصرف په کې مقید دی سره له دې چې ملکیت یې کامل دی، نو دا عارضي مانع د ملکیت مانع نه گرځي.

په دې توگه دا تعریف د ملکیت ټولو ډولونو ته شامل دی، په دې کې د اعیانو ملکیت، د منافعو ملکیت او همدا راز د دین او قرض ملکیت هم داخل دی.

لنډه دا چې ملکیت دې ته ویل کېږي چې یو څه شی په داسې توگه د یو چا سره اختصاص پیدا کړي چې نور خلک د شریعت له نظره په هغه کې د تصرف څخه ممنوع وي او دا پخپله په کې تصرف وکړی شي په دې شرط چې کوم شرعي مانع شتون ونه لري.

---

[22] - المدخل الفقهي العام ج۱ ص ۳۳۳، د شیخ مصطفی أحمد الزرقا لیکنه، د دار القلم دمشق چاپ، د چاپ کال: ۱۹۹۸م ۱۴۱۸هـ ق.

د ملکیت ډولونه

په اسلام کې د نورو ټولو ډګرونو په څېر د ملکیت په اړه هم منځلاري رعایت شوې ده، نه یوازې فردي ملکیت اصل ګرځول شوی چې ټولنیز ملکیت یو استثنایي حالت وي؛ لکه په سرمایه دارانه نظام کې او نه یوازې ټولنیز ملکیت اصل ګرځول شوی چې فردي ملکیت ممنوع وي، بلکې ملکیت په دوه ډوله ویشل شوی:

لومړی: فردي او شخصي ملکیت

دویم: ټولنیز یا جمعي ملکیت

لومړی: فردي یا شخصي ملکیت

فردي یا شخصي ملکیت دا دی چې د ټولنې او دولت پر ځای یې یو تن په ځانته ځان او یا د نورو کسان سره په شریکه د مال مالک وي، دې ته شخصي ملکیت وایي او د دې ترڅنګ باید هغه ټول قیود او شروط چې د ملکیت په تعریف کې مو یاد کړل هم په نظر کې ونیول شي.

د فردي او شخصي ملکیت په اړه د اعتراف په لړ کې اسلام لاندې بنسټیز عناصر په نظر کې نیسي، که دا عناصر رعایت نه شي، نو دا فردي ملکیت د اسلام له نظره د مشکل سره مخامخ کېږي:

لومړی: په دې کایناتو کې د هر څه حقیقي مالک الله تعالی دی او انسانان یې په دې مال کې متصرفین او خلیفه ګان ګرځولي دي، چې باید په دې کې د الله تعالی د لارښوونو سره سم تصرف وکړي، نو له دې امله هغه ټول حقوق باید تر سره کړي چې شریعت پرې د دې مال په اړه واجب کړي دي او یا یې هم مستحب ګرځولي دي، او د هر هغه څه نه باید ځان وساتي چې د مال په اړه شریعت ناروا بللی دي.

دویم: د فردي ملکیت اړوند دویم عنصر دا دی چې دا مال به د ده په قبضه کې وي او په ځانګړي ډول به همده پورې اړه لري، د بل چا حق به ورپورې تړاو نلري، همدا راز د نورو خلکو د تېري څخه به خوندي وي (شریعت څرنګه د خلکو شخصي ملکیتونه د تېري څخه محفوظ کړي دي، دا بحثونه هم د فقهې په کتابونو کې د جنایاتو بابونو کې یاد شوي دي).

دریم: د مال مالک به د شریعت د لارښوونو سره سم دا لاسته راوړي، که د شرعي لارو څخه یې لاسته نه وي راوړی هغه د شریعت له نظره د مال حقیقي مالک نه دی، سره له دې چې مال د هغه په واک کې هم قرار ولري (د مال د لاسته راوړلو شرعي لارې کومې دي، دا یو لوی بحث دی چې په فقه کې په تفصیل سره شوی دی).

څلورم: یوازې د مال مالک په دې کې په روا او شرعي لارو د تصرف حق لري.

په شخصي ملکیت کې د بل چا تصرف شرعاً په مال تېری ګڼل کېږي

په یادو ټولو ځانګړتیاوو کې تر ټولو بنسټیزه ځانګړتیا چې زموږ د څېړنې سره تړاو لري او چې باید په تفصیل سره یې یادونه وکړو هغه دا ده چې په شخصي مال کې د تصرف حق یوازې په خپله د مال مالک لري او د هغه له خوښې پرته د هغه په مال کې تصرف کول او هغه خپل واک کې راوستل په مال باندې تېری او شرعاً جنایت ګڼل کېږي او د غلا، غصب، حرابې او قطاع الطریقې (د لارې شکولو)

شرعي جزاګانې په پایله کې لري او د دې اصل یادونه په ډېرو فقهي قواعدو کې شوې ده[23]، د همدې اهمیت له امله چې شریعت یې د چا په مال باندې تېري ته ورکوي د اسلامي امت له نظره د مال ساتنه په اسلامي شریعت کې د ضروریاتو له جملې څخه شمېرل کېږي.

د افرادو د ملکیت د حرمت په اړه صریح نصوص شتون لري چې ډېر معروف دي، خو بیا هم دلته یې یادونه له دې امله کوو چې وروسته پرې حکم مرتب کړی شو، د مال ساتنه چې په شریعت کې یو پراخه مفهوم دی او یو اړخ یې شخصي ملکیت له تېري څخه خوندي ساتل دي، په شریعت کې له ضروریاتو څخه شمېرل کېږي او دا ضروریات په دومره دلایلو ثابت دي چې په شمېر کې راوستل یې سخت دی، خو بیا هم دلته د یو څو دلایلو یادونه کوم چې دا مفهوم په ذهنونو کې تازه شي:

1. په شریعت کې په پټه توګه د چا شخصي ملکیت اخیستل چې د غلا (سرقت) د حد شرطونه په کې پوره وي د غلا کوونکي د لاس د پرې کېدلو لامل ګرځي لکه الله تعالی چې په قرآن کریم کې فرمايي: {وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} [المائدة: 38]. د غل (نارینه) او غلې (ښځینه) دواړو لاسونه پرې کړئ، د هغه عمل د جزا په توګه چې دوی یې مرتکب شوي دي، چې (د نورو لپاره د) عبرت لامل وګرځي او الله تعالی غالب او د حکمت خاوند دی. دا د شخصي ملکیت د ساتنې تر ټولو قوي دلیل دی.

2. که څوک په اسلامي ټولنه کې د چا په شخصي ملکیت وسله وال تېری کوي او په لار کې خلک ځیروي، دا هم په اسلامي شریعت کې دومره لوی جرم دی چې جزا یې په قرآن کریم کې یاده شوې ده او یاده جزا لکه څرنګه چې د انساني نفس او روح په ساتنه کې مؤثره او مهمه ده همدا راز په مسلمانه ټولنه کې د خلکو د شخصي ملکیتونو په ساتلو کې هم مؤثر رول لري، د دې جزا په اړه الله تعالی فرمايي: {إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ } [المائدة: 33]. د هغو خلکو جزا چې د الله او د هغه د پیغمبر پر ضد په جنګ کې اخته دي یعنې په ځمکه کې فساد کوي (خلک په لارو کې ځیروي؛ وژني یې، مالونه یې اخلي او خلک ویروي او یا د دې ټولو جرمونو ارتکاب کوي) همدا ده چې ووژل شي او یا په دار را وځړول شي او یا یې لاسونه او پښې په متقابل شکل (ښی لاس او چپه پښه) پرې کړی شي او یا د خپلې سیمې څخه وشړل شي، دا د دوی لپاره په دنیا کې رسوایي ده او په آخرت کې ورته ډېر لوی عذاب دی. دا که مستقل حد وګڼل شي او که نه او په دې ایت کې که «أو» د تخییر لپاره وي او که د توزیع لپاره، خو دا په دې قطعا دلالت کوي چې په مسلمانه ټولنه کې شخصي ملکیت محترم دی او هیڅ چا ته پرې د تېري اجازه نشته او څوک چې پرې تېری کوي شریعت یې په سترې جزا محکوموي.

3. الله تعالی په قرآن کریم کې په داسې معجزو کلماتو د خلکو په مالونو د تېري څخه مسلمانان منع کړي دي چې هر هغه تصرف ته شاملېږي چې شرعا روا نه دي، الله تعالی فرمايي: { وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ } [البقرة: 188]. یو د بل مالونه په ناروا توګه مه خورئ (یو د بل په مالونو تېری مه کوئ) او د مالونو فیصلې حاکمانو ته په دې نیت مه وړئ چې په ګناه (په درواغجنو قسمونو او یا هم نا سمو ګواهیو او شهادتونو) سره د خلکو د مالونو یوه برخه وخورئ (خپله تصرف کې راولئ) او تاسې په دې ښه پوهېږئ (دا دعوه مو نا سمه

---

[23] - د یو شمېر قواعدو لپاره وګورئ: معلمة زاید للقواعد الفقهیة والأصولیة ج ۹ ص ۱٦، د مؤسسة زاید بن سلطان آل نهیان للأعمال الخیریة او مجمع الفقه الدولی (منظمة المؤتمر الاسلامی) د خپرونو څخه، لومړی چاپ، کال ۲۰۱۳م ۱۴۳۴هـ د « الأصل في الأموال العصمة» تر عنوان لاندې، همدا راز د همدې کتاب ج ۱۴ ص ۹۵ د ۸۲۸ قاعدې لاندې چې عبارت یې دی «لَا يَجُوزُ لِأَحَدٍ أَنْ يَتَصَرَّفَ فِي مِلْكِ الغَيْرِ بِلَا إِذْنِهِ» دلته هم یوه مجموعه د قواعدو ذکر شوی ده.

او درواغجنه ده). امام نسفي د دې ایت په تفسیر کې وایي: یو د بل مالونه په داسې توګه مه خورئ چې الله تعالی روا کړي نه وي او مشروع يې نه وي ګرځولي او «تدلوا» ځکه مجزوم دی چې په «تأكلوا» باندې عطف دی او د نهي په حکم کې شامل دی، معنی يې دا ده چې د مالونو فيصلې په دې خاطر حکامو ته مه وړئ چې د خلکو د مالونو څخه یوه برخه په ګناه سره ترلاسه کړئ، یعنې په دروغجنو ګواهیو او په دروغجنو قسمونو او يا په داسې مصالحه يې په خپل تصرف کې راولئ چې «مقضي له» ښه په دې پوهېږي چې هغه ظالم دی[24]. دا ایت د چا په شخصي ملکیت او مال کې هر ډول نا سم تصرف ناروا او حرام ګڼي.

4. قرآن کریم د بل چا مال په ناروا توګه ترلاسه کول په مطلق ډول حرام ګرځولي دي، په دې اړه الله تعالی فرمايي: { يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا} [النساء: 29]. ای هغه خلکو چې ایمان مو راوړی! یو د بل مالونه په باطله توګه مه خورئ (مه يې لاسته راوړئ) مګر که داسې سوداګري وي چې په خپلو کې يې په خپله خوښه سرته رسوئ (نو د هغه خوړل او له هغه لارې مال لاسته راوړل درست کار دی) او یو بل مه وژنئ، بې له شکه الله تعالی پر تاسې زيات رحم کونکی دی. شيخ ابو السعود[25] د دې ایت په تفسیر کې وايي: د دې ایت په پیل کې د نداء او تنبیه اسلوب ځکه کارول شوی چې په دې ایت کې د ذکر شوي مضمون او مسألې په اړه د کمال اهتمام ځرګندونه وکړي او د باطل څخه مراد هر هغه څه دي چې د شريعت سره په ټکر کې وي، لکه غصب، غلا، خیانت، قمار، سودي او ربوي تړونونه او نو هر هغه څه چې شريعت يې اجازه نه وي کړي، معنی يې دا شوه چې د شرعي لارو پرته یو د بل مال مه خورئ، «الا أن تكون تجارة» کې استثناء منقطع ده... او یوازې د سوداګرۍ یادونه سره له دې چې د تملک نورې لارې چارې هم شته د دې لپاره شوی چې دا تر ټولو غالبه او مهمه وسیله ده، نور مفسرين وايي چې په دې کې مسلمانان او غیر محارب کافران ټول هم شامل دي. دا خو عام حکم دی چې د هيڅ چا مال په ناروا توګه تصرف کول جایز نه دي د دې ترڅنګ د مستضعفو طبقو په مالونو کې تصرف په ځانګړي ډول قران کریم حرام ګرځولی دی، الله تعالی فرمايي: {وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَى أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا} [النساء: 2] د یتیمانو مالونه د خپلو مالونو سره یو ځای مه خورئ (مه تصرف کوئ) دا کار لویه ګناه ده.

5. له ناروا لارو د بل چا مال تصرف کول او په خپله ولکه کې راوستل ډېره لویه ګناه ده، د الله جل جلاله د قهر او غضب لامل ګرځي، "عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ حَلَفَ يَمِينَ صَبْرٍ لِيَقْتَطِعَ بِهَا مَالَ امْرِئٍ مُسْلِمٍ، لَقِيَ اللَّهَ وَهْوَ عَلَيْهِ غَضْبَانُ» فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَصْدِيقَ ذَلِكَ: {إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ} [آل عمران: 77][26]". چا چې د دروغو قسم وخوړه چې د یو مسلمان مال را خپل کړي نو د الله تعالی سره به (د قیامت په ورځ) په داسې حالت کې مخ شي چې هغه به پرې قهر او غضب وي، نو الله پاک د دې تصدیق د دې ایت په شکل نازل کړ، هغه خلک چې د الله د عهد او د خپلو قسمونو د پلورلو له لارې لږ قیمت ترلاسه کوي، د دوی لپاره په آخرت کې (د خير او کاميابۍ) هيڅ

[24] - مدارك التنزيل وحقائق التأويل (1/ 163) د أبو البركات عبد الله بن أحمد بن محمود حافظ الدين النسفي (المتوفى: 710هـ) ليكنه، تحقيق او تخريج: يوسف علي بديوي، چاپوونکي اداره: دار الكلم الطيب، بيروت، لومړی چاپ، کال 1419 هـ - 1998 م.

[25] - تفسير أبي السعود المسمى بإرشاد العقل السليم إلى مزايا القرآن الكريم(2/ 170)، تأليف: محمد بن محمد العمادي أبو السعود، چاپوونکې اداره: دار إحياء التراث العربي – بيروت.

[26] - دا حديث متفق عليه دی، صحيح البخاري (6/ 34) كتاب التفسير او صحيح مسلم ، د شيخ فؤاد عبد الباقي ترقيم او چاپ (1/ 122) په «باب وعيد من اقتطع حق المسلم بيمين فاجرة بالنار».

برخه نشته او نه به ورسره الله تعالی خبرې وکړي او نه به ورته د قیامت په ورځ د رحمت په نظر وګوري او نه به يې له ګناهونو پاک کړي او دوی لپاره دردناک عذاب دی. نو څوک چې په هر ناروا شکل د چا شخصي مال تصرف کوي هغه ځان په آخرت کې د الله تعالی د قهر او د هغه ټولو جزا ګانو مستحق ګرځوي چې په ایت کې يې یادونه شوی ده.

6. د چا ډېر لږ مال هم په ناروا توګه په خپله ولکه کې راوستل د انسان لپاره د جنت څخه د محرومیت او د جهنم د لازمي کېدو لامل ګرځي، په دې اړه دا حدیث په څرګندو ټکو دا خبره بیانوي "عَنْ أَبِي أُمَامَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنِ اقْتَطَعَ حَقَّ امْرِئٍ مُسْلِمٍ بِيَمِينِهِ، فَقَدْ أَوْجَبَ اللهُ لَهُ النَّارَ، وَحَرَّمَ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ» فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: وَإِنْ كَانَ شَيْئًا يَسِيرًا يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: «وَإِنْ قَضِيبًا مِنْ أَرَاكٍ»"[27]. أبو امامه رضي الله عنه وايي: رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایل: څوک چې د کوم مسلمان حق (مال) د قسم په ذریعه را د ځان کړي، نو الله تعالی ورته د جهنم اور لازم کړ او جنت يې پر هغه حرام کړ، نو یو سړي پوښتنه وکړه چې ای رسول الله صلی الله علیه وسلم که ډېر لږ شی هم وي؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایل: که د کیکر د ونې یوه لخته هم وي.

7. د یو مسلمان د شخصي ملکیت او مال حرمت دومره زیات دی چې رسول صلی الله علیه وسلم يې حرمت د داسې شیانو سره تشبیه کړی دی چې د عربو قبایلو له نظره له پیړیو راهیسې له احترام څخه برخمن وو، چې هیڅ چا هم پرې د تېري تصور نه کاوه، په حدیث کې راځي: "عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ، ذَكَرَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَعَدَ عَلَى بَعِيرِهِ، وَأَمْسَكَ إِنْسَانٌ بِخِطَامِهِ - أَوْ بِزِمَامِهِ - قَالَ: «أَيُّ يَوْمٍ هَذَا»، فَسَكَتْنَا حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ سِوَى اسْمِهِ، قَالَ: «أَلَيْسَ يَوْمَ النَّحْرِ» قُلْنَا: بَلَى، قَالَ: «فَأَيُّ شَهْرٍ هَذَا» فَسَكَتْنَا حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ، فَقَالَ: «أَلَيْسَ بِذِي الحِجَّةِ» قُلْنَا: بَلَى، قَالَ: «فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ، وَأَمْوَالَكُمْ، وَأَعْرَاضَكُمْ، بَيْنَكُمْ حَرَامٌ، كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، فِي بَلَدِكُمْ هَذَا، لِيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الغَائِبَ، فَإِنَّ الشَّاهِدَ عَسَى أَنْ يُبَلِّغَ مَنْ هُوَ أَوْعَى لَهُ مِنْهُ»"[28] عبد الرحمن بن ابی بکرة د خپل پلار څخه روایت کوي چې د رسول الله صلی الله علیه وسلم یادونه يې وکړه چې په خپل اوښ باندې کښېناسته او یو چا يې د اوښ مهار ونیوه، رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایل: دا کومه ورځ ده؟ موږ چپ پاتې شو، تر دې چې فکر مو وکړ چې کېدلی شي په بل نوم يې ونوموي، وه يې فرمایل: دا یوم النحر نه ده؟ موږ وویل: بلې ده، بیا يې وفرمایل: دا کومه میاشت ده؟ موږ چپ پاتې شو، تر دې چې تصور مو وکړ چې کېدلی شي په بل نوم يې ونوموي، نو وه يې ویل: دا ذي الحجة نه ده؟ موږ وویل: بلې ده، نو وه يې ویل: ستاسې وینې (ارواح) او ستاسې مالونه، ستاسې ناموسونه ستاسې ترمنځ همداسې حرام دي لکه د دې ورځې حرمت په دې میاشت کې او ستاسې په دې ښار کې، دا خبره دې حاضر خلک غایبانو ته ورسوي، کېدلی شي حاضر خلک يې داسې خلکو ته ورسوي چې له هغه څخه يې په دې اړه درک زیات وي. هغه محرمات چې په جاهلیت کې ورته خلکو ډېر زیات احترام درلوده، لکه په اشهر الحرم کې د ذي الحجې میاشت او په ذي الحجة کې بیا د هغه لسمه ورځ او د مکې معظمې ښار، دا دومره محسوس محترم شیان وو چې هیڅ چا يې هم د احترام په اړه یوه ذره شک او تردید نه درلود، رسول الله د مسلمانانو په وینو او مالونو باندې تېری د دې محرماتو سره تشبیه کړ، چې په ډېر قوي شکل د دې شیانو حرمت په ذهن کې کښېني.

[27] - صحیح مسلم - عبد الباقي (1/ 122) د فؤاد عبد الباقي چاپ، د حدیث شمېره (۱۳۷).

[28] - دا متفق علیه حدیث دی، امام بخاري هم په خپل صحیح کې په ډېرو ځایونو کې روایت کړی دی، د بېلګې په توګه وګورئ: صحیح البخاري (1/ 24) د طوق النجاة چاپ.

8. د مسلمان د مال حرمت د هغه د وینې په څېر دی، په یو حدیث کې راځي: "عَنْ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " سِبَابُ الْمُسْلِمِ أَخَاهُ فُسُوقٌ، وَقِتَالُهُ كُفْرٌ، وَحُرْمَةُ مَالِهِ كَحُرْمَةِ دَمِهِ "[29]. عبد الله بن مسعود رضي الله عنه وايي: رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایل: د مسلمان خپل ورور ته ښکنځل کول فسق (کبیره ګناه) دی او د هغه پر ضد جنګ کول د کفر عمل دی او د مسلمان د مال حرمت همداسې دی لکه د هغه د وینې او نفس حرمت. د یو انسان د وینې په حرمت کې خو څوک هیڅ شک نه شي کولی نو همدا راز باید د مال په حرمت کې هم څوک باید شک ونکړي.

9. په نا حقه توګه د مسلمان مال اخیستل جواز نه لري، دا په هغه صحیح حدیث کې چې ابو حمید ساعدي رضي الله عنه روایت کړی دی راغلي دي:"عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ السَّاعِدِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " لَا يَحِلُّ لِامْرِئٍ أَنْ يَأْخُذَ مَالَ أَخِيهِ بِغَيْرِ حَقِّهِ " وَذَلِكَ لِمَا حَرَّمَ اللهُ مَالَ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ" او په یو بل روایت کې راځي چې ابو حمید ساعدي رضي الله عنه وویل: "أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " لَا يَحِلُّ لِلرَّجُلِ أَنْ يَأْخُذَ عَصَا أَخِيهِ بِغَيْرِ طِيبِ نَفْسِهِ " وَذَلِكَ لِشِدَّةِ مَا حَرَّمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ مَالِ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ"[30]. ابو حمید الساعدي رضي الله عنه څخه روایت دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایل: د مسلمان انسان لپاره جواز نه لري چې د خپل ورور مال نا حقه تصرف کړي او دا له دې امله چې الله تعالی د مسلمان مال پر مسلمان حرام کړی دی. په بل روایت کې راځي: د یو چا لپاره د خپل ورور امسا د هغه له اجازې پرته اخیستل روا نه دي او دا له دې امله چې رسول الله صلی الله علیه وسلم د مسلمان مال پر مسلمان باندې په ډېر شدت سره حرام ګڼلی دی.

10. د مسلمان د مال او شخصي ملکیت په اړه په ډېر څرګند ډول رسول الله صلی الله علیه وسلم د دې سپارښتنه کوي چې د هغه د خوښۍ پرته هیڅ چا ته په کې تصرف جواز نه لري، حدیث کې راځي: "أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "لا يَحِلُّ مَالُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ إِلا بِطِيبِ نَفْسٍ مِنْهُ""[31]. پیغمبر علیه السلام فرمایلي دي: د هیڅ مسلمان انسان مال د هغه له خوښې پرته حلال نه دی. تر دې چې که ټول مال یې څوک نه اخلي خو یوازې د یو څه وخت لپاره ترې استفاده کوي دا هم جواز نه لري، په بخاري او مسلم کې د عبد الله بن عمر رضي الله عنهما څخه روایت دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي: "لَا يَحْلُبَنَّ أَحَدٌ مَاشِيَةَ امْرِئٍ بِغَيْرِ إِذْنِهِ، أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تُؤْتَى مَشْرُبَتُهُ، فَتُكْسَرَ خِزَانَتُهُ، فَيُنْتَقَلَ طَعَامُهُ؟ فَإِنَّمَا تَخْزُنُ لَهُمْ ضُرُوعُ مَوَاشِيهِمْ أَطْعِمَاتِهِمْ، فَلَا يحلبن أحد ماشية أحد إلا بإذنه"[32]. څوک دې د چا څاروی د هغه له خوښې پرته نه را لوشي، تاسې دا خوښوئ چې ستاسې ګودام ته څوک راشي او مات یې کړي او په هغه کې موجود خوراک بې ځایه کړی شي؟ د دوی د څارویو غولانځې هغوی ته د هغوی خوراک ذخیره کوي، نو څوک دې د چا څاروی د هغه له خوښې او اجازې پرته نه را لوشي. د مسلمان ورور هیڅ شی اخیستل هم روا نه دي، تر دې چې که د چا امسا هم څوک واخلي نو باید

---

[29] - دا حدیث په بېلابېلو طریقو روایت شوی دی، ټولې طریقې او سندونه یې شیخ شعیب الأرنؤوط راجمع کړي دي او حدیث ټولو سندونو ته په کتلو صحیح ګڼلې دی، وګورئ: مسند أحمد (7/ 296) تأليف: أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد الشيباني (المتوفى: 241هـ)، تحقيق: شعيب الأرنؤوط او عادل مرشد او نور ملګري يې، د دکتور عبد الله بن عبد المحسن التركي د څار لاندې، چاپوونکې اداره: مؤسسة الرسالة، لومړی چاپ، کال: 1421 هـ - 2001 م.

[30] - مسند أحمد ط الرسالة (39/ 19) او علماو پرې د صحت حکم کړی دی.

[31] - دا حدیث په ګڼو سندونو د ابو حرة الرقاشي د تره (چې ابو زرعة الرازي وايي چې نه د ابو حرة الرقاشي نوم مشخص دی او نه يې د تره او غير له دې حديث څخه بل کوم حديث هم ترې روايت شوی نه دی«علل ابن أبي حاتم ج ۲ ص ۳۲۴-۳۲۵ شمېره: ۲۴۹۳) ابن عباس، انس بن مالک او ابو حميد الساعدي څخه نقل شوی دی، چې بېلابېلو سندونو ته کتلو د استدلال وړ ګرځي، دې لپاره وګوئ: مسند أبي يعلى الموصلي ج3 ص 70، تأليف: الإمام الحافظ أحمد بن على بن المثنى التميمي (۲۱۰ - ۳۰۷ هـ) او ورسره «رحمات الملأ الأعلى بتخريج مسند أبي يعلى» هم دی، تخريج اوتعليق: سعيد بن محمد السناري، خپروونکې اداره: دار الحديث – القاهرة، لومړی چاپ، کال: ١٤٣٤ هـ - ۲۰۱۳ م.

[32] - متفق عليه صحيح البخاري ج2 ص 858، د حديث شمېره: ۲۳۰۳، تحقيق: د. مصطفى ديب البغا، دار ابن كثير، دمشق، او صحيح مسلم ج3 ص 1352، د حديث شمېره، ١٧٢٦، باب تحريم حلب الماشية بغير اذن مالكها، د فؤاد عبد الباقي تحقيق.

چې بېرته يې ورکړي، په دې اړه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايي: " لَا يَأْخُذْ أَحَدُكُمْ مَتَاعَ أَخِيهِ لَاعِبًا أَوْ جَادًا، وَإِذَا أَخَذَ أَحَدُكُمْ عَصَا أَخِيهِ فَلْيَرُدَّهَا إِلَيْهِ "[33]. څوک دې د خپل مسلمان ورور لږ مال هم نه په ټوکو کې او نه په جدي حالت کې اخلي، که چا د خپل ورور امسا هم واخيسته نو بيرته دې يې ورکړي. په بل حديث کې يې د دې علت بيان کړی دی چې دا کار هم حرام دی ځکه دا د چا په مال کې تصرف دی. "لَا يَحِلُّ لِامْرِئٍ أَنْ يَأْخُذَ عَصَا أَخِيهِ بِغَيْرِ طِيبِ نَفْسِهِ وَذَلِكَ لِشِدَّةِ مَا حَرَّمَ اللَّهُ مَالَ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ".[34] چا ته روا نه دي چې د خپل ورور امسا هم د هغه له خوښې پرته واخلي او دا له دې امله چې پر مسلمان باندې د مسلمان د مال الله جل جلاله په ډېر شدت سره حرام ګرځولی دی. بلکې د مسلمان ورور داسې مال چې په عامه توګه يې څوک له چا څخه نه منع کوي لکه اوبه هم د هغه له اجازې پرته اخيستل او ترې استفاده کول ناروا دي، په حديث کې راځي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي: «لا يشربن أحدكم ماء أخيه إلا بطيبة من نفسه»[35]. څوک دې د خپل ورور اوبه د هغه له خوښې پرته نه څښي.

11. همدا راز رسول الله صلى الله عليه وسلم په زوره د چا مال اخيستل حرام کړي دي، په دې اړه امام بخاري رحمه الله په خپل صحيح کې د يو باب عنوان داسې ايښی دی، وايي: "بَاب: النُّهْبَى بِغَيْرِ إِذْنِ صَاحِبِهِ" بيا يې دا معلق حديث راوړی چې "وَقَالَ عُبَادَةُ: بَايَعْنَا النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم أَنْ لا ننتهب" عبادة بن الصامت رضي الله عنه وايي چې موږ د رسول الله صلى الله عليه وسلم سره په دې بيعت کړی وه چې لوټ به نه کوو او بيا يې په کې دا مسند حديث راوړی چې "نَهَى النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم عن النهبى والمثلة"[36]. رسول الله صلى الله عليه وسلم د خلکو د مال د لوټ کولو او د مړو د مثله کولو څخه منع کړې ده. دلته هم د نهبی څخه هغه مال دی چې خلک يې لوټ کوي او د مال د څښتن خوښه نه وي، په دې اړه ابن بطال وايي: "قال ابن المنذر: وفسر الحسن والنخعى هذا الحديث، فقالا: النهبة المحرمة أن ينتهب مال الرجل بغير إذنه وهو له كاره"[37]. ابن المنذر وايي: حسن بصري او ابراهيم نخعي د دې حديث تفسير داسې کوي، وايي: حرام لوټ کول هغه دي چې د چا مال د هغه له اجازې پرته لوټ کړی شي او د هغه خوښه نه وي. که مشترکه هديه وي او خلک يې لوټ کړي دا کار بيا مکروه دی، لکه يو شمېر چې مشترک خيرات لوت کوي او يا هم د عمومي افطاري لپاره اماده کړی شوی خوراک لوټ کوي. بيا په دې کې د کافر او مسلمان تفاوت نشته، که څوک د کافر مال لوټ کوي او که د مسلمان چې د هغه خوښه نه وي دا ټول حرام او ناروا کار دی، ځکه دا انساني حقوق دي او په انساني حقوقو کې کافر او مسلمان يو حکم لري، دا حقوق هغه ته د انسان په توګه اسلام ورکړي دي.

12. د همدې ماليې (ټېکس) په اړه چې کوم صريح احاديث راغلي دي دلته د هغوی يادونه اړينه بولم چې دا څرګنده شي چې په عامه توګه د مسلمان مال د هغه له خوښې پرته اخيستل ډېره لويه ګناه ده خو که څوک يې د ماليې (ټېکس) په نوم هم اخلي او په شريعت کې يې حق نه وي هغه هم ډېره لويه ګناه ده، په دې اړه چې کوم حديث او د حديثو په ډېرو کتابونو کې

---

[33] - السنن الكبرى ج6 ص 154، تأليف: أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الخُسْرَوْجِردي الخراساني، أبو بكر البيهقي (المتوفى: 458هـ)، تحقيق: محمد عبد القادر عطا، چاپوونکي اداره: دار الكتب العلمية، بيروت – لبنان، دربم چاپ، کال: 1424 هـ - 2003 م.

[34] - السنن الصغرى للبيهقي مع شرحه المنة الكبرى شرح وتخريج السنن الصغرى (5/ 382)، محمد ضياء الرحمن الأعظمي، الناشر: مكتبة الرشد، د نشر کال: 1422هـ - 2001م، رياض، السعودية.

[35] - سنن الدارقطني (3/ 422) (سنن الدارقطني (3/ 422) د حديث شمېره: (2882) تأليف: أبو الحسن علي بن عمر بن أحمد بن مهدي بن مسعود بن النعمان بن دينار البغدادي الدارقطني (المتوفى: 385هـ)، تحقيق: شعيب الارنؤوط، حسن عبد المنعم شلبي، عبد اللطيف حرز الله، أحمد برهوم، خپرونکې اداره: مؤسسة الرسالة، بيروت – لبنان، لومړی چاپ، کال 1424 هـ - 2004 م.

[36] - صحيح البخاري ج2 ص 875، تحقيق مصطفى ديب البغا، دار ابن كثير/ دار يمامة ـ دمشق.

[37] - شرح صحيح البخاري ج 6 ص 603، تأليف: ابن بطال أبو الحسن علي بن خلف بن عبد الملك (ت ٤٤٩ هـ) تحقيق: أبو تميم ياسر بن إبراهيم، چاپوونکي اداره: مكتبة الرشد - السعودية، الرياض، دويم چاپ، کال: ١٤٢٣ هـ - ٢٠٠٣ م.

نقل شوی، په هغه عقبة بن عامر الجهني وايي: چې ما د رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه واورېدل چې وه يې ويل:"لَا يَدْخُلُ صَاحِبُ مَكْسٍ الْجَنَّةَ " يَعْنِي الْعَشَّار[38]. د ماليې (ټېکس) راټولوونکی به جنت ته داخل نه شي، بيا راوي د «صاحب مکس» معنی بیانوي چې له دې څخه مراد گمرک راټولوونکی دی. بل حديث د رويفع بن ثابت نه روايت دی کله چې هغه د مسلمه بن مخلد له لورې (چې د مصر والي وه) ورته د ټېکس د راټولوونکي په حیث د ټاکنې وړاندیز وشو هغه وویل: "سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: إن صاحب المكس في النار"[39]. د ټېکس را ټولوونکی په اور کې دی. بل حدیث کې راغلي مالك بن عتاهية وايي: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: «إذا لقيتم عاشرا فاقتلوه»[40]. ټېکس را ټولوونکې مو چې ولیده وه یې وژنئ. د عشر د راټولوونکي گناه دومره لويه ښودل شوې چې د يو زاني انسان څخه هم زياته، په يو اوږد حديث کې راغلي کله رسول الله صلى الله عليه وسلم په غامدی ښځې باندې د رجم حکم وکړ، نو د رجم کولو په وخت کې حضرت خالد بن وليد يوه ډبره را واخيستله او په سر يې پرې وويشته چې له هغې د وينې څاڅکي د خالد بن وليد مخ ته را والوتل، نو خالد بن وليد هغې ته ښکنځل وکړل، نو پيغمبر عليه السلام د خالد بن وليد دا بد رد واورېدل، نو وه يې فرمايل: «مَهْلًا يَا خَالِدُ بْنَ الْوَلِيدِ لَا تَسُبَّهَا فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَقَدْ تَابَتْ تَوْبَةً لَوْ تَابَهَا صَاحِبُ مَكْسٍ لَغُفِرَ لَهُ»[41]. خالد بن وليده لږ په قرار شه! دې ته ښکنځل مه کوه، په هغه ذات مې قسم چې زما روح يې په لاس کې دی، دې داسې توبه ويستلې ده که د ټېکس راټولوونکی يې هم وباسي، نو بخښنه به ورته وشي. د حديثو تقريباً ټول شارحين همدا وايي چې له دې څخه د زکات او د هغه پيسو راټولوونکي مراد نه دي چې په ذميانو باندې د جزيې او يا هم د خراج په توگه ايښودل شوي وي، بلکې هغه گمرک او ماليه مراد ده چې د سوداگرو څخه د زکات پرته اخيستل کېږي، په دې اړه د مشکاة شارح امام طيبي وايي: «وهو العشار أراد بصاحب المكس الذي يأخذ من التجار إذا مروا مكسا باسم العشر، وأما الساعي الذي يأخذ الصدقة، ومن يأخذ من أهل الذمة العشر الذي صولحوا عليه فهو محتسب ما لم يتعد فيأثم بالتعدي والظلم»[42]. د صاحب مکس څخه د سوداگرو څخه عشر راټولوونکی مراد دی، صاحب مکس هغه څوک دی چې کله يې سوداگر له مخې تېرېږي، نو هغه ترې د عشر په نوم ټېکس او گمرک (مکس) اخلي او هغه څوک ترې مراد نه دی چې زکات را ټولوي او يا د ذميانو څخه هغه عشر راټولوي چې هغوی سره پرې سوله شوې وي، ځکه هغه خو د ثواب مستحق دی تر څو چې په خلکو تېری ونه کړي، نو که تېری او ظلم يې وکړي نو په هغه به گناهکاېږي.

---

[38] - مسند أحمد ج 28 ص 586 د امام أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد الشيباني (المتوفى: 241هـ) تأليف، تحقيق: شعيب الأرنؤوط - عادل مرشد، او نور، إشراف: د عبد الله بن عبد المحسن التركي، خپروونکې اداره: مؤسسة الرسالة، لومړی چاپ، کال: 1421 هـ - 2001 م. د کتاب تحقيق کونکي وايي: دا حديث حسن لغيره دی (هدف يې دا دی چې ټول سندونه يې را ټول کړی شي نو د متابعاتو او شواهدو په نتيجه کې د حسن لغيره درجې ته لوړېږي) او په خپله دا سند چې مسند احمد کې راغلی دا ضعيف دی، په مسند احمد له دې مخکې هم دا حديث په (۱۷۲۹۴) شمېره ذکر شوی دی، او دا ځکه ضعيف دی چې محمد بن اسحاق مدلس دی او روايت په «عن» سره کوي، دا حديث د ابن الجارود په المنتقى (۳۳۹) کې د ابو يعلى په مسند (۱۷۵٦) طبراني په معجم کبير کې ۸۷۸/۱۷، حاکم په مستدرک کې ۴۰۴/۱، بيهقي په السنن کې ۱٦/۷ ، روايت کړی دی، حاکم په مستدرک کې وايي چې دا حديث د امام مسلم په شرط صحيح دی، خو دا خبره يې «وهم» دی، ځکه ابن اسحاق د صحيح مسلم د راويانو څخه نه دی، بلکې له هغه څخه يې په متابعاتو کې روايت کړی دی، بيا په دې حديث کې هغه په عن سره روايت کوي او پخپله مدلس دی، نو بناء دا حديث لذاته نه صحيح دی او نه حسن خو د متابعاتو او شواهدو په نظر کې نيولو سره دا حديث حسن لغيره دی. د تفصيلي تخريج لپاره وگورئ: ما رواه الأساطين في عدم المجيء الى السلاطين (ذم القضاء وتقلد الأحكام، ذم المكس) ص ۹۹ د حديث شمېره (۱۵۵) د امام جلال الدين السيوطي كتاب، تحقيق: مجدي فتحي السبت، خپرونکې اداره: دار الصحابة للنشر والتوزيع، طنطا- مصر، لومړی چاپ، کال: ۱۴۱۱هـ ق ۱۹۹۱م.

[39] - ما رواه الأساطين فی عدم المجيء الى السلاطين ص ۱۰۰، د حديث شمېره (۱۵٦) د امام سيوطي کتاب (مخکې په تفصيل سره ذکر شوی)، دې حديث ته هم په مجموع کې حسن ويل شوی دی، د همدې کتاب محقق او معلق هم پرې د حسن حکم کړی دی.

[40]- ما رواه الأساطين في عدم المجيء الى السلاطين ص ۱۰۱ د حديث شمېره (۱۵۷) دا حديث ضعيف دی.

[41] - دا حديث په صحيح مسلم کې روايات شوی دی، صحيح مسلم ج 3 ص 1323 د حديث شمېره (1695) د شيخ فؤاد عبد الباقي نسخه.

[42] - شرح الطيبي على مشكاة المصابيح المسمى بـ (الكاشف عن حقائق السنن) ج 8 ص2580، تأليف: شرف الدين الحسين بن عبد الله الطيبي (743هـ)، تحقيق: د. عبد الحميد هنداوي، خپرونکې اداره: مكتبة نزار مصطفى الباز (مكة المكرمة - الرياض)، لومړی چاپ، کال: 1417 هـ - 1997م

د مال د حرمت په اړه خو نور هم ډېر زيات نصوص شته چې دلته به يې راوړل د بحث د اوږدوالي لامل وګرځي، د دې نصوصو او دلايلو يادونې ته هم اړتيا نه ليدل کېده ځکه چې «حفظ المال» د دين له ضرورياتو څخه شمېرل کېږي او په ضرورياتو باندې يو څو دلايل وړاندې کول غلط فهمي را پيدا کولی شي چې دا به په همدې يادو شوو نصوصو او دلايلو باندې ثابت وي، سره له دې چې د دين ضروريات هغه شيان دي چې د ډېرو زياتو دلايلو څخه ثابت وي، خو موږ د دې لپاره دلته د دې څو دلايلو يادونه وکړه چې همدا (په شريعت کې د فردي ملکيت حرمت او احترام) زموږ د بحث محور تشکيلوي.

د دې ترڅنګ د فقهي کتابونو د مالي معاملاتو اړوند بحثونه زيات د همدې موضوع سره تړاو لري، ټول د همدې موضوع شا او خوا را څرخېږي چې کومې لارې چارې د شريعت له نظره د تملک سمې لارې دي او کوم ډول معاملات د نورو په ملکيتونو تېری ګڼل کېږي چې له هغو لارو د بل چا په مال کې تصرف ناروا دی، همدا راز د غصب، لقطې او نور ډېر مباحث د همدې قضيې اړوند دي.

لنډه دا چې په اسلام کې شخصي ملکيت د هر چا له تصرف او تېري څخه بايد محفوظ وي، هيڅ څوک بايد د هغه د څښتن له خوښې او اجازې پرته د چا په مال کې لاس وهنه ونه کړي، څوک بايد د چا مال په خپل ملکيت کې را نه وړي، هغه که فرد وي او که حکومت او که کومه اداره، دا د شريعت قاطع حکم دی او دا کار حرام دی. دا خو د فردي ملکيت اړوند يو څه احکام وو، اوس د ملکيت د دويم ډول چې ټولنيز ملکيت دی اړوند لنډ بحث کوو.

دويم: ټولنيز ملکيت

اسلام نه د کمونيزم په څېر دی چې فردي او شخصي ملکيت نفي کوي او هر څه ټولنيز ملکيت ګڼي چې اداره يې بايد د ټولنې او حکومت په لاس کې وي او حکومت به په طبيعي توګه د کمونيست ګوند په لاس کې وي، چې په پايله کې به هر څه د کمونيست ګوند د مشرانو په ولکه کې وي، چې په پايله کې د برژوازي طبقې حيثيت غوره کوي او نه هم د سرمايه دارۍ په څېر دی چې هر څه په شخصي ملکيت کې منحصر ګڼي او ټولنيز ملکيت يو استثنايي حالت ګڼي، بلکې اسلام هم شخصي ملکيت ته اجازه ورکوي او هم ټولنيز ملکيت ته، خو بيا د فقهاوو ترمنځ په دې اړه د نظرونو تفاوتونه شته دی چې يو شمېر شيان شخصي ملکيت وګڼل شي او که ټولنيز ملکيت، د بېلګې په توګه کانونه چې امام مالک رحمه الله يې (د يو قول پر بنسټ) ټولنيز ملکيت ګڼي او احناف او نور فقهي مذهبونه يې فردي ملکيت ګڼي[43]، همدا راز شاړې ځمکې ټولنيز ملکيت دی چې ابادول يې د حکومت او دولت اجازې ته اړتيا لري او که نه دې ډول اجازې ته هم اړتيا نه لري، بلکې چا چې اباده کړه د هغه ده[44].

دويم اصل: د مال په لاسته راوړلو کې د اسلام د اخلاقي او شرعي ارزښتونو رعايت

اسلام د مال د کسب لپاره څه اصول ټاکلي د مال په کسب کې دا اصول په دقت سره بايد په پام کې وساتل شي، له همدې امله په اسلام کې د هرې هغه لارې څخه مال ګټل او لاسته راوړل ناروا او نا درست دي چې د دې اصولو سره په ټکر کې وي او اسلامي شريعت ترې منع کړې وي او دا په اجمالي توګه په دې لاندې اصولو کې خلاصه کېږي:

- هر هغه حالت چې په ظلم او تيري مشتمل وي او د چال مال د ظلم، غصب او د زور په پايله کې څوک د خپل واک لاندې راوړي، او د چا له خوښې پرته د هغه په مال کې څوک تصرف وکړي.

---

43 - د کانونو د ملکيت په اړه د فقهاوو ترمنځ اختلاف دی تفصيل به يې وروسته راشي.

44 - د دې موضوع د بشپړې روښتيا لپاره د شيعه عراقي مرجع باقر الصدر کتاب اقتصادنا ته مراجعه وکړئ، هغه دا موضوع په ډېر تفصيل سره بحث کړی، او د اسلامي اقتصاد پرتله يې د غربی سرمايه دارانه اقتصاد او کمونستي اقتصاد سره کړې ده، چې دا يې د اسلامي اقتصاد بنسټيزه ځانګړتيا بللې ده.

- په پټه او غلا د چا مال لاسته راوړل.
- له داسې لارو چارو نه مال لاسته راوړل چې د مال او پانګې د ملکيت بدلون په کې د ټولنې د پراختيا او پرمختګ لامل نه ګرځي، په عامه توګه د مال او پانګې د ملکيت بدلون د دې لپاره کېږي چې پراختيا په کې رامنځته شي، خو په کومو معاملاتو کې چې دا مقصد ترلاسه نه شي هغه شريعت حرام کړي دي، لکه سود (ربا) او جواري (قمار او ميسر) په سود او جواري کې سره له دې چې د مال ملکيت بدلېږي، خو دا د ټولنې د پراختيا او پرمختګ لامل نه ګرځي.
- هغه لارې چارې چې د ټولنې د اړتيا وړ شيان په کې د يو څو محدودو کسانو په واک کې قرار ولري او په ټولنه کې يې د تداول (لاس په لاس کېدو) څخه مخنيوی وشي، لکه احتکار، همدا راز داسې انحصاري شرکتونه چې ټول بازار د هغوی په انحصار کې قرار ولري او هر وخت چې وغواړي د توکو بيه لوړه کړي او کله چې وغواړي دا بيه را کمه کړي، اسلام چا ته د خلکو د حالاتو څخه د ناوړه استفادې اجازه نه ورکوي.
- هغه ټول تړونونه او عقدونه چې ډېر زيات غرر، فريب او زيان په کې وي، څکه دا د يو چا د نا پوهۍ او د بازار سره د نابلدتيا څخه ناوړه ګټه پورته کول دي او مسلمان استحصال کوونکی، فريب کار او دوکه باز نه وي.
- هغه ټول تړونونه او عقدونه چې نزاع او جنګ ترې رامنځته کېږي او دا هغه وخت کېږي چې د عقد د طرفينو (معقود عليه او ثمن) څخه يو او يا هم دواړه مجهول وي او په بشپړ ډول واضح او څرګند نه وي.
- معقود عليه او ثمن دواړه او يا له دواړو څخه يو د ملکيت قابليت ونه لري او يا ثمن د داسې څه په مقابل کې تأديه شي چې شريعت حرام کړي وي، لکه سحر، د ګډا او د نڅا د محافلو مصرف او قيمت او داسې نور.
- همدا راز هغه ټول حالتونه په دې کې شامل دي چې د تړون او عقد د اړخونو (عاقدينو) څخه يو او يا هم دواړه په عقد او تړون او د هغه په شرطونو باندې التزام ونکړي او عملي يې نه کړي[45].

دا هغه بنسټيز اصول او مقاصد دي چې په اسلامي شريعت کې د مالي معاملاتو لپاره شريعت ټاکلي دي، همدا هغه ناروا او نادرست صورتونه دي او له دې امله چې په معاملاتو کې اصل اباحت دی، نو که له دې صورتونو پرته کوم بل صورت وه هغه به جواز لري سره له دې چې په شرعي نصوصو کې يې يادونه هم نه وي شوي، چې دې ته فقهاء عقود غير مسماة وايي.

درېيم اصل: ټولنيز تکافل

د اسلامي مالي نظام يو اصل دا دی چې هر شتمن انسان بايد د مالي واجباتو (چې شريعت پرې فرض کړي دي) تر څنګ يو اندازه هغه مال چې د هغه له ضرورت څخه زيات دی، د فقيرانو او غريبانو د ضرورتونو د پوره کولو لپاره مصرف کړي، په دې اړه ډېر نصوص راغلي چې په صدقه او خيرات باندې ټينګار کوي او د ډېرو ثوابونو وسيله يې ګڼې چې دلته يې يادونه د بحث د اوږدېدو لامل ګرځي.

د فقيرانو او مسکينانو د ضرورتونو د پوره کولو مسؤوليت په هره ټولنه کې په مجموعي توګه د هغه ټولنې د ټولو وګړو پر غاړه دی، چې دې ته موږ کفايي فرض وايو، خو دا په عيني شکل د هر چا په فرايضو کې شامل نه دی، له همدې امله د دې ايت په تفسير کې چې الله متعال فرمايي: {وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ (24) لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ } [المعارج: 24، 25] او هغه حديث چې فاطمه بنت قيس

---

45 - دې سره ورته مقاصدو او کلياتو لپاره وګورئ: فقه المعاملات المالية (المال، الملكية، العقد) ص ١٩ – ٢١، ليکوال: أ. د. محمد عثمان شبير (كلية الشريعة – جامعة قطر) چاپوونکی اداره: دار النفائس للنشر والتوزيع، اردن، درېيم چاپ، کال ٢٠١٠م ١۴٣٠هـ.

يې روايت کوي چې پيغمبر عليه السلام وفرمايل: "إِنَّ في هَذا المالِ حَقًّا سِوَى الزَّكَاةِ"[46] سره له دې چې د دې حديث په صحيح لفظ کې د محدثينو ترمنځ اختلاف دی چې درست لفظ يې همدا دی که سم لفظ يې "ليس في المال حق سوى الزكاة" خو که همدا د اثبات لفظ هم راجح وګڼو، نو له دې سره هم دا د ټولنيز تکافل په وجوب باندې دلالت نه کوي، همدا د جمهورو فقهاوو نظر دی.

په دې اړه امام نووي رحمه الله وايي: "وَقَدِ اخْتَلَفَ السَّلَفُ فِي مَعْنَى قول الله تعالى وفي أموالهم حق معلوم للسائل والمحروم فَقَالَ الْجُمْهُورُ الْمُرَادُ بِهِ الزَّكَاةُ وَأَنَّهُ لَيْسَ فِي الْمَالِ حَقٌّ سِوَى الزَّكَاةِ وَأَمَّا مَا جَاءَ غَيْرَ ذَلِكَ فَعَلَى وَجْهِ النَّدْبِ وَمَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ وَلِأَنَّ الْآيَةَ إِخْبَارٌ عَنْ وَصْفِ قَوْمٍ أَثْنَى عَلَيْهِمْ بِخِصَالٍ كَرِيمَةٍ فَلَا يَقْتَضِي الْوُجُوبَ كَمَا لَا يَقْتَضِيهِ قَوْلُهُ تَعَالَى كَانُوا قَلِيلًا من الليل ما يهجعون وَقَالَ بَعْضُهُمْ هِيَ مَنْسُوخَةٌ بِالزَّكَاةِ وَإِنْ كَانَ لَفْظُهُ لَفْظَ خَبَرٍ"[47].

د دې ايت د تفسير په اړه د سلفو ترمنځ اختلاف دی چې الله تعالی فرمايي: «د دوی په مالونو کې د سوال کوونکي او محروم (چې شتمن نه دی) يو ټاکلی حق دی» جمهور وايي چې له دې څخه زکات مراد دی او د زکات څخه پرته په مال کې بل کوم واجب حق نه شته او له دې پرته چې څه راغلي هغه په استحباب حمل دي او د ښو اخلاقو د غوښتنو څخه دي او دا ځکه هم په فرضيت او وجوب حمل نه دی چې دا خبر دی (د امر صيغه نه ده) په دې ايت کې الله تعالی د يو داسې ټولګي د ښه صفتونو خبر ورکوي چې الله تعالی يې ستاينه کړې او په ښه صفتونو يې د دوی يادونه کړې ده، نو دا د وجوب غوښتنه نه کوي، لکه له دې وروسته چې هغه بل وصف چې {كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ} [الذاريات: 17] د وجوب غوښتنه نه کوي، يو شمېر نور بيا وايي چې دا خو د وجوب غوښتنه کوي ځکه اصل لفظ يې د خبر دی خو معنی يې د امر ده، خو دا منسوخ دی. او يو شمېر نور علماء لکه شعبي، حسن بصري، طاووس، عطاء او مسروق دا په وجوب حمل کوي او منسوخ يې هم نه ګڼي او دا د تکافل کارونه واجب ګڼي.

کله چې د تکافل کارونه د امت د جمهورو علماوو (چې څلور واړه فقهي مذاهب په کې شامل دي) له نظره مستحب دي او د ښه او کريمه اخلاقو غوښتنه ده نو دا د ماليې (ټېکس) لپاره مبنی نه شي کېدلی، ځکه ماليه الزامي شی دی او دا مستحب او د هر چا د خوښې کار دی.

د دې اصولو په رڼا کې اوس ګورو چې په اسلامي حکومت کې مالياتي سياست بايد څرنګه وي، د بوديجې د تمويل لپاره له کومو مواردو څخه استفاده کېدلی شي او کوم موارد داسې دي چې له هغوی څخه د دې اصولو په رڼا کې استفاده ناروا ده او يا په بل عبارت څنګه کېدلی شي چې هغه موارد چې په معاصر اقتصادي نظام کې ترې د هېوادونو د بوديجې د تمويل د مواردو په توګه استفاده کېږي، د مالي معاملاتو اړوند د اسلامي شريعت د دې اصولو سره برابر کړو؟ دا مسايل په لاندې کرښو کې د څېړنې لاندې نيسو.

درېم څپرکی: د اسلام مالياتي سياست «Islamic Fiscal Policy»

له دې امله چې اسلام د ژوند يوه بشپړه تګلاره ده؛ له همدې امله د نورو ټولو ميدانونو په څېر د حکومت او دولت په بېلابېلو برخو کې هم انسانانو ته لارښوونه کوي، چې له دې جملې څخه يو هم د يو اسلامي حکومت لپاره مالياتي سياست دی، لکه مخکې مو چې

---

[46] - السنن الكبير ج 8 ص 18، تأليف: أبو بكر أحمد بن الحسين بن علي البيهقي (٣٨٤ - ٤٥٨ هـ) تحقيق: الدكتور عبد الله بن عبد المحسن التركي، خپرونکې اداره: مركز هجر للبحوث والدراسات العربية والإسلامية – القاهرة، لومړی چاپ، کال: ١٤٣٢ هـ - ٢٠١١ م. دا حديث نه په اثبات سره (في المال حق سوى الزكاة) ثابت دی، چې په اړه يې امام ترمذي وايي: چې دا امام شعبي د قول په حيث روايت شوی دی، نه د پيغمبر عليه السلام د حديث په توګه، همدا راز په نفي سره (ليس في المال حق سوى الزكاة) هم صحيح نه دی لکه امام بيهقي چې وايي: د دې حديث هيڅ سند (

[47] - المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج ج7ص71، تأليف: أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف النووي (ت ٦٧٦هـ) چاپوونکې اداره: دار إحياء التراث العربي – بيروت، دويم چاپ، کال: ١٣٩٢هـ ق.

ولوستل مالياتي سياست په عامه توګه هغه فعاليتونو ته ويل کېږي چې دولت يې په ټولنه کې د اقتصادي او ټولنيزو ټاکل شوو اهدافو د لاسته راوړلو لپاره تر لاس لاندې نيسي او له دې لارې په اقتصادي او ټولنيز ژوند اغيز اچوي. دا سياست هماغه برخې لري چې په معاصر اقتصادي فکر کې انسان ورته رسېدلی دی، چې په دې کې دا درې عناصر شامل دي:

- د حکومت د عايداتو موارد او سرچينې؛
- د هېواد عمومي او دولتي مصارف؛
- هغه ټولنيز او اقتصادي اهداف او مقاصد، چې د عوايدو او مصارفو د تنظيم له لارې بايد ترلاسه شي.

له دې درې عناصرو څخه يوازې لومړی عنصر زموږ د څېړنې سره اړيکه لري، ځکه ماليه (ټېکس) په معاصر اقتصادي فکر کې له دې سرچينو څخه يوه سرچينه ده، موږ به په اسلام کې د عايداتو د سرچينو په ضمن کې دا وڅېړو چې ايا په اسلام کې هم ماليه د بوديجې د تمويل د سرچينو څخه يوه سرچينه شمېرل کېږي که نه؟

لومړی: په اسلام کې د بيت المال موارد او سرچينې

دلته بايد يوې مهمې قضيې ته اشاره وکړم او هغه دا چې په اسلامي شريعت کې د بيت المال موارد يوازې هغه نه دي چې په شرعي نصوصو کې يې يادونه شوې، ځکه د خلفای راشدينو په زمانه کې او همدا راز په خير القرون کې ډېر داسې موارد په هغه ليست کې اضافه کړی شوي دي چې د رسول الله صلی الله عليه وسلم په زمانه کې له هغوی څخه د بيت المال د مواردو په توګه استفاده نه کېدله، د بېلګې په توګه په ځمکو باندې خراج ټاکل او له دې څخه د بيت المال د تقويت لپاره استفاده کول، همدا راز د حربي کافرانو (چې د مستأمنينو په توګه دارالاسلام ته د خپل سوداګرۍ سره راځي) څخه عشر اخيستل او داسې نور په دې لړ کې د يادولو وړ دي.

د دې معنی دا ده چې د اسلام د مالياتي سياست دا برخه (د عايداتو سرچينې او موارد) د اجتهاد تابع ده، په يو اسلامي حکومت او نظام کې هر هغه څه د بوديجې مورد او سرچينه ګرځېدلی شي چې د پورته يادو شوو اصولو سره برابر وي او څه چې د دې اصولو سره موافقت ونلري هغه د اسلامي مملکت د عايداتو له مواردو څخه نه شي کېدلی.

د فقهې په کتابونو کې د حکومت د عايداتو موارد

د فقهې په کتابونو کې د همدې اصل پر بنسټ چې دا موارد اجتهادي موارد دي يو څو مواردو ته اشاره شوې ده، د دې تفصيلاتو يادونه په بېلابېلو کتابونو کې شوې ده، خو موږ يې دلته يوازې د امام کاساني د بدايع الصنايع څخه نقل کوو، هغه وايي: « وَأَمَّا مَا يُوضَعُ فِي بَيْتِ الْمَالِ مِنْ الْأَمْوَالِ فَأَرْبَعَةُ أَنْوَاعٍ: أَحَدُهَا زَكَاةُ السَّوَائِمِ، وَالْعُشُورِ وَمَا أَخَذَهُ الْعَشَارُ مِنْ تُجَّارِ الْمُسْلِمِينَ إذَا مَرُّوا عَلَيْهِمْ، وَالثَّانِي خُمُسُ الْغَنَائِمِ، وَالْمَعَادِنِ، وَالرِّكَازِ، وَالثَّالِثُ خَرَاجُ الْأَرَاضِي وَجِزْيَةُ الرُّءُوسِ وَمَا صُولِحَ عَلَيْهِ بَنُو نَجْرَانَ مِنْ الْحُلَلِ وَبَنُو تَغْلِبَ مِنْ الصَّدَقَةِ الْمُضَاعَفَةِ وَمَا أَخَذَهُ الْعَشَارُ مِنْ تُجَّارِ أَهْلِ الذِّمَّةِ وَالْمُسْتَأْمَنِينَ مِنْ أَهْلِ الْحَرْبِ، وَالرَّابِعُ مَا أُخِذَ مِنْ تَرِكَةِ الْمَيِّتِ الَّذِي مَاتَ وَلَمْ يَتْرُكْ وَارِثًا أَصْلًا، أَوْ تَرَكَ زَوْجًا، أَوْ زَوْجَةً»[48].

---

[48] - بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع ج 2 ص 68، تاليف: علاء الدين، أبو بكر بن مسعود بن أحمد الكاساني الحنفي (المتوفى: 587هـ)، خپروونکې اداره: دار الكتب العلمية، دويم چاپ، کال 1406هـ - 1986م.

کوم مالونه چې په بیت المال کې ایښودل کېږي په څلور ډوله دي:

لومړی: د څارویو زکات، د مسلمانو سوداګرو څخه اخیستل شوی عشر، چې کله د عشر راټولوونکو تر مخ تېرېږي او هغوی ترې چې کوم زکات[49] راټولوي.

دویم: پنځمه برخه (خمس) چې د غنیمتونو او کانونو او رکاز څخه اخیستل کېږي.

درېم: په ځمکو باندې ټاکل شوی خراج، د افرادو پر سر ټاکل شوې جزیه، د نجران اوسېدونکو سره چې په څومره لباسونو سوله شوې وه او د بنو تغلب سره چې د زکات په دوه چنده صدقې کومه سوله شوې وه او د عشر راټولوونکي چې د ذمیانو[50]سوداګرو او د حربي کافرانو د مستأمنینو[51] سوداګرو څخه چې کوم مال د عشر په توګه اخیستل کېږي.

څلورم: هغه مال چې له مړي پاتې وي او تر شا یې هیڅ وارث نه وي پاتې او یا یې یوازې مېړه او یا یې هم یوازې مېرمن پرې ایښې وي.

دا خو څرګنده خبره ده چې د بیت المال موارد او د اسلامي دولت د عوایدو سرچینې په همدې څلورو مواردو که نه خلاصه کېږي، بلکې له هغو ټولو سرچینو څخه عواید ترلاسه کولی شي چې د مال اړوند اسلامي اصولو سره په ټکر کې نه وي، دا سرچینې په لاندې مواردو کې خلاصه کولی شو.

د اسلامي حکومت د عوایدو سرچینې

د اسلامي دولت د عوایدو سرچینې چې د پورته یادو اصولو سره سمون خوري په لاندې ډول دي:

اول: زکات

زکات یو فرض عبادت دی چې په قرآن کریم کې په ډېرو آیتونو کې یې د فرضیت حکم راغلی دی، د مال په لحاظ او له دې لحاظه چې زکات یې دولت را ټول کړي او که د مال مالک یې پخپله مستحقینو ته ورسویتصرف وکړي، په دوه ډوله دی، لومړی: څرګند او ظاهر مال زکات، دویم: د باطن او نا څرګند مال زکات.

څرګند مالونه لکه څاروي، فصلونه (غله دانه) او هغه مالونه (نغدې پیسې وي او که د سوداګرۍ مالونه) چې د عاشر (عشر ټولوونکي) له مخه تېرېږي، که د دې مال زکات یې نه وي ورکړی، نو د هغه تفصیلاتو سره سم چې په فقهي کتابونو کې یې یادونه شوې ده عشر ټولوونکی (د دولت نماینده) ترې زکات[52] اخیستلی شي.

[49] - دلته می دا ځکه داسې ترجمه کړ چې احناف چې د مسلمانو سوداګرو څخه د کوم مال اخیستل روا ګڼي هغه د هغه مالونو زکات دی چې د بندرونو څخه یې تېروي او زکات یې نه وي تأدیه کړی، له همدې امله په کال کې یو ځل ترې اخیستل کېږي، او دا کار د هغه حدیث سره په مخالفت کې واقع نه دی چې په کې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي: «إِنَّمَا العُشُورُ عَلَى اليَهُودِ، وَالنَّصَارَى، وَلَيْسَ عَلَى المُسْلِمِينَ عُشُورٌ» دا هغه عشور نه دي چې د ذمي کافرانو او یا هم حربي مستأمنینو څخه اخیستل کېږي.

[50] - ذمي هغه کافرانو ته ویل کېږي چې د دار الاسلام تابعیت ولري.

[51] - مستأمن هغه حربي کافر ته ویل کېږي چې په اجازه او ویزه دار الاسلام ته په مؤقت ډول داخلېږي.

[52] - له دې څخه هغه ګمرک مراد نه دی چې د عشر په نوم د ذمي کافرانو او یا مستأمنو حربي کافرانو څخه اخیستل کېږي، ځکه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي: «إِنَّمَا العُشُورُ عَلَى اليَهُودِ، وَالنَّصَارَى، وَلَيْسَ عَلَى المُسْلِمِينَ عُشُورٌ» دا حدیث په بېلابېلو سننو او مسانیدو کې روایت شوی دی لکه سنن أبي داود (4/ 653)، تالیف: أبو داود سلیمان بن الأشعث بن إسحاق بن بشیر بن شداد بن عمرو الأزدي السِّجِسْتاني (المتوفى: 275هـ)، تحقیق: شعَیب الأرنؤوط او محَمَّد کامِل قره بللي، خپروونکې اداره: دار الرسالة العالمیة، لومړی چاپ، کال 1430 هـ - 2009 م، او السنن الکبرى للبیهقي ت الترکي (19/ 55) او سند یې ضعیف دی.

د دې څرګندو مالونو د زکات د ټولولو حق د احنافو، مالکیانو او شافعیانو د مذهب د یو قول پر بنسټ حکومت ته ترلاسه دی، ځکه الله تعالی فرمايي: {خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً} [التوبة: 103] د دوی د مالونو زکات واخلئ. د زیاتو مفسرینو نظر همدا دی چې په دې ایت کې د صدقې څخه مراد زکات دی او الله تعالی په قرآن کریم کې فرمایي: {إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا...} [التوبة: 60] زکات د فقیرانو، مسکینانو او د هغه چا حق دی چې د دې په اداره کولو توظیف دي. په دې ایت کې د صدقاتو څخه مراد زکات دی او که د زکات مستحقینو ته رسول پخپله د مال د مالک حق شي، نو د والعاملین علیها د ذکر کولو به څه معنی وي؟ په دې اړه زیات تفصیلات شتون لري، چې دلته یې یادونه د بحث د اوږدېدو لامل ګرځي[53].

د باطني او ناڅرګندو مالونو (لکه په کور کې د چا سره نغدې پیسې وي یا سره او سپین زر وي) د زکات په اړه چې دا د امام حق دی او که صاحب مال یې پخپله مستحقینو ته ورکولی شي، د احنافو مذهب دا دی چې دولت ته یې ورکول لازم نه دي، خو دولت یې غوښتلی شي او کله یې چې وغواړي بیا یې دولت ته ورکول واجب ګرځي، خو که وه یې نه غواړي بیا یې هغه ته ورکول واجب نه دي.

د مالکي او شافعي مذهبونو له نظره د باطني او نا څرګندو مالونو زکات د هغه مالونو مالکانو ته سپارل شوی دی، چې پخپله یې د زکات مستحقو خلکو ته ورسوي.

د حنبلي مذهب له نظره او همدا د امام شافعي جدید او باوري مذهب هم دی چې هیڅ ډول مال (څرګند او ظاهري مال وي او که نا څرګند او باطني مال وي) زکات دولت او امام ته ورکول اړین او واجب نه دي، بلکې د مال مالکان اختیار لري چې په هر ډول یې مستحقینو ته رسول وغواړي وه یې رسوي، ځکه چې په دې توګه د مال د مالکانو له لورې مستحقو خلکو ته د هغوی حق رسول کېږي، نو په دې کې باید کوم مانع شتون ونه لري او که دولت یې اخلي، نو هغه یې د مستحقو خلکو په نیابت اخلي، نو کله چې اصلي خلکو ته ورسېږي دا به د هغوی وکیل ته له ورکولو غوره وي، خو بیا د دوی ترمنځ هم اختلاف دی شافعي مذهبه علماء وایي چې که دولت ته یې ورکړي دا کار غوره دی؛ ځکه حکومت ته مستحق خلک ښه معلوم دي او حنبلي علماء وایي چې پخپله یې توزیع کړي دا غوره دی، خو د وجوب یې له دې مذهبونو څخه یو مذهب هم قایل نه دی[54].

په دې توګه زکات د هغه مذاهبو له نظره چې د هر ډول مال د زکات را ټولول او په شرعي مصارفو باندې یې مصرفول د دولت حق ګڼي او یا یې د غوښتنې په وخت کې د حکومت حق ګڼي، زکات د یو مسلمان هېواد د بودیجې یو مدرک او تر ټولو مهم مدرک هم کېدلای شي، خو په دې کې یوه ستونزه شتون لري، چې حکومت او دولت بیا د زکات له مال څخه په خلاص لاس مصرف نه شي کولی؛ ځکه د زکات مستحق خلک په قران کریم کې ټاکل شوي دي له هغوی پرته په بل چا له دې مال څخه مصرف نه شي کېدلی.

دویم: کانونه او رکاز

په اسلام کې د بیت المال او د بودیجې د مواردو څخه بل مورد کانونه او رکاز دي.

د کانونو ملکیت

د کانونو د ملکیت په اړه د فقهاوو ترمنځ اختلاف دی، د ظاهري کانونو (چې د ځمکې په سر وي او په راویستلو کې یې زحمت ته ځوک نه اړ کېږي) لکه اوبه او داسې نور دا عامه ملکیت دی، دولت یې باید تنظیم کړي.

---

[53] - خو د نورو تفصیلاتو لپاره وګورئ: الموسوعة الفقهية الكويتية ج 4 ص 148- 150 د (استيفاء حقوق الله) تر عنوان لاندې بیا (استيفاء الزكوات) په مبحث کې، د کویت د وزارت اوقاف له نشراتو څخه، دویم چاپ، کال ۱۴۰۴هـ ۱۹۸۳م.

[54] - الموسوعة الفقهية الكويتية ج 23 ص 304-306 د «القسم الرابع: جمع الامام ونوابه للزكاة» تر عنوان لاندې.

باطني کانونه احناف او حنبلي علماء دا بیا په درې ډولو وېشي:

لومړی: هغه چې د فلزاتو له جملې څخه دي چې په اور باندې یې شکل بدلېږي لکه سره زر، سپین زر، اوسپنه او نور فلزات، همدا اصلي کانونه دي.

دویم: هغه کانونه چې مایع دي، لکه نفت او داسې نور...

دریم: هغه چې په اور باندې نه ویلي کېږي لکه قیمتي ډبرې لکه یاقوت، زبرجد، گوهرونه، ملغلرې، شوکاڼي او داسې نور...

د حنفي مذهب له نظره د کانونو ملکیت

نو د احنافو په مذهب کې دا وروستي دوه ډوله (مایع کانونو او هغه چې په اور نه ویلي کېږي) دا ټول د هغه چا ملکیت دی چې چا را پیدا کړل، په دې کې هیڅ ډول زکات او خمس نه لازمېږي، که خرڅ یې کړل او بیا پرې کال تیر شو، نو بیا د لاسته راغلی پیسې د سرو زرو او نورو مالونو په څېر حکم لري او په هماغه شکل یې باید زکات ورکړل شي[55].

او لومړی ډول کانونه چې فلزي کانونه دي که په خراجي، عشري او داسې صحرا چې نه عشري ده او نه خراجي ځمکو کې که چا پیدا کړل، نو د احنافو د مذهب سره سم به له هغه څخه دولت یوازې خمس اخلي او نور به د پیدا کوونکي او راویستونکي ملکیت وي، که د چا په کور کې کان و موندل شو، د امام ابو حنیفه له نظره په هغه کې هیڅ هم نه لازمېږي او ټول د موندونکي دي او صاحبین وایي چې خمس به یې دولت ته ورکوي او نور یې خپل دي او که په خپله ځمکه کې یې کان ومونده، نو د امام ابو حنیفه رحمه الله څخه دوه روایتونه دي، د «اصل» په روایت سره په ده کې خمس واجب نه دی او د «جامع الصغیر» په روایت په کې خمس واجب دی.

لنډه خبره دا ده چې د کانونو ملکیت د احنافو د مذهب سره سم د هغه چا دی چې کان یې موندلی دی، بیا دا پوښتنه چې په دې کې څه حق شته؟ نو که دا کان فلزي و (نه په مایع کان کې او نه هم په هغه کانونو کې چې فلزي نه دي لکه، د ډبرو سکاره، قیمتي ډبرې، گچ او نورې هغه ډبرې چې لوړ قیمت لري خو فلزي نه دي په دې کې خو هیڅ هم نه لازمېږي) نو په یو لړ حالاتو کې په دې کې خمس لازم دی او په څه نور حالاتو کې خمس هم نه لازمېږي او ټول د موندونکي ملکیت دی، چې عامه قاعده (د امام صاحب په نزد، نه د صاحبینو په نزد) په کې دا ده چې دا د ځمکې تابع دی، که ځمکه یې خپل ملکیت وه، نو خمس په کې نشته او که ځمکه یې خپل ملکیت نه وه نو خمس په کې لازم دی.

ظاهري کانونو لکه مالگه، رانجه، قیر او نفت د عامې استفادې لپاره دي، یعنې د ټولو مسلمانانو ترمنځ مشاع حیثیت لري، دولت او حکومت ته د دې حق نشته چې چا ته یې د جاگیر په توگه ورکړي، که حکومت یې یو شخص ته ور وبخښي د دې بخښولو هم کوم شرعي حیثیت نه شته او لغوه بلل کېږي[56].

د احنافو د مذهب لنډیز دا دی چې کانونه د دولت ملکیت نه دی او هیڅ ډول تصرف په کې نه شي کولی، دا یا د موندونکي ملکیت گرځي او یا د ځمکې د مالک ملکیت گرځي.

---

[55] - د تفصیل لپاره وگورئ: الهدایة مع شرح العلامة عبد الحي اللکنوي ج۳ ص ۲۰۳ د ادارة القرآن والعلوم الاسلامیة، کراچی چاپ.

[56] - رد المحتار علی الدر المختار ج 6ص434، تألیف: ابن عابدین، محمد أمین بن عمر بن عبد العزیز عابدین الدمشقي الحنفي (المتوفی: 1252هـ)، خپروونکې اداره: دار الفکر-بیروت، دویم چاپ: 1412هـ - 1992م.

په مالکي مذهب کې د کانونو ملکیت

د مالکیه علماوو یو نظر دا دی چې کانونه د دولت ملکیت دي، چې باید د مصلحت سره سم تصرف په کې وکړي، یعنې د ځمکې تابع نه دي، که هغه ځمکه چې کانونه په کې را ښکاره شوي دي د چا په ملکیت کې وي او که نه وي، ټول د دولت ملکیت دی، حکومت او امام کولی شي چې د یوې مودې لپاره یې چاته د استفادې لپاره او یا هم د اجارې په توګه ورکړي، خو پرته له دې چې هغه د اصل کان مالک کړي، دا ورته روا نه ده چې څوک د کان مالک کړي، د یو وخت پورې یې ورته د اجارې په توګه ورکولی شي، خو په دې حالت کې چې چا ته یې د استفادې لپاره ورکړ له هغه څخه به په هر حال زکات اخلي.

د مالکیانو په مذهب کې بل قول دا دی چې کانونه د ځمکې تابع دي، نو که دا په ازاده ځمکه کې وي یا په هغه ځمکه کې چې په زوره مسلمانانو فتحه کړې وي او یا په صحرا کې وي چې د چا په ملکیت کې نه دي، نو هغه د دولت په واک کې دي او دولت یې چا ته د کار او استخراج لپاره ورکولی شي او چې په هر روا شکل وغواړي په هماغه شکل ورسره تعامل کولی شي، خو که امام چا ته ورکړ چې استفاده ترې وکړي، نو له هغه څخه به زکات اخلي (که کان د سرو او سپینو زرو وه) او که د چا په مملوکه ځمکه کې وي، نو بیا دا کانونه د ځمکې د مالک ملکیت دی، دې ته حق ترلاسه دی چې په خپل ملکیت کې هر ډول تصرف وکړي کولی یې شي.

او زکات هم چې په کومو کانونو کې لازمېږي هغه یوازې سره او سپین زر دي، په نورو کې د امام مالک د مذهب سره سم د کال له تېرېدو مخکې هیڅ ډول حق نه لازمېږي[57] خو که د سرو او سپینو زرو پرته له نورو کانونو څخه یې د تجارت له لارې پیسې لاسته راوړي نو بیا پرې په دې پیسو کې د کال له تېرېدو وروسته زکات لازمېږي.

د امام مالک رحمه الله په مذهب کې په یو قول کې حکومت او دولت یوازې د هغه کانونو مالک ګرځي چې ځمکه یې د چا په ملکیت کې نه وي او په بل قول کې دولت د هر ډول کان مالک ګرځي که په هر ډول ځمکه کې راووځي، هغه که د کوم شخص ملکیت وي او که صحرا او بې مالکه ځمکه وي.

د کانونو د ملکیت په اړه د امام شافعي مذهب

د امام شافعي په مذهب کې کانونه په دوه ډوله دي:

ظاهري کانونه: هغه دي چې راویستل یې کار او زحمت ته اړتیا نه لري بلکې پخپله راوځي او یا د ځمکې په سر وي لکه ګوګرد او نفت (په پخوا وخت کې).

باطني کانونه: دا هغه دي چې د زحمت او کار څخه پرته په لاس نه راځي لکه سره او سپین زر، اوسپنه، مس او داسې نور...

د ظاهري کانونو په اړه د امام شافعي رحمه الله مذهب دا دی چې په دې کې ټول خلک شریک دي، د چا په ابادولو او له هغه څخه دېوال کولو او موانعو په اېښودلو هغه د چا ملکیت نه ګرځي او نه د حکومت له لورې چا ته په ورکولو د چا ملکیت ګرځي، ځکه به دې کې ټول خلک شریک دي، خو څرنګه باید ترې استفاده وشي؟ دا کار باید تنظیم شي او په دې اړه په شافعي مذهب کې تفصیلي احکام شتون لري.

---

[57] - وګورئ: الذخیرة د امام قرافي لیکنه ج۳ ص ۵۹، تالیف: شهاب الدین أحمد بن إدریس القرافي، تحقیق: محمد حجي، خپرونکې اداره: دار الغرب، بیروت، لبنان، د خپرېدو کال ۱۹۹۴م. همدا راز مختصر خلیل ص ۵۸، تالیف: خلیل بن إسحاق بن موسی، ضیاء الدین الجندي المالکي المصري (المتوفی: 776هـ)، تحقیق: أحمد جاد، خپروونکې اداره: دار الحدیث/القاهرة، لومړی چاپ، کال 1426هـ/2005مـ.

د امام شافعي رحمه الله د مذهب سره سم که په داسې شاړه ځمکه کې چې یو سړي اباده کړه، که په دې ځمکه کې ظاهري کان و او دا پرې خبر هم و، نو دا سړی د دې کان مالک نه ګرځي بلکې دا د عامو خلکو ترمنځ مشترک دی او که خبر پرې نه و، نو په مذهب کې راجح قول دا دی چې مالک یې ګرځي.

د باطني کانونو په اړه لنډه خبره دا ده چې دا یا د عامو خلکو ملکیت دی او هر څوک ترې ګټه اخیستلی شي، او یا د پیدا کوونکي ملکیت ګرځي، خو د دولت ملکیت نه دي، د امام شافعي رحمه الله په مذهب کې د کانونو د ملکیت د تفصیلي احکامو په اړه دوه قوله دي؛ لومړی دا چې که څوک ځمکه د دې لپاره کېندي چې کان ته ورسېږي او هغه راخپل کړي او د هغه مالک شي، نو په شافعي مذهب کې راجح قول دا دی چې په دې سره د باطني کان مالک نه ګرځي او په دې مذهب کې دویم قول دا دی چې مالک یې ګرځي او څوک چې شاړه ځمکه ابادوي او هلته یې کان وموند نو مالک یې ګرځي، ځکه د شاړې په ابادولو سره د هغې د ټولو برخو مالک ګرځي چې دا کان هم په کې شامل دی.

که په دې پوهېده چې په یوه مشخصه ځمکه کې کان شتون لري او د دې لپاره چې هغه کان د نورو خلکو له استفادې وژغوري په هغه ځمکه یې کور جوړ کړ، نو د داسې چا په اړه په شافعي مذهب کې دوه نظره شتون لري، لومړی دا چې د دې کان مالک نه ګرځي، ځکه نیت یې خراب و او دویم نظر دا دی چې مالک یې ګرځي او بل احتمال په کې نشته.

د شافعي مذهب لنډیز هم همدا دی چې کانونه یا د ټولو خلکو مشترک مال دی او حکومت په کې تصرف نه شي کولی او یا هم د هغه چا ملکیت دی څوک یې چې بیامومي، نو د حکومت او دولت په کې کوم کار نشته یوازې به ترې زکات اخلي او بس.

نو کله یې چې فرد مالک وګرځېده، نو دولت په کې هیڅ ډول حق نه لري، د احنافو په کتابونو لکه هدایه او نورو کې همدا د امام شافعي رحمه الله مذهب ښودل شوی دی.

د کانونو د ملکیت په اړه د امام احمد بن حنبل نظر

په حنبلي مذهب کې کانونه په دوه ډوله ویشل شوي دي:

لومړی: جامد کانونه، دې ته باطني کانونه هم ویل کېږي.

دویم: مایع او بهېدونکي کانونه دې ته ظاهري کانونه هم ویل کېږي.

بهېدونکي او ظاهري کانونه د ټولو خلکو ترمنځ مشترک دي او ټول خلک باید ترې استفاده وکړي، په دې کې فرق نشته چې دا کانونه د چا په مملوکه ځمکه کې وي او که غیر مملوکه ځمکه کې، دوی دا بهېدونکي کانونه په اوبو باندې قیاس کوي او د اوبو په اړه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي: «المسلمون شرکاء في ثلاث؛ الکلأ والماء والنار» مسلمانان په دریو شیانو کې شریک دي واښه، اوبه او اور، نو ټول مایع او بهېدونکي کانونه به هم د اوبو حکم لري.

د جامدو کانونو په اړه د حنبلي مذهب نظر دا دی چې دا که په داسې ځمکه کې وو چې چا په خپل ملکیت کې راوستله نو د ځمکې د ملکیت سره دا هم د هغه ملکیت ګرځي.

که څوک کان په خپله ځمکه کې پیدا کړي او یا یې په شاړه ځمکه کې پیدا کړي، نو د پیدا کوونکي حق دی چې استفاده ترې وکړي، خو د شاړې ځمکې کان د چا ملکیت نه ګرځي چا چې پیدا کړ هغه ترې د استفادې ډېر حق دار دی او کله چې هغه پرېښوده

نور خلک ترې بیا کان استخراجولی شي، د دې معنی دا ده چې جامد کانونه چې په شاړو ځمکو کې وي د خلکو ترمنځ ګډ او شریک دي[58].

د حنبلی مذهب له نظره هم کانونه د دولت ملکیت نه دی او دولت حق هم نه لري چې تصرف په کې وکړي، بلکې دا عمومي ملکیت دی، ټول خلک ترې استفاده کولی شي، خو د استخراج لومړی حقدار د هغه موندونکی دی او بیا که هغه پرېښوده نو نور خلک ترې استفاده کولی شي.

په کان کې څه واجب دي؟

د حنفي مذهب له نظره یوازې په هغه کانونو کې چې په اور باندې ویلي کېږي (فلزي کانونه) کې خمس لازم دی او په نورو کانونو کې هیڅ شی هم واجب نه دی، یوازې په پاره «زئبق» کې هم خمس لازم دی، د خمس د ادا کولو نه وروسته نور ټول د موندونکي حق دی.

خمس په لږ او ډېر ټولو کې واجب دی، د کال د تېریدو شرط هم نشته بلکې په فوري ډول واجب دی او دا د غنیمت حکم لري او په غنیمت کې پنځمه برخه د فقیرانو او مسکینانو ده چې بیت المال ته سپارل کېږي، نو د کانونو سره به همدا ډول تعامل کېږي.

د امام مالک او امام شافعي رحمهما الله له نظره په کان کې که د سرو او سپینو زرو له جملې څخه وي زکات لازم دی په دې تفاوت چې د مالکي مذهب د یو قول پر بنسټ کانونه د دولت ملکیت دی او امام په کې د شرعي مصلحت سره سم د تصرف حق لري، خو که چا ته یې ورکړ او هغه ترې سره او سپین زر را وایستل، نو په دې کې زکات لازم دی او د امام شافعی رحمه الله له نظره دا د حکومت ملکیت نه دی، دا دواړه مذهبونه په دې کې نصاب هم شرط ګڼي او د امام شافعي رحمه الله په مذهب کې د زکات په مقدار کې هم درې اقوال دي، لومړی دا چې دا مقدار «ربع العشر» دی، همدې باندې امام شافعي صاحب په خپل کتاب «الأم» کې تصریح کړې ده او بل قول دا دی چې په دې کې د زکات مقدار خمس دی او دریم قول دا دی چې که د زحمت څخه پرته په لاس ورغلی وي، نو د زکات مقدار به خمس وي او که په زحمت یې په لاس راوړی وي، نو د زکات مقدار ربع العشر وي. لنډه دا چې یوازې په سرو او سپینو زرو کې زکات واجب دی، او په نورو کانونو کې هیڅ شی هم واجب نه دی، مګر دا چې د تجارتي توکو په څېر ور څخه ګټه پورته کړی شي بیا د هغوی څخه په لاسته راوړل شوي مبلغ کې زکات واجبېږي چې کال پرې تیر شي، خو د دې مصارف به هم یوازې هماغه د زکات مصارف وي.

د امام احمد بن حنبل رحمه الله په مذهب په هغه ټولو کانونو کې چې په ځمکه کې الله تعالی پیدا کړي دي چې د ځمکې له جنس څخه نه وي، لکه سپین زر، سره زر، اوسپنه، یاقوت، بلور، رانجه، تر دې چې په بهېدونکو کانونو کې لکه نفت، ګوګرد، قیر او داسې نورو ټولو کې زکات لازم دی او د زکات مقدار ربع العشر دی[59]. لنډه دا چې کانونه په اسلام کې د هېواد د بودیجې یوه سرچینه کېدلی شي، د امام مالک رحمه الله په مذهب کې د یو قول سره سم خو دا د دولت په ملکیت کې وي، نو د ټول کان څخه د دولت د بودیجې د تمویل لپاره استفاده کېدلی شي او د نورو مذاهبو د ویناو سره سم په هغه کې د خمس او یا هم د زکات د مبلغ څخه د بودیجې د تمویل یو سرچینه جوړېدلی شي، په افغانستان کې اوس د امام مالک رحمه الله په مذهب باندې عمل کېږي.

---

[58] - المغني في فقه الإمام أحمد بن حنبل الشيباني ج2/ ص 620، تأليف: عبد الله بن أحمد بن قدامة المقدسي أبو محمد، خپرونکی اداره: دار الفكر – بيروت، لومړی چاپ، کال 1405هـ ق. ورسره الموسوعة الفقهية الكويتية هم وګورئ: ج ۳۸ ص ۱۹۲ او له دې وروسته. همدا راز د شيخ وهبة الزحيلي كتاب الفقه الإسلامي وأدلته (3/ 213) طبع دار الفكر ـ دمشق، سوريه، څلورم چاپ.

[59] - الموسوعة الفقهية الكويتية ج ۳۸ ص ۱۹۷-۱۹۸.

په دې باندې لړ تفصيلي بحث د دې لپاره وشو چې دا په اوسنۍ زمانه کې په ځانګړې توګه په افغانستان کې د بيت المال د مهمو مواردو له جملې څخه شمېرل کېږي.

دریم: جزیه

جزیه هغه مال ته ویل کېږي چې د ذمیانو څخه اخیستل کېږي[60]، بیا په دې کې تفصیلات شته چې دا د ذمیانو له کومو ډلو څخه اخیستل کېږي، چې په لاندې ډول يې يادونه کوو:

جزیه له چا اخیستل کېږي؟

د ذمیانو هغه ډلې چې جزیه ترې اخیستل کېږي د فقهاوو له نظره اتفاقي نه دي، له دې امله دلته د ذمي کافرانو بېلابېلې ډلې او په اړه یې د فقهاوو نظریات په لنډ ډول په لاندې توګه وړاندې کوو:

لومړی: اهل کتاب

په دې د څلور واړو مشهورو فقهي مذاهبو اتفاق دی چې د اهل کتابو څخه جزیه اخیستل کېږي بیا دا فرق نه کوي چې اهل کتاب له عربو څخه وي او که له عجمو څخه. حسن بصري ته دا قول منسوب دی چې د عربو اهل کتابو څخه جزیه نه اخیستل کېږي. خو اهل کتاب څوک دي په دې کې د څلورو فقهي مذاهبو ترمنځ اختلاف دی؟ د احنافو له نظره اهل کتاب ټولو هغو خلکو ته ویل کېږي چې په کوم پیغمبر ایمان ولري او د منزل کتاب اقرار وکړي، په دې کې د یهودو او نصاراو سربېره هغه خلک هم شامل دي چې د حضرت ابراهیم علیه السلام په صحیفو او د حضرت داود علیه السلام په زبور ایمان لري.

او د جمهورو فقهاوو له نظره اهل کتاب یوازې په یهودو او نصاراو اطلاق کېږي، خو د دوی ټولې فرقې په کې شاملې دي.

د جمهورو (چې احناف، مالکیان، شوافع او حنابله ټول په کې شامل دي) له نظره اهل کتاب که عرب وي او که عجم له ټولو څخه جزیه اخیستل کېږي، یوازې حسن بصري څخه دا نقل شوي چې هغه د عربو اهل کتابو څخه جزیه اخیستل جایز نه ګڼي.

دویم: مجوسیان

د مجوسیانو څخه هم جزیه اخیستل کېږي هغوی که عرب وي او که عجم، په همدې اجماع نقل شوی، یوازې د حسن بصري څخه نقل شوی چې د عربي مجوسي څخه جزیه نه قبلېږي، هغه یا باید مسلمان شي او یا ووژل شي.

دریم: صابئة

صابئة فرقه د امام ابو حنیفه رحمه الله له نظره اهل کتاب دي، نو ځکه جزیه ترې اخیستل کېږي، صاحبین وایي چې دوی اهل کتاب نه دي، خو که غیر عرب وو، نو جزیه ترې اخېستل کېږي ځکه د صاحبینو په نزد د غیر عربو مشرکینو څخه جزیه اخیستل درست دي، د امام مالک رحمه الله له نظره دوی موحدین دي ځکه دوی د ستورو عبادت نه کوي بلکې د ستورو د تأثیر قایل دي او له دې امله چې د امام مالک له نظره د غیر اهل کتابو کافرانو څخه هم جزیه اخیستل درست دي، له دې امله له دوی څخه جزیه اخیستل صحیح دي.

---

[60] - البحر الرائق شرح كنز الدقائق (5/ 119)، تاليف: زين الدين ابن نجيم الحنفي (٩٢٦هـ ٩٧٠هـ)، خپرونکې اداره: دار المعرفة، بيروت، لبنان، ب – ت.

د امام شافعی رحمه الله نظر دا دې چې که اهل کتابو دوی تکفیرول، نو له دوی څخه جزیه نه اخیستل کېږي او که اهل کتابو دا منل چې دوی د اهل کتابو برخه ده، نو بیا ترې جزیه اخیستل درست دي، ځکه د امام شافعي رحمه الله له نظره د اهل کتابو څخه پرته له نورو کافرانو څخه جزیه نه اخیستل کېږي او د امام احمد د مذهب سره سم دوی په یو قول نصارا دي او په بل قول یهود دي، نو له دې امله له دوی څخه جزیه اخیستل کېږي[61].

څلورم: مشرکین

د مشرکینو څخه د جزیې د اخیستلو په اړه د فقهاوو ترمنځ اختلاف دی:

امام شافعي، د امام احمد بن حنبل مشهور قول او د مالکیانو څخه ابن الماجشون وايي چې د مشرکانو څخه جزیه مطلقاً د منلو وړ نه ده، مشرکان که عرب وي او که عجم، دوی به یا اسلام مني او یا به قتل کېږي. او احناف او د امام مالک په هغه روایت چې ابن القاسم ترې نقل کړی او پخپله ابن القاسم او اشهب او ابن الماجشون غوره کړی او همدا راز د امام احمد بن حنبل یو قول چې الحسن بن ثواب ترې نقل کړی، د دوی ټولو نظر دا دی چې مشرکان که عرب نه وي، نو جزیه ترې اخېستل کېږي او د عربو د مشرکانو څخه جزیه نه اخیستل کېږي، هر یو خپل دلایل لري چې په فقهي کتابونو کې یې یادونه شوې ده.

لنډه دا چې جزیة د حنفي مذهب له نظره هغه مال ته ویل کېږي چې د عربو د مشرکینو څخه پرته له نورو ټولو کافرانو څخه اخیستل کېږي چې په سوله ییز ډول د یو مبلغ په بدل کې مسلمانانو ته تسلیم شي، که د تسلیمېدو په وخت کې دا مبلغ ونه ټاکل شي، نو وروسته بیا د هغوي مالي حیثیت ته په کتلو یو ټاکلی مبلغ ایښودل کېږي چې هر کال یې باید دولت ته ورکړي.

او د شافعي مذهب له نظره یوازې د اهل کتابو او مجوسو څخه اخیستل کېږي او د نورو کافرانو څخه نه اخیستل کېږي[62]، د احنافو له نظره مفهوم مخالف دلیل نه دی، د جزیې اړوند ایت کې د اهل کتابو یادونه شوې، خو نور کافران مسکوت عنه پرې ښودل شوي دي، همدا راز د مجوسو یادونه په حدیث کې شوې، شوافع مفهوم مخالف معتبر گڼي، نو له دوی پرته له نورو ټولو څخه جزیه اخیستل درست نه بولي.

د جزیې مشروعیت

او د اخیستلو جواز یې د قرآن کریم د دې ایت پر بنسټ ولاړ دی، چې الله تعالی په کې فرمایي: {قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ} [التوبة: 29]. د اهل کتابو له جملې څخه د هغه کسانو پر ضد وجنگېږئ چې په الله تعالی او د آخرت په ورځ ایمان نه لري او کوم شیان چې الله تعالی او د هغه پیغمبر حرام کړي دوی یې حرام نه گڼي او رېښتیني دین ته سر نه ټیټوي، تر څو په خپل لاس په داسې حال کې جزیه ور نه کړي چې دوی ذلیله وي. که په یو مسلمان هېواد کې غیر مسلمانان ژوند کوي، نو اسلامي حکومت له دوی څخه په کلني ډول یو مبلغ اخلي، لکه څرنگه چې د مسلمانانو څخه زکات اخیستل کېږي او دا د اسلامي حکومت د بودیجې له

---

[61] - الموسوعة الفقهية الكويتية ج ١٥ ص ١٦٨ – ١٧٠.

[62] - د دې لپاره وگورئ: الهداية في شرح بداية المبتدي ج2 ص 401، تاليف: علي بن أبي بكر بن عبد الجليل الفرغاني المرغيناني، أبو الحسن برهان الدين (ت ٥٩٣هـ) تحقيق: طلال يوسف، خپرونکي اداره: دار احياء التراث العربي - بيروت – لبنان.

مواردو څخه یو مورد دی، که دې ته د جزیې پر ځای بل نوم هم ورکړی شي شرعاً کومه ستونزه نه لري[63]، ځکه اصل قضیه هغه مال دی چې له دوی څخه د غیر مسلمان په توګه چې په دار الاسلام کې ژونه کوي اخیستل کېږي.

دلته یوې خبرې ته اشاره کول غواړم چې جزیه اخیستل د مسلمان حکومت حق دی، او دا کار ورته جواز لري[64]، نو که د خپل حق څخه تېرېږي نو کوم ممانعت نه لري، د دې اخیستل واجب او لازم نه دي.

سره له دې چې جزیه د بیت المال د مواردو څخه یو مورد دی، خو په اوسنی زمانه کې ترې ډېره استفاده نه کېږي، بله دا چې په افغانستان کې د غیر مسلمانانو شمېر هم دومره نه دی چې له دې مورد څخه زیاته استفاده وکړی شو.

څلورم: غنیمتونه او فئ

هغه مال چې مسلمان مجاهدین یې د محاربو کافرانو څخه په زور ونیسي هغه ته غنیمت ویل کېږي او که د محاربو کافرانو څخه مال له جنګ څخه پرته په لاس ورشي هغه ته فئ ویل کېږي، د غنیمت په اړه د امت اجماع ده چې پنځمه برخه یې بیت المال ته سپارل کېږي او نورې څلور برخې یې د غازیانو ترمنځ تقسیمېږي، لکه په قرآن کریم کې چې راغلي دي، الله تعالی فرمایي: {وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ } [الأنفال: 41].

پوه شئ هر څه چې د غنیمت په توګه ترلاسه کړئ، نو پنځمه برخه یې د الله تعالی، د پیغمبر، د خپلوانو، یتیمانو، مسکینانو او مسافرینو (بیت المال) لپاره ده.

د فيء په اړه الله تعالی فرمایي: {مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ} [الحشر: 7]. د سیمو د خلکو کوم مالونه چې الله تعالی خپل پیغمبر ته وروګرځول، نو د هغه د الله او د هغه د پیغمبر او د (پیغمبر) د خپلوانو، یتیمانو، مسکینانو او مسافرانو لپاره ده.

د فيء په اړه د جمهورو فقهاوو نظر دا دی چې دا ټول د رسول الله صلی الله علیه وسلم حق و، چې وروسته بیا د بیت المال حق ګرځي، دا د احنافو، مالکیانو، د امام شافعي پخوانی مذهب او د امام احمد یو نظر هم دی، دا د غنیمت د مال په څېر نه ویشل کېږي، د امام شافعي رحمه الله جدید مذهب او د امام محمد بن الحسن شیباني (د احنافو څخه) راجح نظر او د امام احمد بن حنبل یو قول دا دی چې د فيء مال هم تقسیمېږي، پنځمه برخه یې د هغه اصنافو ده چې د سورت حشر په دې ایت کې یې یادونه شوې ده او نور د امام حق دی چې د خپل اجتهاد سره سم په کې تصرف وکړي[65]. د غنیمتونو په اړه یوه قضیه د څېړنې وړ ده او هغه دا چې د اوسنی زمانې جنګونه د پخوانیو سره توپیر لري، مخکې به هر مجاهد خپل مصارف پخپله ورکول، د خپلو وسلو، آسونو او نور اړتیاوو لپاره به یې د خپل مال څخه مصارف برابرول، کوم منظم نظامي ځواک شتون نه درلود، همدا راز داسې څه هم په غنیمت کې

[63] - لکه حضرت عمر رضي الله عنه چې د بني تغلب د نصاراو څخه د صدقې په نوم جزیه قبوله کړی وه، وګورئ: الأموال لابن زنجويه ج1 ص 130، تأليف: أبو أحمد حميد بن مخلد بن قتيبة بن عبد الله الخرساني المعروف بابن زنجويه (المتوفى: 251هـ)، تحقيق الدكتور: شاكر ذيب فياض الأستاذ المساعد - بجامعة الملك سعود، چاپوونکې اداره : مركز الملك فيصل للبحوث والدراسات الإسلامية، السعودية، لومړی چاپ، کال: 1406 هـ - 1986 م.

[64] - له همدې امله فقهاء له دې څخه په "يجوز أخذ الجزية" او "لا يجوز أخذ الجزية" یادونه کوي، د بېلګې په توګه د عالمګیري دا عبارت لولو:"الْكُفَّارُ أَصْنَافٌ صِنْفٌ لَا يَجُوزُ أَخْذُ الْجِزْيَةِ منهم وَلَا إعْطَاءُ الذِّمَّةِ لهم وَهُمْ الْمُشْرِكُونَ من الْعَرَبِ مِمَّنْ لَا كِتَابَ لهم فإذا ظَهَرْنَا عليهم لَا نَقْبَلُ من رِجَالِهِمْ إلَّا السَّيْفَ أو الْإِسْلَامَ وَنِسَاؤُهُمْ وَصِبْيَانُهُمْ فَيْءٌ وَصِنْفٌ يَجُوزُ أَخْذُ الْجِزْيَةِ منهم بِالْإِجْمَاعِ وَهُمْ أَهْلُ الْكِتَابِ من الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى من الْعَرَبِ وَغَيْرِهِمْ كَذَلِكَ يَجُوزُ أَخْذُ الْجِزْيَةِ من الْمَجُوسِيِّ بِالْإِجْمَاعِ عَرَبِيًّا كان أو غير عَرَبِيٍّ وَصِنْفٌ اخْتَلَفُوا في جَوَازِ أَخْذِ الْجِزْيَةِ منهم وَهُمْ قَوْمٌ من الْمُشْرِكِينَ غَيْرُ الْعَرَبِ وَغَيْرُ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمَجُوسُ يَجُوزُ أَخْذُ الْجِزْيَةِ منهم عِنْدَنَا".العالمگيرية (2/ 193)، نشرونکی اداره: دار الفكر، د نشرېدو کال: 1411هـ - 1991م.

[65] - بداية المجتهد و نهاية المقتصد ج1 ص403، لیکوال: أبو الوليد محمد بن أحمد بن محمد بن أحمد بن رشد القرطبي الشهير بابن رشد الحفيد (المتوفى : 595هـ)، خپروونکی اداره: مطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده، مصر، څلورم چاپ، کال: 1395هـ/1975م. همدا راز وګورئ: الموسوعة الفقهية الكويتية (32/ 230).

په لاس نه ور تلل چې تقسيم يې نا ممکن وي او يا داسې څه چې په ټولنه کې يې شتون د ټولنې لپاره د عدم استحکام لامل وګرځي، خو اوس حالت بالکل بدل دی د نظامي ځواکونو ټول مصارف د ملت له لورې برابرېږي، بلکې د پوځ عسکر د دفاع د خدمت په مقابل کې حق الزحمه هم ترلاسه کوي، همدا راز په غنيمت کې ټانکونه، طيارې، توپونه او لوی جنګي ماشينونه په لاس ورځي، د دې ترڅنګ خطرناکې وسلې هم د غنيمتونو برخه وي، که دا ټول د مجاهدينو ترمنځ تقسيم کړی شي، نو په ټولنه کې خطرناک حالت رامنځته کېدلی شي، له دې امله په دې اړه د اجتهاد اړتيا ده لکه د سواد عراق د ځمکو په اړه چې د صحابه کرامو ترمنځ اختلاف رامنځته شو او د هماغې اجتهاد پر بنسټ بيا د مجتهدينو نظريات هم مختلف شول.

پنځم: خراج

خراج هغه مال ته ويل کېږي چې دولت او مسلمان حاکم يې په هغه ځمکو باندې وضع کوي چې يا د سولې له لارې مسلمانانو ته په همدې شرط په لاس ورغلي وي او يا په زور مسلمانانو فتح کړي وي او يا هم ترې کافران تللي وي او ځمکې يې پاتې وي، په دې ټولو حالتونو کې د دې پر ځای چې ځمکه د مجاهدينو ترمنځ تقسيم شي، ځمکه د خپلو مالکانو سره پاتې کېږي او د ځمکې د حاصلاتو يوه برخه اسلامي دولت ته د خراج په توګه ورکوي، ماوردي او أبو يعلى يې همداسې تعريف کړی وايي: «ما وضع على رقاب الأرض من حقوق تؤدى عنها»[66].

خراج هغه مالي حقوقو ته ويل کېږي چې د ځمکې پر سر ايښودل کېږي او د ځمکې له پلوه حکومت ته ورکول کېږي.

خراج په لومړي ځل حضرت عمر بن الخطاب جاري کړ، ځکه د هغه په زمانه کې فتوحات زيات شول، د اسلامي خلافت مساحت پراخه شو، د حکومت او دولت مصارف هم زيات شول، د فتوحاتو لپاره د منظم لښکر اړتيا هم زياته شوه، نو د صحابه کرامو سره له مشورې وروسته يې هغه ځمکې چې مسلمانانو په عراق او شام کې فتحه کړې وې د مجاهدينو ترمنځ تقسيم نه کړې، بلکې هغه يې وقف کړې چې ټول مسلمانان ترې استفاده وکړي او څوک يې چې کري پر هغوی يې ټاکلې اندازه خراج وټاکه، له دې سره ډېر لږ شمېر صحابه کرامو مخالفت وښوده چې په دوی کې تر ټولو مخکښ حضرت بلال رضي الله عنه و[67].

خراج په هر هغه چا چې خراجي اباده ځمکه يې په لاس کې وي واجب دی، هغه که مسلمان وي او که کافر، وړوکی وي او که لوی، عاقل وي او که ليونی، ښځه وي او که سړی او دا ځکه چې خراج د آبادې ځمکې د حاصلاتو مقابل دی او دا ټول حاصلات لاسته راوړي او کوم تفاوت په کې نشته.

خراجي ځمکې هغه دي چې کومې مسلمانانو په زور فتحه کړې وي او بيا اسلامي خلافت هغه د فاتحينو او مجاهدينو ترمنځ نه وي تقسيم کړي، بلکې هغه يې وقف کړې وي چې د بيت المال لپاره يو مورد وګرځي او په هغه يې خراج لګولی وي او په هغه سيمه کې په غير مسلمانانو اوسېدونکو باندې يې جزيه لګولې وي، نورې ځمکې ټولې عشري او نصف العشر په کې لازمېږي[68].

---

[66] - الاحكام السلطانية ص 227، د أبو الحسن علي بن محمد بن محمد بن حبيب البصري البغدادي، الشهير بالماوردي (المتوفى: 450هـ) دار الحديث – القاهرة، او همدا راز وګورئ: الأحكام السلطانية ص: 162، تأليف: القاضي أبو يعلى ، محمد بن الحسين بن محمد بن خلف ابن الفراء (المتوفى : 458هـ) تصحيح او تعليق: محمد حامد الفقي، چاپوونکی اداره: دار الكتب العلمية - بيروت ، لبنان، دويم چاپ: کال 1421 هـ - 2000 م.

[67] - د دې لپاره وګوئ: الخراج ص 35، تأليف: أبو يوسف يعقوب بن إبراهيم بن حبيب بن سعد بن حبتة الأنصاري (المتوفى : 182هـ) خپروونکې اداره: المكتبة الأزهرية للتراث، تحقيق: طه عبد الرءوف سعد او سعد حسن محمد.

[68] - په دې اړه ډېر زيات تفصيلات شته چې د بېلګې په توګه لاندې مراجعو ته بايد مراجعه وشي: النظم المالية في الاسلام ص ۹۰ او له هغې وروسته ليکوال: قطب ابراهيم محمد، الهيئة المصرية العامة للكتاب، څلورم چاپ، کال ۱۹۹۶م. او السياسة المالية في ظل الاقتصاد الاسلامي ص ٦٤ عوف محمود الكفراوي، مركز الاسكندرية للكتاب، الاسكندرية مصر، دويم چاپ، کال ۲۰۰۶م. همدا راز الموسوعة الفقهية الكويتية د خراج د لفظ لاندې.

شپږم: په سوداګریز مالونو کې عشر

امام سرخسي وايي: عاشر هغه چا ته ویل کېږي چې حکومت يې په عامو لارو ټاکي ترڅو د سوداګرو څخه عشر را ټول کړي او د هغه د شتون له امله سوداګر د خپلو مالونو په اړه د غلو څخه ډاډ ترلاسه کوي او د امن احساس کوي[69].

عشر له چا اخیستل کېږي؟

سوداګریز عشر د غیر مسلمانو سوداګرو له سوداګریزو مالونو څخه هغه وخت اخیستل کېږي چې کله هغوی خپل مالونه دار الاسلام ته راوړي، دا غیر مسلمان سوداګر په څو ډولو ويشل شوي دي چې د هر يو حکم له بل څخه مختلف دی او تفصیل يې په لاندې ډول دی:

لومړی: مستأمنین

مستأمن هغه حربي کافر ته ویل کېږي چې دارالاسلام ته راځي، خو د اوسېدلو نیت او اراده يې په کې نه وي، لکه د نورو هېوادونو سفیران، سوداګر، پناه غوښتونکي او همدا راز د سیاحت او یا کوم بل غرض لپاره راغلي غیر مسلمانان. لنډه دا چې دوی حربي کافران دي، خو په امان او ویزه دارالاسلام ته داخلېږي، که دوی سوداګري کوي، نو له دوی څخه باید څه واخیستل شي؟ په دې اړه د فقهاوو ترمنځ اختلاف دی:

احناف وايي: که حربي کافر سوداګریز مال دار الاسلام ته داخل کړ او مال يې نصاب ته رسېده، نو که هغه مقدار معلوم و چې د هغه متبوع هېواد د مسلمانو سوداګرو څخه څومره برخه اخلي، نو موږ هم باید په هماغه انداز ترې واخلو او که هغه اندازه معلومه نه وه، نو بیا به ترې عشر (لسمه برخه) اخیستل کېږي او که هغوی زموږ له سوداګرو څخه هیڅ هم نه اخیستل نو موږ يې هم باید ترې وانه اخلو، د حربي کافرانو د ماشومانو د مالونو څخه هم موږ څه نه اخلو، خو که هغوی زموږ د ماشومانو له مالونو څخه یوه برخه اخیستله، نو بیا موږ هم د بالمثل معاملې پر بنسټ په هماغه اندزه د هغوی د ماشومانو له مالونو څخه اخلو[70].

د مالکي مذهب سره سم د حربي کافر د سوداګریز مال څخه چې دار الاسلام ته يې راوړي باید هغه اندازه مال واخیستل شي چې په څومره مال ورته امان ورکړ شوی وي، هغه که ډېر وي او که لږ، خو که هغه ټاکلی نه وي، نو بیا به ترې عشر (لسمه برخه) اخیستل کېږي، خو که امام وغواړي نو له دې څخه لږ هم پرې ټاکلی شي.

د امام شافعي د مذهب سره سم کله چې حربي دار الاسلام ته د یو ټاکلي اندازې مال په شرط داخل شي، نو د خپل سوداګریز مال څخه به په هماغه اندازه اسلامي حکومت ته ورکوي، دا که ډېر وي او که لږ، خو که کوم شرط پرې نه وه ایښودل شوی، نو بیا يې د مال څخه څه اخیستل ناروا دي، که دوی د مسلمانانو سره هر ډول معامله کوي مسلمانانو ته د هغوی د سوداګریز مال څخه څه اخیستل درست نه دي.

په حنبلي مذهب کې راغلي چې که حربي کافر اسلامي نړۍ ته داخل شو او دلته يې سوداګري پیل کړ، نو د هغه له سوداګریز مال څخه یو ځل عشر (لسمه برخه) اخیستل کېږي، په دې کې وړوکي، مشر، نارینه او ښځینه ټول شامل دي، دا هم مهمه نه ده چې

---

[69] - المبسوط ج 2 ص 199، تأليف: محمد بن أحمد بن أبي سهل شمس الأئمة السرخسي (المتوفى: 483هـ)، خپروونکی اداره: دار المعرفة – بيروت، ب. ط. کال 1414هـ - 1993م.

[70] - رد المحتار على الدر المختار ج 2 ص 314، ابن عابدين، محمد أمين بن عمر بن عبد العزيز عابدين الدمشقي الحنفي (المتوفى: 1252هـ) الناشر: دار الفكر-بيروت الطبعة: الثانية، 1412هـ - 1992م.

هغوی دمسلمانو سوداګرو سره څه تعامل کوي، ابن قدامه ذکر کړي چې امام کولی شي د حربي کافرانو څخه عشر وانه اخلي که مصلحت په دې کې وي.

دویم: ذمیان

د احنافو او حنبلیانو د مذهب سره سم به د ذمي کافرانو له مال څخه په کال کې یو ځل هغه وخت نصف العشر (شلمه برخه) اخیستل کېږي کله چې خپل سوداګریز مالونه په دار الاسلام کې له یوې سیمې څخه بلې سیمې ته وړي، د امام مالک د مذهب له مخې باید له دوی څخه عشر (لسمه برخه) واخیستل شي، خو که مکې او مدینې ته خوراکي توکي راوړي، نو بیا به ترې نصف العشر (شلمه برخه) اخیستل کېږي، د امام شافعي رحمه الله له نظره په ذمي کافر باندې د جزیې څخه پرته بل څه نه شته، خو که د جزیې څخه پرته بل څه پرې ایښودل شوي وو بیا به ترې اخیستل کېږي[71].

دریم: مسلمان سوداګر

د مسلمانو سوداګرو څخه دا ډول عشر اخیستل نا درست دي، خو که خپل مالونه یې له یوې سیمې څخه بلې سیمې ته منتقل کول او د عاشر له مخې تېر شو او زکات یې نه وه تأدیه کړی او د زکات شرطونه یې پوره وو، نو زکات به ترې اخیستل کېږي، امام سرخسي وایي: کله چې حضرت عمر رضي الله عنه عشر راټولوونکي وټاکل، هغوی ته یې وویل: مسلمان چې کوم مال وړي، له هغه څخه ربع العشر (څلویښتمه برخه) واخلئ او ذمي چې کوم مال وړي له هغه څخه نصف العشر (شلمه برخه) واخلئ، نو پوښتنه ترې وشوه چې کوم مال حربي کافر وړي له هغه څخه څومره اندازه واخیستل شي؟ وه یې ویل: هغوی زموږ څخه څومره اخلي؟ ورته وویل شو: له موږ څخه عشر (لسمه برخه) اخلي، نو وه یې ویل: له هغوی (حربي کافرانو چې په امان دار الاسلام ته راغلي وي) څخه عشر (لسمه برخه) واخلئ، په یو بل روایت کې راځي: له هغوی څخه په هماغه اندازه واخلئ چې زموږ له سوداګرو څخه یې اخلي، ور څخه پوښتنه وشوه که هغه اندازه معلومه نه وي، نو وه یې ویل: عشر (لسمه برخه) ترې واخلئ[72].

لنډه دا چې دا ګمرک چې په دې عصر کې په سوداګریز مالونو باندې وضع کېږي او اخیستل کېږي، که د کافرانو د مالونو پورې ځانګړی شي، نو د حضرت عمر رضي الله عنه او ورسره د صحابه کرامو د پالیسۍ سره به برابر وي او جواز به ولري او د بیت المال د واردو څخه به یو مورد وبلل شي، خو په دې زمانه کې ګمرک د شریعت د احکامو سره سم نه دی عیار ځکه ګمرک د کافر او مسلمان دواړو څخه اخیستل کېږي او په یوه اندازه اخیستل کېږي.

اووم: هغه مالونه چې پاتې وي او مالک یې معلوم نه وي

هغه مالونه هم د بیت المال برخه ګرځي چې پاتې وي او هیڅ کوم مالک یې معلوم نه وي، لکه د داسې چا میراث چې ټاکلی وارث یې شتون ونه لري، همدا راز هغه پیدا شوي مالونه چې صاحب یې پیدا نه شي، همدا راز هغه غصب شوي مالونه، یا په بانکونو کې او نورو ځایونو کې په امانت ایښودل شوي مالونه چې مالکان یې پیدا نه شي، دا که نقدي وي او که ځمکې او جایدادونه وي دا ټول د بیت المال ملکیت ګرځي.

د دې ترڅنګ د غیر معلومو اوقافو څخه ترلاسه شوې ګټې هم د بیت المال برخه ګرځي، خو په دې شرط چې که د واقف شرط معلوم شي، نو د هغه شرط سره سم باید د هغه په عوایدو کې تصرف وشي.

---

71 - الموسوعة الفقهية الكويتية ج۳ ص ۱۰۳-۱۰۴.

72 - المبسوط للسرخسي (2/ 199) (مخکې په تفصیل سره ذکر شوی).

اتم: مالي تعزیرونه او جرمانې

همدا راز مالي تعزیرونه او جرمانې چې د دولت له لورې د جزا په توګه ورکول کېږي د دولت د بیت المال د عوایدو یو بنسټیز مصدر دی، د مالي تعزیر په اړه د فقهاوو مذاهب مختلف دي، د احنافو په مذهب کې د امام ابو حنیفه او امام محمد رحمهما الله له نظره مالي تعزیر روا نه دی، تر دې چې امام محمد په خپل هیڅ کتاب کې د دې یادونه هم نه ده کړې، خو د امام ابو یوسف رحمه الله څخه یو روایت دا دی چې که مصلحت په کې ولیدل شي، نو تعزیر بالمال درست او روا کار دی[73].

د امام شافعي رحمه الله په مذهب کې دوه قوله دي، د هغه د پخواني مذهب سره سم تعزیر بالمال روا دی، خو په نوي مذهب کې یې ناروا ګڼلی دی.

د امام مالک رحمه الله مشهور مذهب چې ابن فرحون مالکي نقل کړی دا دی چې تعزیر بالمال روا دی، د تعزیر او جزا په توګه د مجرم څخه مال اخیستل روا دي، خو تعزیرا داسې مال تلف کول چې د استفادې وړ وي درست نه ګڼي، لکه هغه خواړه چې درغلي په کې شوې وي او یا بل څه په کې ګډ کړی شوي وي.

په حنبلي مذهب کې تعزیر بالمال ناروا ګڼل شوی دی، نه تعزیرا د مال اخیستل جواز لري او نه یې تعزیرا له منځه وړل، دوی وایي په دې اړه نه په شریعت کې کوم نص راغلی او نه د داسې چا (صحابه کرامو) څخه نقل شوی چې اقتدا ور پسې درسته ده، خو په دې اړه د حنبلي مذهب مشهورو علماوو امام ابن تیمیة او د هغه شاګرد امام ابن القیم د دې مخالفت کړی دی او وایي چې تعزیر بالمال که د مال د تلف کولو په شکل کې وي او که د اخیستلو په شکل کې وي دواړه روا دي[74].

په دې اړه چې د فقهاوو د نظریاتو په نظر کې نیولو سره اسلامي حکومت که هغه نظر غوره کړي چې تعزیر بالمال د اخیستلو تر حده درست وګڼي او د له منځه وړلو په حد کې یې ناروا وګڼي، نو دا هم د بیت المال لپاره یو مهم او بنسټیز مورد کېدلی شي.

نهم: د دولتي ممتلکاتو څخه لاسته راغلي عواید

اسلام لکه څرنګه چې څرګنده خبره ده او موږ ورته په دې لنډ بحث کې اشاره هم کړې ټولنیز ملکیت ته هم اجازه ورکوي لکه څرنګه چې فردي ملکیت ته اجازه ورکوي، دا ملکیتونه بېلابېل ډولونه لري، ځمکې، انحصاري شرکتونه، زراعتي پروژې، صنعتي پروژې او داسې نور، دا ټول د اسلامي حکومت د بیت المال لپاره عواید برابروي.

لسم: قرضونه

د اوسني سودي نظام سره سم اسلامي حکومت له دې مورد څخه استفاده نه شي کولی، خو که داسې کوم صورت رامنځته کړی شو چې د سود څخه پاک د مشارکت، مضاربت او یا نورو جایزو لارو څخه اسلامي حکومت تمویل په لاس راوړی شي، نو دا هم د بیت المال او په ځانګړي توګه د پراختیایي پروژو د تمویل لپاره یو مورد ګرځېدلی شي، ډېر مسلمان اقتصاد پوهان په دې ټینګار کوي چې داسې نړیوال اسلامي بانک باید رامنځته کړی شي چې مسلمانو اړمنو هېوادونو ته د سود څخه پاک قرضونه ورکړي، د سود څخه پاکو قرضونو کوم نظام که اسلامي پراختیایي بانک جدة ولري هغه به وي، خو نور کوم بانک او یا هېواد شاید داسې کوم نظام ونه لري، له دې امله له دې مورد څخه د استفادې په مخ کې ستونزې شتون لري.

---

[73] - رد المحتار ج ۳ ص ۱۸۴ (مخکې په تفصیل سره ذکر شوی).

[74] - د دې نظریاتو د تفصیل لپاره وګورئ: الموسوعة الفقهیة الکویتیة ج 12ص 269- 273.

یوولسم: د نوو بانکنوټونو چاپ کول

د پیسو د انفلاسیون او نورو تخنیکي اړخونو په نظر کې نیولو سره دا هم د اسلامي حکومت د بیت المال د تقویې لپاره یو مورد کېدلی شي، په ځانګړې توګه د لویو پروژو د سرته رسولو او په لاره اچولو لپاره دا یوه لاره ده چې معاصر اقتصادي نظام هم ترې استفاده کوي او اسلامي حکومت هم ترې استفاده کولی شي ځکه کوم شرعي مانع یې په مخکې شتون نه لري.

لنډه دا چې په معاصرو اقتصادي نظامونو کې چې کومې سرچینې د بودیجې د تمویل لپاره ذکر شوي دي هغه ټول د یو مسلمان حکومت د عواید لپاره سرچینې ګرځېدلی شي، یوازې دوه هغه سرچینې دي چې د اسلام د اصولو سره په ټکر کې واقع دي، دا دوه سرچینې په لاندې ډول دي:

لومړی: قرضونه؛ چې په دې کې داخلي او بهرني دواړه ډوله قرضونه شامل دي، په دې کې بنسټیزه ستونزه د سود (ربا) ده، تر څو چې له دې سره سود ملګری وي تر هغه وخت پورې ترې اسلامي حکومت د عاید د منبع په توګه استفاده نه شي کولی او کله هم چې د سود څخه پاک د قرض نظام رامنځته شو بیا ترې استفاده کولی شي، ځکه دا لذاته ناروا کار نه دی، بلکې دا لغیره ناروا دی.

دویم: مالیه ده، په دې کې د ممانعت بنسټیز لامل د خلکو له خوښې پرته د هغوی د مال اخیستل دي او د بل چا په مال کې تصرف کول دي، چې دا کار لکه مخکې یې چې په تفصیل سره یادونه وشوه ناروا او نا درست دی.

څلورم څپرکی: د مالیې شرعي حکم څه دی؟

اوس چې دا څرګنده شوه چې هغه مالیه چې په معاصر اقتصادي فکر کې د هېوادونو د مالیاتي سیاست ډېره مهمه برخه تشکیلوي، یو بنسټیز مشکل لري چې هغه د خلکو له خوښې پرته د هغوی په مال کې تصرف دی، نو اوس دا پوښتنه مطرح کېږي چې ایا د مالیې د جواز لپاره په اسلامي شریعت کې کومه لاره شته؟ یو شمېر په اسلام کې د ټولنیز تکافل[75] اصل د مالیې لپاره بنسټ ګرځوي، ایا واقعاً د ټولنیز تکافل نصوص د مالیې لپاره بنسټ ګرځېدلی شي؟ که دا یې بنسټ نه شي ګرځېدلی، نو ایا نورې لارې چارې شته چې د مالیې لپاره په کې د جواز صورت پیدا شي؟ په دې راتلونکو کرښو کې دا قضیه لږ په تفصیل سره څېړو.

د ټولنیز تکافل اړوند نصوص د مالیې لپاره بنسټ ګرځېدلی شي؟

زیات شمېر بلکې ټول هغه معاصر لیکوالان چې د معاصر اقتصادي نظام په څېر د مالیې د جواز قایل دي یو زیات شمېر د دې بنسټ د اسلام د تکافل نظام ګرځوي او وایي چې په فقهاوو کې څه خلک د دې قایل دي چې په مال کې د زکات څخه پرته نور حق هم شته او کله چې دا ثابت شي چې په شتمنو خلکو د زکات سربېره نور حق هم شته، نو دا حق باید د مالیې په شکل له دوی څخه واخیستل شي او همدا باید د مالیې لپاره بنسټ وګرځي او په همدې بنسټ باید د مالیې فقهي تکییف (څرنګوالی) برابر کړی شي.

په لنډ ډول باید ووایم چې د زکات پرته د بل حق ثابتول یو مرجوح قول دی چې د امت د عامو علماوو د نظر سره مخالف دی او بیا درسته خبره دا ده چې څوک چې د زکات سربېره د بل حق قایل دي هغوی هم د کوم مبدیي او همېشني حق قایل نه دي، بلکې په اضطراري حالاتو کې د اړمنو حاجت او ضرورت د پوره کولو لپاره دا ډول حق لازم ګڼي، چې په دې معنی بیا دا مالیې لپاره بنسټ نه شي ګرځېدلی.

---

[75] - د ټولنیز تکافل څخه مراد دا دی چې په شریعت کې ډېر نصوص شته چې په ټولنه کې د موجودو فقیرانو لاس نیوي او مرستې ته شتمن خلک هڅوي، او د دې غوښتنه ترې کوي چې دوی باید د غریبانو کفالت وکړي او د هغوی اړتیاوې پوره کړي، دې ته تکافل (یو د بل کفالت او یو د بل لاس نیوی) ویل کېږي.

لومړی مذهب: د زکات سربېره په مال کې نور حق نشته

جمهور فقهاء وايي چې په دوی کې د څلورو واړو فقهي مذاهبو د امامانو ترځنګ نور ډېر فقهاء شامل دي، دوی وايي چې د مسلمان په مال کې يوازې يو حق لازم او فرض دی او هغه زکات دی، له دې سربېره بل حق اسلام نه دی فرض کړی[76]، په دې اړه ابو بکر بن العربي المالکي وايي: «اختلف الناس هل في المال حق سوى الزكاة أم لا؟ فروي عن النبي، صلى الله عليه وسلم، أنه قال: (في الْمَالِ حَقٌّ سِوَى الزكَاةِ) وتلا قول الله تعالى {وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ} إلى قوله: {وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى} إلى آخر الآية .. ونزعوا بكل آية في القرآن تتضمن الإنفاق والعطاء والتصدق، والصحيح ما ذهب إليه فقهاء الأمصار من أن الزكاة طُهرة للمال وكفارته لا يبقى بعدها حق فيه»[77].

په دې اړه د خلکو ترمنځ اختلاف دی چې د زکات سربېره هم په مال کې حق شته؟ د رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه روايت شوی دی (د مجهول صيغه د روايت ضعف ته اشاره ده) چې هغوی فرمايلي دي: په مال کې د زکات سربېره هم حق شته او بيا يې د سورت بقرې دا ياد آيتونه ولوستل، دوی (څوک چې د زکات سربېره په مال کې د حق د شتون قايل دي) په هر هغه ايت استدلال کوي چې په انفاق او صدقې او خلکو ته په ورکړې مشتمل دی، خو درسته او صحيح خبره هماغه ده چې د ټولو سيمو فقهاوو کړې ده او هغه دا چې زکات د مال د پاکوالي وسيله ده او د مال کفاره ده، چې د هغه د اداء کولو وروسته په مال کې کوم حق نه پاتې کېږي.

دوی د لاندې دلايلو څخه استدلال کوي:

- د فرضيت لپاره قطعي دليل ته اړتيا ده چې په دې اړه شتون نه لري او د کومو قرآني ايتونو څخه چې د دويم مذهب خپلوونکي استدلال کوي هغه فهم مسلّم نه دی.
- هغه ټول احاديث چې په دې دلالت کوي چې د زکات څخه پرته نور فرضي عبادت په مال کې نشته بلکې د زکات د ادا کولو وروسته يوازې نفلي او تطوعي عبادت پاتې کېږي، هغه حديث چې په بخاري کې څو ځايه او مسلم شريف او نور کتابونو کې د طلحة بن عبيد الله رضي الله عنه څخه روايت شوی دی چې په کې راځي: «جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ، ثَائِرَ الرَّأْسِ، يُسْمَعُ دَوِيُّ صَوْتِهِ وَلَا يُفْقَهُ مَا يَقُولُ، حَتَّى دَنَا، فَإِذَا هُوَ يَسْأَلُ عَنِ الْإِسْلَامِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم: (خَمْسُ صَلَوَاتٍ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ) فَقَالَ: هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا؟ قَالَ: (لَا إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ). قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم: (وَصِيَامُ رَمَضَانَ). قَالَ هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهُ؟ قَالَ: (لَا إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ). قَالَ: وَذَكَرَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم الزَّكَاةَ، قَالَ: هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا؟ قَالَ: (لَا إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ). قَالَ: فَأَدْبَرَ الرَّجُلُ وَهُوَ يَقُولُ: وَاللَّهِ لَا أَزِيدُ عَلَى هَذَا وَلَا أَنْقُصُ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم: (أَفْلَحَ إِنْ صَدَقَ)»[78]. يو تن د نجد له منطقې څخه رسول الله صلى الله عليه وسلم ته راغی، ويښته يې ګډوډ وو، اواز يې اورېدل کېده، خو پوهېدل کېده نه چې څه وايي، تر دې چې را نږدې شو، نو (پوهه شول) چې د اسلام په اړه پوښتنه کوي، رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وفرمايل: په شپه او ورځ

[76] - التمهيد لما في الموطأ من المعاني والأسانيد ج 3ص 306، تأليف: أبو عمر بن عبد البر النمري القرطبي (٣٦٨ - ٤٦٣ هـ)، تحقيق: بشار عواد معروف، وآخرون، خپرونکي مؤسسة الفرقان للتراث الإسلامي – لندن، لومړی چاپ، کال: ١٤٣٩ هـ - ٢٠١٧ م. همدا مذهب تقريباً ټولو علماو جمهور ته نسبت کړی دی، د بېلګې په توګه وګورئ: شرح النووي على مسلم ج ٧ ص ٧١، خپروونکی اداره: دار احياء التراث العربي بيروت، دويم چاپ، کال: ١٣٩٢هـ ق. همدا راز القبس شرح الموطا د ابن عربي مالکي، د بدر الدين عيني د سنن أبي داود شرحه او نور.

[77] - القبس في شرح موطأ مالك بن أنس 462، تأليف: القاضي محمد بن عبد الله أبو بكر بن العربي المعافري الاشبيلي المالكي (ت ٥٤٣هـ) تحقيق: الدكتور محمد عبد الله ولد كريم، خپروونکې اداره: دار الغرب الإسلامي، لومړی چاپ، کال: ١٩٩٢ م.

[78] - دا حديث صحاحو او سننو کې تقريباً ټولو محدثينو نقل کړی دی، د بېلګې په توګه وګورئ: صحيح البخاري ج1 ص 25، د مصطفى ديب البغا تحقيق، (مخکې په تفصيل سره ذکر شوی).

کې پنځه لمونځونه دي، نو هغه وويل: له دې سربېره هم په ما څه شته؟ رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وفرمايل: نه، خو كه نفل كول وغواړې او ورته يې وفرمايل چې د رمضان د مياشتې روژې در باندې دي، هغه وويل: له دې سربېره څه نورې هم را باندې شته؟ پيغمبر عليه السلام ورته وويل: نه، خو كه نفل كول وغواړې، بيا ورته رسول الله صلى الله عليه وسلم د زكات يادونه وكړه، هغه وويل: په دې اړه څه نور هم پر ما لازم دي؟ بيغمبر عليه السلام ورته وفرمايل: نه، خو كه نفل كول وغواړې، نو سړی بېرته راستون شو او ويل يې: په الله مې قسم چې له دې څخه به نه څه زياتوم او نه به يې ترې كموم، نو رسول الله صلى الله عليه وسلم وفرمايل: كه رېښتيا يې ويلي وي (يعنې دا خبره عملي كړي) نو كامياب دی.

- همدا راز هغه حديث چې د ابو هريرة رضي الله عنه نه مرفوعا روايت دی چې رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي: "إِذَا أَدَّيْتَ زَكَاةَ مَالِكَ، فَقَدْ قَضَيْتَ مَا عَلَيْكَ"[79] چې د مال زكات دې ادا كړ، نو ټول هغه حق دې پوره كړ چې (د مال اړوند) پر تا لازم دي.

د دې نصوصو په نظر کې نيولو سره د امت جمهور علماء وايي چې په مال کې د زكات سربېره بل هيڅ ډول فرضي عبادت شتون نه لري.

دويم مذهب: په مال كې د زكات سربېره بل حق هم شته

د دې مسألې په اړه د پخوانيو فقهاوو نظريات په خپلو كې سره متفاوت دي، چې په لنډ ډول يې په لاندې ډول وړاندې كوو:

يوه مجموعه د فقهاوو وايي چې د زكات سربېره هم په مال كې حق شته چې شتمن خلک يې بايد وركړي، دا د مجاهد بن جبر، حسن بصري، عبد الله بن نافع او عامر بن شراحيل الشعبي نظر دی، همدا راز عبد الله بن عمر ته يې هم نسبت كېږي[80].

[79] - سنن ابن ماجه ج 3 ص 8، تأليف: أبو عبد الله محمد بن يزيد بن ماجة القزويني (۲۰۹ - ۲۷۳ هـ)، تحقيق: شعيب الأرنؤوط او نورو، خپرونكې اداره: دار الرسالة العالمية، لندن، لومړی چاپ، كال: ۱٤۳۰ هـ - ۲۰۰۹ م. د سنن ابن ماجه تحقيق كونكي وايي: دا حديث لكه امام ترمذي چې ويلي دي (ټولو سندونو، متابعاتو او شواهدو ته په كتلو سره) حسن دی، خو دا سند (چې په سنن ابن ماجه كی پرې حديث روايت شوی دی) ضعيف دی، ځكه په دې كې درّاج أبي السمح چې د ابن حجيرة نه روايت كوي ضعيف دی، د ابن حجيرة نوم عبد الرحمن دی، دا حديث ترمذي په (٦٢٣) شمېره د عمرو بن الحارث په روايت په همدې سند نقل كړی دی او حسن يې ورته ويلی دی، دا په صحيح ابن حبان كې په (۳۲۱٦) شمېره هم شتون لري، وگورئ: الإحسان في تقريب صحيح ابن حبان، تاليف: محمد بن حبان بن أحمد بن حبان بن معاذ بن مَعْبدَ، التميمي، أبو حاتم، الدارمي، البُستي (المتوفى: 354هـ)، ترتيب: الأمير علاء الدين علي بن بلبان الفارسي (المتوفى: 739 هـ)، تحقيق: شعيب الأرنؤوط، خپرونكې اداره: مؤسسة الرسالة، بيروت، لومړی چاپ، كال: 1408 هـ - 1988 م. د دې يو شاهد د ام سلمه رضي الله عنها په روايت په سنن ابي داود كې په (۱٥٦۴) شمېره راغلی چې لفظ يې دی: «ما بلغ أن تؤدى زكاته، فزكي فليس بكنز» (كوم مال چې د زكات نصاب ته ورسېږي او زكات يې ادا كړی شي هغه كنز نه دی «يعنې هغه وعيد چې د كنز په اړه په قرآن كې راغلی هغه پرې نه تطبيقېږي») يو بل شاهد يې په سنن ابن ماجه كې په (۱۷۸۷) شمېرې باندې د ابن عمر حديث دی، يو بل حديث چې صحيح ابن خزيمة كې په (۲۲۵۸) او ۲۴۷۰) شمېرو باندې او په مستدرک كې په ج۱ ص۳۹۰كې د جابر بن عبد الله نه د «إذا أديت زكاة مالك فقد أذهبت عنك شره» په لفظ روايت شوی دوی د مرفوع حديث په توگه نقل كړی خو ابو زرعة رازي وايي چې صحيح خبره دا ده چې دا موقوف دی، بل شاهد يې د ابن عمر رضي الله عنهما روايت دی چې بهيقي مرفوعا په ج ۴ ص ۸۲-۸۳ كې او ابن ابي شيبة په ج۳ ص ۱۹۰ او بيهقي په ج۴ ص۸۲ كې موقوفا روايت كړی، او بيهقي ويلي دي چې وقف يې درست دی، او د حديث الفاظ دي: «ليس بكنز ما أدي زكاته» او امام مالک رحمه الله په موطا كې ج ۱ ص ۲٥٦ كې د عبد الله بن دينار نه روايت كوي چې هغه د عبد الله بن عمر څخه واورېدل كله چې له هغه څخه د «كنز» په اړه پوښتنه وشوه چې كنز څه ته وايي؟ هغه وويل: كنز هغه مال ته ويل كېږي چې زكات يې ورنكړل شي. د ابن ماجه تحقيق كونكي بيا په آخر كې وايي چې دا ټول آثار په هغه حديث سره تقويت مومي چې په دې مخكې فقره كې موږ د طلحة بن عبيد الله څخه نقل كړل چې متفق عليه صحيح حديث دی.

[80] - د مذهب د تفصيل لپاره وگورئ: التمهيد لما في الموطأ من المعاني والأسانيدج 3 ص 307، (مخكې په تفصيل سره ذكر شوی). المصنف ج 6 ص 252 تأليف: أبو بكر عبد الله بن محمد بن أبي شيبة العبسي الكوفي (ت ۲۳٥ هـ)، تحقيق: سعد بن ناصر بن عبد العزيز أبو حبيب الشثري، خپرونكې اداره: دار كنوز إشبيليا للنشر والتوزيع، الرياض – السعودية، لومړی چاپ، كال: ۱٤۳٦ هـ - ۲۰۱٥ م.

دوی د بېلابېلو دلایلو څخه استفاده کوي، تر دې چې د ابوبکر بن العربي د وینا سره سم دوی د هر هغه نص څخه چې په قرآن کې راغلي وي او که په سنتو کې چې په صدقه، خیرات، خیر ښېګڼې او فقیرانو او مسکینانو ته په ورکړې دلالت وکړي دوی ترې استدلال کوي او خلاصه تصور یې دا دی چې ټولنیز تکافل او یو د بل سره خپر ښېګڼه په اسلام کې یو لازمي امر دی، نو همدې ته دوی هغه حق وايي چې د زکات سربېره هم پر مسلمانانو لازم دی، په دې لړ کې دا لاندې تفصیلي دلایل د یادونې وړ دي.

لومړی دلیل: د الله تعالی دا قول چې فرمايي: {لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ} [البقرة: 177]. په دې ایت کې الله تعالی حقیقي نیکي په الله تعالی، د آخرت په ورځ، پرښتو، کتابونو او پیغمبرانو باندې ایمان درلودلو او د مال د محبت سره سره خپلوانو، یتیمانو، فقیرانو، مسافرانو، سوال کوونکو او د غلامانو په ازادولو کې د مال مصرفولو ته ویلی دی، چې دا دې غوښتنه کوي چې دا تکافل او یو د بل لاسنیوی په اسلام کې ډېر بنسټیز کار دی. په هغه حدیث کې چې فاطمه بنت قیس روایت کړی دی دا استدلال په کې په صراحت سره یاد شوی دی، فاطمه بنت قیس په روایت کې راغلي: «عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم أَنَّهُ قَالَ: «فِي الْمَالِ حَقٌّ سِوَى الزَّكَاةِ، وَتَلَا هَذِهِ الْآيَةَ {» لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ "} [البقرة: 177] إِلَى آخِرِ الْآيَةِ». چې پیغمبر علیه السلام وفرمایل چې په مال کې د زکات سربېره هم حق شته او بیا یې د دې خبرې د تایید لپاره دا ایت ولوست[81].

دویم دلیل: په بل آیت کې الله تعالی فرمايي: {وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ (24) لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ } [المعارج: 24، 25]. د مسلمانانو یو صفت دا دی چې د هغوی په مالونو کې د سوال کوونکي او فقیر ټاکلی حق موجود وي. دا معلوم او ټاکلی حق د دوی له نظره هماغه حق دی چې د فقیرانو او مسکینانو سره د همدردۍ او مرستې لپاره په کار واچول شي او د زکات پرته وي.

دریم دلیل: دوی د قرآن کریم له دې ایت څخه هم استدلال کوي چې الله تعالی په کې فرمايي: {وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ } [آل عمران: 180]. هغه خلک چې د الله تعالی له لوري په ورکړل شوي فضل (مال) باندې بخل کوي، دوی دې دا ګومان نه کوي چې دا خبره د دوی لپاره غوره ده، بلکې دا ورته ډېره بده ده، هغه مال چې دوی پرې بخل کاوه دا به ورته د قیامت په ورځ د غاړې غاړګی شي. مسروق بن الأجدع د دې په تفسیر کې وايي: «هو الرجل يرزقه الله المال، فيمنع قرابته صلته، فيُجعل حية يطوقها»[82]. دا د هغه چا په اړه دی چې الله تعالی ورته مال ورکړی وي، خو هغه یې خپلوانو ته نه ورکوي، نو دا به ورته مار وګرځي او هغه به ورته په غاړه کې ور واچول شي.

څلورم دلیل: له هغه حدیث څخه استدلال کوي چې حضرت جابر بن عبد الله رضي الله عنه روایت کړی دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي:«مَا مِنْ صَاحِبِ إِبِلٍ، وَلَا بَقَرٍ، وَلَا غَنَمٍ، لَا يُؤَدِّي حَقَّهَا، إِلَّا أُقْعِدَ لَهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِقَاعٍ قَرْقَرٍ تَطَؤُهُ ذَاتُ الظِّلْفِ بِظِلْفِهَا، وَتَنْطَحُهُ ذَاتُ الْقَرْنِ بِقَرْنِهَا، لَيْسَ فِيهَا يَوْمَئِذٍ جَمَّاءُ وَلَا مَكْسُورَةُ الْقَرْنِ» قُلْنَا: يَا رَسُولَ اللهِ، وَمَا حَقُّهَا؟ قَالَ: " إِطْرَاقُ فَحْلِهَا، وَإِعَارَةُ دَلْوِهَا، وَمَنِيحَتُهَا، وَحَلَبُهَا عَلَى الْمَاءِ، وَحَمْلٌ عَلَيْهَا فِي سَبِيلِ اللهِ، وَلَا مِنْ صَاحِبِ مَالٍ لَا يُؤَدِّي زَكَاتَهُ، إِلَّا تَحَوَّلَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ شُجَاعًا

[81] - د حدیث دې الفاظو لباره وګورئ: شرح معاني الآثار ج 2 ص 27، تألیف: بو جعفر أحمد بن محمد بن سلامة بن عبد الملك بن سلمة الأزدي الحجري المصري المعروف بالطحاوي (ت ۳۲۱هـ)، تحقیق او تقدیم: محمد زهري النجار او محمد سید جاد الحق، خپرونکې اداره: عالم الکتب، لومړی چاپ، کال ۱٤۱٤ هـ، ۱۹۹٤ م. د حدیث د تخریج یادونه مخکې وشوه، خلاصه یې دا ده چې دا د رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه ثابت نه دی، درسته خبره دا ده چې دا د امام شعبي قول دی.

[82] - شرح صحیح البخاري ج3 ص 402، تألیف: ابن بطال أبو الحسن علي بن خلف بن عبد الملك (ت ٤٤٩ هـ)، تحقیق: أبو تمیم یاسر بن إبراهیم، خپرووونکې اداره: مکتبة الرشد - السعودیة، الریاض، دویم چاپ، کال: ۱٤۲۳ هـ - ۲۰۰۳م.

أَقْرَعَ، يَتْبَعُ صَاحِبَهُ حَيْثُمَا ذَهَبَ، وَهُوَ يَفِرُّ مِنْهُ، وَيُقَالُ: هَذَا مَالُكَ الَّذِي كُنْتَ تَبْخَلُ بِهِ، فَإِذَا رَأَى أَنَّهُ لَا بُدَّ مِنْهُ، أَدْخَلَ يَدَهُ فِي فِيهِ، فَجَعَلَ يَقْضَمُهَا كَمَا يَقْضَمُ الْفَحْلُ"[83]. همداسې یو حدیث د آسونو په اړه هم راغلی دی چې لفظ یې دی «لم يَنْسَ حَقَّ اللَّهِ فِي رِقَابِهَا وَظُهُورِهَا»[84].

د اوښانو، غواګانو او مېږو څښتن چې د دوی حق نه ورکوي، نو د قیامت په ورځ به په یو اوار میدان واچول شي، د سُم لرونکی به یې د سُم لاندې کوي او ښکر لرونکی به یې په ښکر وهي، په دې ورځ به نه په کې بې ښکره وي او نه ښکر ماتی، موږ وویل: ای د الله پیغمبره! حق یې څه دی؟ وه یې فرمایل: نر حیوان یې د ماده حیواناتو سره د یو ځای کېدو لپاره په سوال ورکول، له کوهي څخه د اوبو راویستلو لپاره بوکه په عاریت ورکول، لنګ مال خلکو ته د شیدو د لوشلو لپاره ورکول، د ګودر سره د لنګو مالونو لوشل (او شیدې یې په فقیرانو تقسیمول، ځکه په دې ځای کې فقیران را ټولېږي) د الله په لار کې د سپرلۍ لپاره ورکول او کوم شخص چې د مال خاوند وي او زکات یې نه ورکوي، نو دا مال به یې د قیامت په ورځ د یو کل سري مار شکل غوره کړي او د هغه خپل مالک پسې به وي چې هر چېرته ترې ولاړ شي او هغه به ترې په تېښته وي، ویل کېږي به: دا ستا هغه مال دی چې تا به پرې بخل کاوه، کله چې وګوري چې بل چاره نشته، نو خپل لاس به د هغه په خوله کې ورکړي، نو هغه به یې لاس داسې وژوي (غاښ کړي) لکه یو خطرناک اوښ چې د چا لاس ژوي (غاښ کوي).

دوی وایي په دې حدیث کې د زکات یادونه هم شوې او د نور حق یادونه هم شوې ده، نو له دې امله دا په دې دلالت کوي چې په مال کې د زکات سربېره هم حق شته.

پنځم دلیل: له هغه حدیث څخه استدلال کوي چې صراحت په دې معنی راغلی چې په مال کې د زکات سربېره نور حق هم شته، د فاطمه بنت قیس رضي الله عنها څخه روایت دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایل: «إِنَّ فِي الْمَالِ حَقًّا سِوَى الزَّكَاةِ»[85].

د دې ټولو دلایلو په اړه د حدیثو شارحینو اجمالي ځوابونه ورکړي دي چې لنډیز یې امام بدر الدین عیني په دې توګه راخېستې دی، وایي: «دا ځومره دلایل چې یاد شول، اکثره علماء په دې اند دي چې له دې ټولو څخه فرض زکات مراد دی او مال کې د زکات سربېره نور حق نشته او په هغه حدیث کې چې «لم ینس حقها» او یا هم «من حقها» الفاظ راغلي دی، له دې څخه کوم وجوبي حق مراد نه دی، بلکې د ښو اخلاقو او د سخاوت څخه ډکې خواخوږۍ حق مراد دی (هدف یې دا دی چې دا په وجوب حمل نه دی).

بیا د محمد بن علي بن عمر التمیمي المازري أبو عبد الله (۴۵۳هـ ۵۳٦هـ) (چې یو مالکي فقیه دی او د (المعلم بفوائد مسلم) په نوم یې د مسلم شریف شرحه لیکلې ده)، څخه نقل کوي چې هغه وایي: احتمال لري چې دا حق په هغه ځای کې وي چې هلته خبر ښېګڼه او خواخوږي فرض وي(یعنې د اضطرار حالت وي، د اضطرار په حالت کې دا خواخوږي فرض ګرځي) او قاضي عیاض وایي: کېدلی شي دا (حق چې په حدیث کې یې یادونه شوې «من حقها») د زکات د فرضیت څخه لږ مخکې خبره وي.

او د دې ایت په اړه چې الله تعالی فرمایي:{وَفي أمْوَالِهِمْ حَق معْلُوم للسائِلِ وَالمَحْرُوم} جمهور علماء وایي: چې د حق څخه زکات مراد دی او دا چې په مال کې د زکات څخه پرته بل کوم فرضي حق شتون نه لري او د نورو حقوقو کومه یادونه چې په نصوصو کې شوې ده له هغوی څخه استحبابي حقوق مراد دي او هغه د ښوو اخلاقو غوښتنه ده او په فرضیت دلالت نه کوي.

---

[83] - دا حدیث متفق علیه دی، دا لفظ د صحیح مسلم دی ج 2 ص 685، د حدیث شمېره (۹۸۸) د فؤاد عبد الباقي نسخه.

[84] - صحیح البخاري ج 3 ص 1333، د حدیث شمېره (۳۴۴٦) تحقیق: د. مصطفی دیب البغا

[85] - سنن الترمذي ج 2ص 41، تالیف: محمد بن عیسی بن سَوْرة بن موسی بن الضحاك، الترمذي، أبو عیسی (المتوفی: 279هـ)، تحقیق: بشار عواد معروف، خپرونکې اداره: دار الغرب الإسلامي – بیروت، د خپرېدو کال 1998 م، د حدیث په اړه مخکې به تفصیل سره خبره شوې ده، د دې حدیث پیغمبر علیه السلام ته سم نه دی، دا لکه ترمذي چې وایي صحیح خبره دا ده چې دا د امام شعبي قول دی.

دا یاد شوی ایت له دې امله هم په فرضیت دلالت نه کوي ځکه چې په ایتونو کې الله تعالی د څه خلکو ښه صفتونه بیان کړي دي او دا په وجوب باندې دلالت نه کوي، لکه له دې ایت وروسته چې کوم صفت یاد شوی دی چې الله تعالی فرمايي: {كَانُوا قَلِيلاً مِن اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ} هغه د هیڅ چا له نظره هم په وجوب دلالت نه کوي، ځکه د تهجدو لمونځ ته هیڅوک هم فرض نه وایي.

یو شمېر نور خلک وايي (چې بالفرض که دا نصوص په فرضیت دلالت هم ولري) چې دا حق د زکات په فرض کېدو منسوخ شو او دا ځکه چې دا په فرضیت دلالت کوي ځکه سره له دې چې لفظ یې د «خبر» خو معنی د امر ده (او امر په وجوب دلالت کوي)[86].

د دې تر څنګ دا ټول نصوص یا ظني الدلالة نصوص دي او یا هم ظني الثبوت نصوص دي او فرایض په داسې نصوصو نه ثابتېږي، بلکې د فرضیت د ثبوت لپاره د قطعي الدلالة او قطعي الثبوت نصوصو د شتون اړتیا ده او یا هم که ظني الثبوت وي، نو باید په معنی یې د امت اجماع متحققه شوې وي، چې په دې نصوصو کې دا ټول مفقود دي.

د دواړو مذهبونو ترمنځ توفیق

خو حقیقت دا دی چې د دې دواړو مذهبونو ترمنځ حقیقي تعارض نشته، ځکه چې کوم خلک چې د زکات سربېره بل فرض نفي کوي د هغوی هدف داسې دایمي فرض دی چې د زکات په څېر یې باید په همېشني ډول ادا کړي، دا ډول فرض نفي کوي، خو د اضطرار په وخت کې د اړمنو خلکو د لاسنیوي لپاره او د بل هر ډول اضطراري حالت د کنترول لپاره په مجموعي توګه د سیمې په ټولو خلکو او ځوک چې هلته موجود وي په هغوی په عیني توګه د پیسو د ورکولو، خیر او ښېګڼې کار او صدقه لازمه ګرځي، په دې کې ځوک اختلاف نه لري، د همدې اضطرار پر بنسټ فقهاء د حکومت لپاره د اضطراري ټېکس د لګولو اجازه هم ورکوي او ځوک چې د زکات سربېره په مال کې نور حق هم ثابتوي د هغوي هدف هم همدا ډول صدقه او خیرات دی، یعنې د اضطرار په وخت کې د اړمنو خلکو سره همکاري فرض ګرځي، خو په عادي توګه په همېشني ډول کومه صدقه او خیرات فرض نه دی، همدا خبره ډېرو شارحینو هم کړې ده، د بېلګې په توګه ابوبکر بن العربي وايي: موږ (جمهور) سره له دې چې وایو چې په مال کې د زکات پرته بل کوم حق نشته، نو له دې څخه مو هدف اصل او مبدیي فرض دی، خو په عارضي او ځانګړو حالاتو کې د جهاد څخه پرته نور بدني حقوق لکه د مظلومانو مرسته او د ظالمانو دفع کول هم لازمېږي او په مالونو کې هم څه نور فرایض لازمېږي لکه د اړمنو ضرورتونه پوره کول او د کافرانو سره په بند کې پاتې د مسلمانو بندیانو ازادول، امام مالک رحمه الله ویلي دي: د کافرانو له بند څخه د مسلمانو بندیانو را ازادول په ټولو خلکو فرض دي، که یو درهم هم ورسره پاتې نه شي، په دواړو قضیو کې د امت ترمنځ هیڅ اختلاف شتون نه لري، نو د دې په تطبیقاتو ځان پوهه کړئ او د اختلاف په وجوهو ځان خبر کړئ[87].

دا د مالیې (ټېکس) لپاره بنسټ نه شي ګرځېدلی

لنډه دا چې امت په دې اتفاق لري چې په مال کې همېشنی فرض یوازې زکات دی، بل کوم فرض نه شته چې د زکات په څېر همېشه او په هر چا باندې لازم وي، له همدې امله دا د عادي او دایمي مالیې لپاره بنسټ نه شي ګرځېدلی.

د دې تر څنګ د مالیې مصارف هغه څه نه دي چې د اضطراري صدقاتو او عادي نفلي مالي عبادتونو لپاره په شریعت کې ټاکل شوي دي، ځکه مالیه په هر هغه ځای کې په مصرف رسېدلی شي چې حکومت یې وغواړي او خیراتونه او صدقات یوازې د ټولنیز

---

[86] - شرح سنن أبي داود ج 6 ص 414، تأليف: أبو محمد محمود بن أحمد بن موسى بن أحمد بن حسين الغيتابى الحنفى بدر الدين العينى (المتوفى: 855هـ) تحقيق: أبو المنذر خالد بن إبراهيم المصري، خپروونکې اداره: مكتبة الرشد – الرياض، لومړی چاپ، کال: 1420 هـ -1999 م.

[87] - القبس في شرح موطأ مالك بن أنس (ص: 462) د ابوبکر بن العربي لیکنه (مخکې په تفصیل سره ذکر شوی).

تکافل لپاره تر سره کېږي او کله چې په اضطراري توګه واجب شي، نو بيا ترې يوازې د هغه حالت د معالجې لپاره ترې استفاده کېږي چې د کوم حالت د معالجې لپاره فرض شوي وي، په بل ځای کې ترې استفاده کول درست نه وي.

بله خبره دا ده چې د صدقاتو او خيراتونو او د ټولنيز تکافل لپاره را ټول شوي مال کې هغه ځانګړتياوې شتون نه لري چې د ماليې لپاره بنسټيزې ځانګړتياوې بلل کېږي او مورږ پرې د دې څېړنې په لومړي څپرکي کې بحث وکړ.

د ماليې بنسټ څه کېدلی شي؟

د تېرو بحثونو په پايله کې دا څرګنده شوه چې:

لومړی: د اسلامي حکومت د بوديجې سرچينې توقيفي نه دي بلکې دا اجتهادي دي، په دې معنی چې دا سرچينې په هغه کې محصورې نه دي چې په شرعي نصوصو کې يې يادونه شوې ده او يا د رسول الله صلی الله عليه وسلم په وخت کې ترې کار اخيستل شوی، بلکې د اړتيا په وخت کې په دې سرچينو کې زياتوالې راغلی دی، د بيلګې په توګه خراج او د مستأمنو سوداګرو څخه د عشر اخيستل.

دويم: له دې امله د معاصر اقتصادي نظام د نظر سره سمه ماليه په مبدیي توګه د اسلامي حکومت د بوديجې منبع او مصدر ګرځېدلی شي.

دريم: خو د دې کار په مخ کې بنسټيز خنډ او مانع دا دی چې اسلام د خلکو په مالونو کې د هغوی له خوښې پرته هر ډول تصرف حرام ګرځولی، دا کار په عادي حالاتو کې نه افرادو ته جواز لري او نه حکومتونو او نظامونه ته جواز لري.

څلورم: او تر څو چې دا خنډ له منځه نه وي تللی په عادي حالاتو کې د ماليې په نوم او يا هم په کوم بل نوم د خلکو په مالونو تېری او تعدي جواز نه لري.

اوس پوښتنه دا پيدا کېږي چې ايا داسې څه حالات پيدا کېدلی شي چې ماليه هم واخيستل شي او هغه شرعي مانع هم له منځه ولاړ شي چې د شريعت له نظره ماليه ناروا ګرځي او يا په بل عبارت هغه کوم حالات دي چې دا مانع او خنډ په کې له منځه تللی شي او حکومت او دولت ته په کې د ماليې اخيستل جواز پيدا کوي؟

ماليه يوه اړتيا

په اوسني عصر کې د هېوادونو او حکومتونو اړتياوې د پخوانيو نظامونو د اړتياوو سره توپير لري، هغه سرچينې چې مخکې يې د يو حکومت د مصارفو لپاره کفايت کاوه اوس کفايت نه کوي، ځکه مصارف هم متنوع دي او هم زيات او دا د اسلام مرونت (Flexibility) ده چې د ژوند په هر اړخ او هره ساحه کې يې اصول وضع کړي دي او نور يې خلک ازاد پرې ايښي دي چې د دې اصولو په دايره کې د خپلو ستونزو لپاره حللاره ولټوي.

په اسلام کې چې کوم مصادر او سرچينې د بيت المال او بوديجې لپاره ټاکل شوي دي لکه زکات، عشر او داسې نور هغه د ماليې (ټېکس) ځای هم نه شي ډکولی، ځکه د هغوی مصارف په شريعت کې مشخص دي، په بل ځای کې ترې استفاده سم کار نه دی او دولت او حکومت له دې مصارفو پرته نور مصارف هم لري چې تر ټولو مهم يې د خپلو کارمندانو معاشونه تأديه کول او داسې نور مصارف دي، د دې اړتياو د رفع کولو لپاره د دې اړتيا ده چې د بوديجې لپاره د يادو سرچينو تر څنګ نوې سرچينې ولټول شي.

د دې تر څنګ که موږ په اوسنۍ زمانه کې د اسلامي هیوادونو بودیجوي ستونزو ته وګورو دا ممکنه نه برېښي چې د بودیجې د پخوانیو تقلیدي سرچینو له لارې دې دا ستونزې هوارې شي، له دې امله اسلامي هېوادونه اړ دي چې نوې سرچینې ولټوي او نویو مصادرو څخه استفاده وکړي، دا کار سم دی، خو په دې شرط چې د شریعت د ورکړو اصولو سره مناسبت ولري او مخالف يې نه وي، په دې ضمن کې تر ټولو بنسټیز شرط دا دی چې د چا په ملکیت باندې تعدي او تېرى ونه شي.

د بودیجې د دې نویو سرچینو له جملې څخه تر ټولو لویه منبع مالیه دی، خو له دې څخه د استفادې په مخ کې تر ټولو لوی خنډ د خلکو په ملکیتونو تېرى او تعدي ده چې شریعت یې نه د افرادو لپاره جایز ګڼي او نه د نظامونو او حکومتونو لپاره، دا مانع یوازې په لاندې دوه صورتونو کې له منځه تللی شي، له دې امله که په شریعت یو ملتزم نظام غواړي د ملت څخه مالیه واخلي، نو د هغې دا لاندې دوه صورتونه کېدلی شي.

د مالیې د جواز دوه صورتونه

دې شرعي خنډ او مانع ته په کتو اسلامي حکومت د خلکو څخه په لاندې دوو حالتونو کې مالیه اخیستلی شي:

لومړی: د اضطرار حالت

دویم: د ملت د افرادو له لورې په خپله خوښه د مالیې د ورکولو د وعدې او یا هم د عقد حالت

چې دا دواړه حالتونه باید په تفصیل سره وڅېړل شي او ورسره یې شرطونه او مستلزمات هم په تفصیل سره څېړل اړین دي تر څو په څرګند ډول د مالیې د را ټولولو د جواز صورتونه په ګوته کړی شو.

لومړی: د اضطرار حالت

لومړی هغه حالت چې اسلامي حکومت په کې د رعیت څخه مالیه اخیستلی شي د اضطرار صورت دی، دا په مشهور فقهي اصل باندې ولاړ دی چې دا فقهي قاعده ترې تعبیر کوي چې وايي: «الضرورات تبیح المحظورات».

د «الضرورة» په تعریف کې ویل شوي دي چې دا هغه حالت ته ویل کېږي چې انسان ورسره ځینې وخت مخ کېږي که رعایت یې ونشي نو په یقیني توګه او یا هم په غالب ګومان به «ضروري» ګټې او مصالح له لاسه ورکړي[88]. دا ضرورتونه به کله فردي وي او کله به ټولنیز وي، په دې دواړو حالتونو کې د دې رعایت پکار دی، په دې د مسلمانو فقهاوو اتفاق دی.

د قاعدې لنډ مطلب دا دی چې کله یو انسان یا یو نظام د داسې حالت سره مخ شي چې که هغه رعایت نشي، نو خپل ضروري مصلحتونه او ګټې به له لاسه ورکړي نو په دې حالت کې د حرامو سره داسې تعامل کولی شی لکه دمباحاتو سره یې چې کوي. د بېلګې په توګه په همدې قضیه کې چې موږ یې څېړنه کوو، د چا په مال کې تصرف حرام او شرعا نا سم کار دی خو که نظام داسې حالت سره مخ شي چې که علاج یې ونکړي، نو د انسانانو او ولسونو «ضروري» مصالح به له لاسه ورکړي په داسې حالت کې د خلکو د مال سره د مباحو په څېر تعامل کولی شي، د مال په اړه نور هم په صراحت سره فقهاء وايي: «لا توضع الأيدي على مال معصوم إلا لضرورة»[89].

---

[88] - د دې قاعدې د اهمیت او شرحې لپاره وګورئ: معلمة زاید للقواعد الفقهیة والأصولیة ج ۷ ص ۲۵۷ او له دې وروسته، (مخکې په تفصیل سره ذکر شوی).

[89] - القواعد الصغرى (الفوائد في اختصار المقاصد) ص92، تالیف: عبد العزیز بن عبد السلام السلمي، تحقیق: ایاد خالد الطباع، خپرونکې اداره: دار الفکر المعاصر , دار الفکر – دمشق، لومړی چاپ، کال ۱۴۱٦هـ ق.

دا یوازې یوه فقهي قاعده نه ده، بلکې دا د ډېرو شرعي نصوصو خلاصه ده، له دې امله څوک دا نه شي ویلی چې د فقهي قواعدو څخه استدلال درست نه دی، دا درسته خبره ده چې د فقهي قواعدو څخه استدلال سم نه دی، خو په هغه وخت کې چې پخپله فقهي قاعده د نصوصو څخه مستفاده نه وي، بلکې هغه یوازې د فقهي جزییاتو لپاره د عنوان او لنډیز حیثیت ولري، خو هغه قواعد چې پخپله د نصوصو څخه مستفادې وي له هغوی څخه استدلال سم دی، ځکه هغه استدلال په حقیقت کې د هغه قاعدې څخه نه دی بلکې د هغه ټولو دلایلو څخه دی چې دا قاعده یې لنډیز وړاندې کوي او دا قاعده همدا حیثیت لري.

دا قاعده په اطلاق باندې دلالت کوي، خو کله چې تفصیلاتو ته مراجعه وشي نو دا قاعده په نورو ډېرو قیدونو باندې مشتمله ده[90] چې له هغې جملې څخه دا لاندې مهم او بنسټیز دي:

- الحاجة تقدر بقدرها. أو "ما جاز لحاجة يتقدر بقدرها". (د دې معنی دا ده چې کوم حرام کار چې د ضرورت له امله مباح شوی دی، دا باید په هماغه اندازه مباح وي چې هغه ضرورت پرې رفع شي او له هغه پورته به په هماغه څېر حرام وي لکه په اصل کې چې وه، که د چا په ملکیت کې د حکومت او نظام لپاره تصرف د ضرورت لپاره مباح کړی شي دا باید د ضرورت په اندازه وي نه مطلق).

- ما جاز لعذر بطل بزواله. (کوم کار ته چې شریعت د عذر له امله جواز ورکړی وي هغه د عذر د له منځه تلو سره سم بېرته حرام گرځي، زموږ په دې قضیه کې که حکومت ته د کوم عذر له امله د مالیې په نوم د خلکو د مالونو د اخیستلو جواز ورکړ شي نو دا به دایمي جواز نه وي بلکې موقت جواز به وي او دا به یو استثنایي حالت وي او د هغه عذر د له منځه تللو وروسته به بېرته له منځه ځي).

- الرخص لا يصار إليها إلا بيقين. (د دې معنی دا ده چې هغه څه له امله کوم حرام کار مباح گرځول درست دي چې هغه یقیني وي، که وهمي او مشکوک وي هغه د حرام د مباح کېدو لامل نه شي گرځېدلی، دا معنی د دې قاعدې په نورو الفاظو کې په صراحت سره ذکر شوی، لکه «أسباب الرخص لا يجوز أن تكون مقدرة او متوهمة» او یا «الرخصة لا بد فيها من تحقق سببها» او یا «يقتصر بالرخصة على مورد اليقين» زموږ د بحث لاندې مسأله کې د دې قاعدې معنی دا ده چې تر څو په یقیني توگه داسې ضرورت یا حاجت چې د ضرورت قایمقام وي شتون ونه لري تر هغه وخته د چا په مال کې د مالیې تر نوم لاندې تصرف جواز نه لري).

- "من سومح في مقدار يسير فزاد عليه فهل تنفي المسامحة في الزيادة وحدها أو في الجميع". (د دې معنی دا ده چې کله شریعت په یوه ټاکلې اندازه کې چا ته اجازه ورکړه (د حرامو د ارتکاب اجازه یې ورکړه) خو هغه چا چې دا اجازه ورکړ شوی وه له هغه اندازې څخه تجاوز وکړ، نو ایا هغه ټول جواز له منځه ځي که په هغه اندازه کې جواز له منځه ځي چې د اندازې څخه یې زیات تصرف کړی دی، د ټېکس په اړه د دې معنی دا ده چې شریعت یو نظام ته د دې اجازه ورکړه چې دومره مال د خلکو څخه واخلي چې د کفارو په مقابل کې د هېواد څخه د دفاع اړتیا پرې پوره شي خو حکومت له هغه اندازې زیات مال د خلکو څخه را ټول کړ نو دا ټول مال ورته ناروا گرځي او که یوازې هغه اضافي مال حرام گرځي چې د ټاکلې اندازې یې زیات را ټول کړی دی؟).

- "الحاجة تنزل منزلة الضرورة: عامة كانت أو خاصة". (د دې معنی دا ده چې کله حاجت هم د ضرورت په څېر د رخصت لامل گرځېدلی شي هغه که عام حاجت وي او که خاص، د ټولنې او د افرادو د یوې مجموعې پورې تړاو ولري او که د

[90] - کله چې وروسته د اضطراري مالیې (ټیکس) د جواز شرطونه ذکر کوو، هلته دا ټول ضوابط مراد دي او ورته به اشاره کېږي.

فرد پورې، له همدې امله ښخواني فقهاء په دې کې اختلاف لري چې اضافي ټېکس په کومو حالاتو کې اخيستل کېدلی شي، يو شمېر فقهاوو دا دايره تنګه کړې ده او يوازې ضروريات يې د دې رخصت لپاره سبب ګرځولي دي او يو شمېر نورو دا دايره حاجتونو ته هم پراخه کړې ده)[91].

د اضطراري ټېکس په اړه د فقهاوو نظريات

د اضطراري ماليې (ټېکس) په اړ د څلور واړو مذاهبو اتفاق دی چې د هغه ټولو شرايطو په نظر کې نيولو سره چې علماوو بيان کړې دي، دا ډول ټېکس اسلامي حکومت وضع کولی شي، په دې اړه د دې مذاهبو نظريات په لاندې ډول دي.

د حنفي فقهاوو نظر

حنفي فقه په دې تصريح کوي چې د اضطرار په وخت کې اسلامي حکومت کولی شي چې يو مقدار مال په خلکو مقرر کړي چې هغه حالت پرې معالجه کړي چې اسلامي حکومت ورسره مخ وي، خو که له هغه حالت پرته په دايمي توګه څه شيان په خلکو ټاکي هغه ناروا او حرام دي.

په دې اړه مشهور حنفي فقيه امام سرخسي وايي: که په بيت المال کې پيسې نه وي او اړتيا پيدا شي چې يو لښکر تيار کړی شي چې د مسلمانانو څخه دفاع وکړي، نو «حاکم» ته د دې حق شته چې خلکو ته د دومره مال د ورکولو امر وکړي چې د دې کار لپاره اړين وي؛ ځکه هغه د مسلمانانو د ګټو په ساتلو مأمور دی او که د مسلمانانو څخه د دفاع لپاره لښکر برابر نه کړي، نو مشرکان به په مسلمانانو برلاسي شي او مسلمانان؛ د هغوی مالونه او اولادونه به تر خپلې ولکې لاندې راوړي، نو د ښه اداري غوښتنه دا ده چې د مال په خاوندانو دومره مال وټاکي چې د لښکر د تيارولو لپاره اړين وي، تر څو له مال پرته د نورو شيانو په اړه خو ځان په امن کې کړي، له دې وروسته چې جرير بن عبد الله په اړه د څه يادونه شوې ده همدا ترې مراد دی، چې حضرت معاوية رضي الله عنه د کوفې په خلکو د يو لښکر د تيارولو لپاره پيسې واچولې او جرير (رضي الله عنه) او د هغه زوی يې ترې معاف کړل، جرير رضي الله عنه وويل: مونږ دا «اعفاء» نه منو، خو خپل مال به کوم غازي ته پخپله ورکړو، (امام سرخسي د دې حديث معنی بيانوي وايي) د «ضرب البعث» نه مراد دا دی چې د کوفې په خلکو يې د يو لښکر د تيارولو په اندازه پيسې په خلکو الزامي کړې او د بيګار په توګه يې پرې کېښودې، خو په حضرت جرير رضي الله عنه او د هغه پر زوی يې احسان وکړ او له دې څخه يې معاف کړل، ځکه هغه په دوی کې ډېر عزتمند انسان وه او رسول الله صلی الله عليه وسلم پخپله د هغه ډېر عزت کاوه، تر دې چې جرير رضي الله عنه پخپله وايي: چې رسول الله صلی الله به چې ما ته هر وخت کتل نو تبسم به يې کاوه هغه که به په لمانځه کې هم وه همداسې به يې کول، خو حضرت جرير رضي الله عنه دا احسان قبول نه کړ ځکه هغه په دې پوهېده چې په جهاد بالمال کې څومره اجر او ثواب دی او دا چې مؤمن هغه وخت د عزت او احترام وړ وي چې د خېر او طاعت په کارونو کې تر هر چا مخکې وي، خو دا يې وويل: چې دا مبلغ تاسې (حضرت معاوية) ته نه درکوم، بلکې پخپله خوښه يې د غازيانو څخه يو چا ته ورکوم تر څو دا څرګنده شي چې هغه د دې مبلغ په ورکولو مجبور نه دی بلکې په خپله خوښه يې ورکوي[92].

---

[91] - د دې ټولو قواعدو د تفصيل لپاره وګورئ: معلمة زايد للقواعد الفقهية والأصولية ج ۷ ص ۱۵۱ نه وروسته تر ۴۵۹ د المشقة تجلب التيسير د قاعدې لاندې، (مخکې په تفصيل سره ذکر شوی).

[92] - المبسوط ج 10 ص 20، تأليف: محمد بن أحمد بن أبي سهل شمس الأئمة السرخسي (المتوفى: 483هـ) خپرونکې اداره: دار المعرفة – بيروت، ب.ط، د خپريدو کال: 1414هـ - 1993م. د مبسوط عبارت داسې دی: «فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِي بَيْتِ الْمَالِ مَالٌ وَمَسَّتْ الْحَاجَةُ إلَى تَجْهِيزِ الْجَيْشِ لِيَذُبُّوا عَنْ الْمُسْلِمِينَ فَلَهُ أَنْ يَحْكُمَ عَلَى النَّاسِ بِقَدْرِ مَا يَحْتَاجُ إلَيْهِ لِذَلِكَ لِأَنَّهُ مَأْمُورٌ بِالنَّظَرِ لِلْمُسْلِمِينَ وَإِنْ لَمْ يُجَهِّزْ الْجَيْشَ لِلدَّفْعِ ظَهَرَ الْمُشْرِكُونَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ فَيَأْخُذُونَ الْمَالَ وَالذَّرَارِيَ وَالنُّفُوسَ فَمِنْ حُسْنِ التَّدْبِيرِ أَنْ يَتَحَكَّمَ عَلَى أَرْبَابِ الْأَمْوَالِ بِقَدْرِ مَا يَحْتَاجُ إلَيْهِ لِتَجْهِيزِ الْجَيْشِ لِيَأْمَنُوا فِيمَا سِوَى ذَلِكَ وَهُوَ الْمُرَادُ بِمَا ذَكَرَ بَعْدَهُ عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ مُعَاوِيَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - ضَرَبَ بَعْثًا عَلَى أَهْلِ

نورو حنفي فقهاوو د اضطراري ماليې مسأله د ضمانت او كفالې په باب کې ذکر کړې ده، کله چې د دې پوښتنه ځواب ورکوي چې د حاكم له لورې كه په چا باندې يو څه مبلغ کېښودل شي ايا د هغه كفالت او ضمانت جواز لري که نه؟ د دې په ځواب کې فقهاوو ليکلي دي چې دا مبلغ چې د حاکم له لورې په خلکو ايښودل کېږي په دوه ډوله دی، يو هغه چې جايز دی او هغه د اضطرار په ډول په خلکو ايښودل شوی مبلغ دی، د دې كفالت او ضمانت خو بالاتفاق درست دی او هغه چې حاكمان يې په ظالمانه توګه له خلکو څخه اخلي (هغه دايمي ماليانو (ټيکسونو) ته يې اشاره کړې چې په مياشتني ډول به د رنګمال، خياط او نورو كسبه كارانو څخه اخيستل کېدل) دا ټيکسونه لګول او اخيستل حرام دي، خو د كفالت په اړه يې د فقهاوو ترمنځ اختلاف دی، يو شمېر يې كفالت او ضمانت جايز ګڼي او نور يې ناروا ګڼي.

په دې اړه د حنفي فقهې د اعتماد وړ كتاب هداية کې وايي: «وأما النوائب فإن أريد بها ما يكون بحق ككرى النهر المشترك وأجر الحارس والموظف لتجهيز الجيش وفداء الأسارى وغيرها جازت الكفالة بها على الاتفاق وإن أريد بها ما ليس بحق كالجبايات في زماننا ففيه اختلاف المشايخ رحمهم الله»[93].

د نوايبو (ماليانو) څخه كه هدف هغه مال وي چې په حقه توګه اخيستل کېږي، لكه د ګډ او مشترک نهر کېندل، د څوکيدار تنخوا او هغه مال چې د لښکر د برابرولو او د كافرانو په بند کې بنديانو د خلاصولو او داسې نور څه لپاره په خلکو ايښودل کېږي، نو د دې ډول (مال) كفالت او ضمانت بالاتفاق جواز لري او كه د «نوايبو» څخه هغه مال مراد شي چې په حقه نه اخيستل کېږي لكه هغه ټيکسونه او ماليات چې زموږ په زمانه کې اخيستل کېږي نو د دې د ضمانت او كفالت په اړه د شيوخو ترمنځ اختلاف دی.

د همدې عبارت په شرحه کې مشهور حنفي فقيه كمال بن الهمام وايي: "(وَأَمَّا النَّوَائِبُ فَإِنْ أُرِيدَ بِهَا مَا يَكُونُ بِحَقٍّ كَكَرْيِ النَّهْرِ الْمُشْتَرَكِ) لِلْعَامَّةِ (وَأُجْرَةِ الْحَارِسِ) لِلْمَحَلَّةِ الَّذِي يُسَمَّى فِي دِيَارِ مِصْرَ الْخَفِيرُ (وَالْمُوَظَّفِ لِتَجْهِيزِ الْجَيْشِ) فِي حَقٍّ (وَفِدَاءِ الْأَسَارَى) إذَا لَمْ يَكُنْ فِي بَيْتِ الْمَالِ شَيْءٌ (وَغَيْرِهَا) مِمَّا هُوَ بِحَقٍّ (فَالْكَفَالَةُ بِهِ جَائِزَةٌ بِالِاتِّفَاقِ) لِأَنَّهَا وَاجِبَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ مُوسِرٍ بِإِيجَابِ طَاعَةِ وَلِيِّ الْأَمْرِ فِيمَا فِيهِ مَصْلَحَةُ الْمُسْلِمِينَ وَلَمْ يَلْزَمْ بَيْتَ الْمَالِ أَوْ لَزِمَهُ وَلَا شَيْءَ فِيهِ (وَإِنْ أُرِيدَ بِهَا مَا لَيْسَ بِحَقٍّ كَالْجِبَايَاتِ) الْمُوَظَّفَةِ عَلَى النَّاسِ (فِي زَمَانِنَا) بِبِلَادِ فَارِسٍ عَلَى الْخَيَّاطِ وَالصَّبَّاغِ وَغَيْرِهِمْ لِلسُّلْطَانِ فِي كُلِّ يَوْمٍ أَوْ شَهْرٍ أَوْ ثَلَاثَةِ أَشْهُرٍ فَإِنَّهَا ظُلْمٌ .فَاخْتَلَفَ الْمَشَايِخُ فِي صِحَّةِ الْكَفَالَةِ بِهَا"[94].

د نوايبو څخه كه هغه مال وي چې په حقه اخيستل کېږي لكه د عامو خلکو لپاره د ګډ نهر د کېندلو مصرف او دکلي او محلې لپاره څوکيدار چې په مصر کې ورته «خفير» ويل کېږي او هغه مال چې د حق په لار کې د يو لښکر د تيارولو لپاره مقررېږي او د بنديانو د فديې لپاره په خلکو ايښودل کېږي، خو په دې شرط چې په بيت المال کې هيڅ شی هم موجود نه وي، همدا راز نور شيان چې حق وي، نو د دې ضمانت او كفالت په اتفاق سره جواز لري، ځكه د دې مال ادا كول په هر توان درلودونكي مسلمان باندې واجب دي، ځكه دا ولي الأمر د داسې كار لپاره لازم کړی چې په هغه کې د مسلمانانو مصلحت او ګټه ده او دا داسې څه دي چې مسؤوليت يې

الْكُوفَةِ فَرَفَعَ عَنْ جَرِيرٍ وَعَنْ وَلَدِهِ وَقَالَ جَرِيرٌ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ -: لَا نَقْبَلُ ذَلِكَ وَلَكِنْ نَجْعَلُ أَمْوَالَنَا لِلْغَازِي وَمَعْنَى ضَرْبِ الْبَعْثِ التَّحَكُّمُ عَلَيْهِمْ فِي أَمْوَالِهِمْ بِقَدْرِ الْحَاجَةِ لِتَجْهِيزِ الْجَيْشِ فَكَأَنَّهُ مَنَّ عَلَى جَرِيرٍ وَوَلَدِهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ - بِأَنْ رَفَعَ ذَلِكَ عَنْهُمْ فَقَدْ كَانَ مُوَقَّرًا فِيهِمْ وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يُوَقِّرُهُ حَتَّى قَالَ جَرِيرٌ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ -: مَا نَظَرَ إلَيَّ إلَّا تَبَسَّمَ وَلَوْ فِي صَلَاتِهِ لَكِنْ لَمْ يَقْبَلْ جَرِيرٌ هَذِهِ الْمِنَّةَ مِنْهُ لِعِلْمِهِ أَنَّ فِي الْجِهَادِ بِالْمَالِ مَعْنَى الثَّوَابِ وَاسْتِحْقَاقُ الْمُؤْمِنِ التَّوْقِيرَ بِكَوْنِهِ مُسْتَبِقًا إلَى الْخَيْرَاتِ وَالطَّاعَاتِ وَلَكِنْ قَالَ: لَا أُعْطِي الْمَالَ إلَيْك بَلْ أَدْفَعُ بِنَفْسِي إلَى مَنْ أَخْتَارُهُ مِنْ الْغُزَاةِ لِيَتَبَيَّنَ بِهِ أَنَّهُ غَيْرُ مُجْبَرٍ عَلَى مَا يُعْطِي».

[93] - الهداية في شرح بداية المبتدي (3/ 95) تأليف: علي بن أبي بكر بن عبد الجليل الفرغاني المرغيناني، أبو الحسن برهان الدين (المتوفى: 593هـ)، تحقيق: طلال يوسف، خپرونکې اداره: دار احياء التراث العربي - بيروت – لبنان، ب. ت.

[94] - شرح فتح القدير ج 7 ص 222، تاليف: كمال الدين محمد بن عبد الواحد السيواسي (ت 681هـ) خپرونکې اداره: دار الفكر، بيروت، لبنان.

په بیت المال نه دی او یا که مسؤولیت یې په بیت المال وي هم خو په بیت المال کې څه شتون ونه لري او د «نوایبو» څخه هغه څه مراد وي چې نا حقه اخیستل کېږي لکه هغه مالیات (ټېکسونه) چې زموږ په زمانه کې په فارس کې په خلکو ایښودل کېږي لکه په خیاط، رنګمال او نورو باندې چې د حاکم له لورې ورځني، میاشتني او درې میاشتني کوم مالیات (ټېکسونه) ایښودل کېږي، نو دا ظلم دی او د دې د ضمانت او کفالت په اړه د شیوخو ترمنځ اختلاف دی.

په یو بل ځای کې ابن الهمام وایي: "إذا لم يكن في بيت المال فيء لا يكره أن يكلف الإمام الناس ذلك على نسبة عدل لأن به دفع الضرر الأعلى وهو تعدي شر الكفار إلى المسلمين بإلحاق الضرر الأدنى"[95].

که چېرته په بیت المال کې د غنیمت مالونه نه وي، نو په دې کې کراهیت نه شته چې امام (حکومت) په عادلانه تناسب سره خلک په دې (د غازیانو په تیارولو) مکلف کړي، ځکه له دې لارې د وړوکي ضرر د تحمل له لارې د لوړ ضرر چې هغه د کافران د شر دفع کول دی له منځه وړل کېږي.

دا مسأله په همدې توګه د ضمانت او کفالت په فصل کې تقریباً د حنفي فقهې په ټولو معتبرو شروحو او فتواګانو[96] کې یاده شوې ده، چې دلته یې یادونه د بحث د اوږدېدو لامل ګرځي او دوی ځکه په دې فصل کې یاده کړې ده چې امام محمد بن الحسن الشیباني په الجامع الصغیر کې په همدې سیاق کې یاده کړې ده، هغه وایي: "رجل ضمن عَن آخر خراجه ونوائبه وقسمته فَهُوَ جَائِز"[97]. یو چا د بل چا د خراج، د ټېکسونو او برخې[98] ضمانت او کفالت وکړ، نو دا کار درست دی.

لندېه دا چې اضطراري مالیه د حنفي فقهاوو له نظره درسته ده، خو د خپلو شرطونو سره، چې تر ټولو بنسټیز شرط یې دا دی چې په بیت المال کې هیڅ مال شتون ونه لري او هغه به واقعي اړتیا او ضرورت وي، د حق لپاره به ترې استفاده کېږي او د عامې ګټې لپاره به ترې استفاده کېږي او په دایمي شکل به نه وي بلکې د اضطرار په حالت کې به وي، بیا وروسته څه فقهاوو د حاجیاتو څه حالتونه هم د ضرورت پورې ملحق کړي دي.

او د دې تصریح هم کوي چې کوم ظالمانه ټېکسونه (مالیات) چې د حاکمانو له لورې اخیستل کېږي د هغوی نه ورکول او له هغوی څخه تهرب او ځان بچ کول اړین او ضروري دي، ابن عابدین په دې اړه د فقهاوو څخه نقل کوي چې وایی: «فَإِنَّ أَكْثَرَ النَّوَائِبِ فِي زَمَانِنَا بِطَرِيقِ الظُّلْمِ فَمَنْ تَمَكَّنَ مِنْ دَفْعِ الظُّلْمِ عَنْ نَفْسِهِ فَذَلِكَ خَيْرٌ لَهُ». زموږ په زمانه کې اکثره ټېکسونه او مالیات په ظلم اخیستل کېږي، نو څوک چې د ځان څخه ظلم دفع کولی شي (نو دفع دې یې کړي) ځکه دا ورته غوره دی. بیا وروسته وایي: د کوم شي چې

[95] - شرح فتح القدیر ج 5 ص 443 (مخکې په تفصیل سره ذکر شوی).

[96] - د بېلګې په توګه وګورئ: الاختيار لتعليل المختار ج ۲ ص ۱۷۲، تأليف: عبد الله بن محمود بن مودود الموصلي البلدحي، مجد الدين أبو الفضل الحنفي (المتوفى: 683هـ)، تحقيق: الشيخ محمود أبو دقيقة (من علماء الحنفية ومدرس بكلية أصول الدين سابقا)، خپرونکی اداره: مطبعة الحلبي - القاهرة (وصورتها دار الكتب العلمية - بيروت، وغيرها) د خپرېدو کال: 1356 هـ - 1937 م. او البحر الرائق شرح كنز الدقائق ومنحة الخالق وتكملة الطوري (6/ 259) د البحر الرائق مؤلف: زين الدين بن إبراهيم بن محمد، المعروف بابن نجيم المصري (المتوفى: 970هـ) د منحة الخالق مؤلف: ابن عابدين شامي، او د تکملې مؤلف: محمد بن حسين بن علي الطوري الحنفي القادري (ت بعد 1138 هـ)، خپرونکې اداره: دار الكتاب الإسلامي، دويم چاپ، ب.ت.

[97] - الجامع الصغير وشرحه النافع الكبير لمن يطالع الجامع الصغير (ص: 379) جامع الصغیر د امام أبو عبد الله محمد بن الحسن الشيباني (المتوفى: 189هـ) لیکنه ده، او شرحه د مولانا محمد عبد الحي بن محمد عبد الحليم الأنصاري اللكنوي الهندي، أبو الحسنات (المتوفى: 1304هـ) ده، خپرونکې اداره: عالم الکتب – بیروت، لومړی چاپ، کال: 1406هـ.

[98] - د دې په تعریف کې د فقهاو ترمنځ اختلاف دی، یو شمېر وایي چې له دې څخه مراد همدا ټیکس دی او دا روایت درست نه دی بلکې دا د «أو قسمته» په روایت درست دی، نور وایي: چې د نائبة او قسمة ترمنځ تفاوت دا دی چې نائبة اضطراري غیر راتب ټیکس ته ویل کېږي، او قسمة راتب او دایمي ټېکس ته ویل کېږي، نور وایي چې له دې څخه مراد دا دی چې یو شی د دوو تنو ترمنځ مشاع مشترک و، هغوی تقسیم کړ، هغه د یو برخه چې د بل سره پاتې شوه د هغه ضمانت درست دی، د قسمة د ټېکس (مالیې) سره کوم تړاو نشته.

اخیستل حرام وي د هغه ورکول هم حرام دي، (لکه په اشباه کې چې راغلي) خو د ضرورت په حالت کې، که ظالم په هر حال د چا مال اخیسته، نو څوک چې د خپل مال څخه ظلم نه شي دفع کولی هغه به د مال په ورکولو گناهکار نه وي، خو که څوک د دفع کولو توان ولري او بیا یې هم ورکوي نو دا د دې په ورکولو گناهکار دی، ځکه دا په خپله خوښه په ظلم باندې د ظالم سره مرسته کوي[99].

بله کومه قضیه چې د حنفي فقهاوو سره مطرح ده هغه په دې اړه د حاکمانو او حکومتونو بې تفاوتي ده، ځکه په هر وخت او هره زمانه کې دوی د مالونو د را ټولولو حرص لري، نه یې له روا لارو را ټولوي او نه یې په روا مواردو په مصرف رسوي، نو فقهاء په دې اړه په فتوی کې د ډېر احتیاط څخه کار اخلي د همدې احتیاط له امله د حنفي فقه په کتابونو کې وروسته له دې چې د اضطرار په حالت کې د دې مالیاتو (ټېکسونو) د ورکولو فتوی ورکوي، دا ورسره وایي چې حاکمانو ته باید عامه فتوی ور نه کړل شي، ابن عابدین د الدر المختار د متن د دې عبارت چې وایي:«دَفْعُ النَّائِبَةِ وَالظُّلْمِ عَنْ نَفْسِهِ أَوْلَى إلَّا إذَا تَحَمَّلَ حِصَّتَهُ بَاقِيهِمْ وَتَصِحُّ الْكَفَالَةُ بِهَا وَيُؤَجَّرُ مَنْ قَامَ بِتَوْزِيعِهَا بِالْعَدْلِ وَإِنْ كَانَ الْأَخْذُ بَاطِلًا وَهَذَا يُعْرَفُ وَلَا يُعَرَّفُ كَفًّا لِمَادَّةِ الظُّلْمِ».

د ټېکس او ظلم څخه د ځان څخه بچ کول بهتر دي، خو که د هغه برخه بل څوک ورکړي بیا اشکال نه لري، د ټېکس ضمانت هم جواز لري او څوک چې د ټېکس څخه را ټول شوی مال په انصاف سره توزیع کړي هغه ته اجر شته، سره له دې چې اخیستل او را ټولول یې ظلم دی، په دې حکم ځان پوه کول په کار دي، خو نشرول یې درست نه دي، تر څو په دې توگه د ظلم څخه مخنیوی وشي.

ابن عابدین وایي: «(قَوْلُهُ: وَهَذَا يُعْرَفُ إلَخْ) الْمُشَارُ إلَيْهِ غَيْرُ مَذْكُورٍ فِي كَلَامِهِ وَأَصْلُهُ فِي الْقُنْيَةِ حَيْثُ قَالَ وَقَالَ أَبُو جَعْفَرٍ الْبَلْخِيّ مَا يَضربه السُّلْطَانُ عَلَى الرَّعِيَّةِ مَصْلَحَةً لَهُمْ يَصِيرُ دَيْنًا وَاجِبًا وَحَقًّا مُسْتَحَقًّا كَالْخَرَاجِ، وَقَالَ مَشَايِخُنَا وَكُلُّ مَا يَضْرِبُهُ الْإِمَامُ عَلَيْهِمْ لِمَصْلَحَةٍ لَهُمْ فَالْجَوَابُ هَكَذَا حَتَّى أُجْرَةُ الْحَرَّاسِينَ لِحِفْظِ الطَّرِيقِ وَاللُّصُوصِ وَنَصْبِ الدُّرُوبِ وَأَبْوَابِ السِّكَكِ وَهَذَا يُعْرَفُ وَلَا يُعْرَفُ خَوْفُ الْفِتْنَةِ ثُمَّ قَالَ: فَعَلَى هَذَا مَا يُؤْخَذُ فِي خُوَارِزْمَ مِنْ الْعَامَّةِ لِإِصْلَاحِ مُسَنَّاةِ الْجَيْحُونِ أَوْ الرُّبَضِ وَنَحْوِهِ مِنْ مَصَالِحِ الْعَامَّةِ دَيْنٌ وَاجِبٌ لَا يَجُوزُ الِامْتِنَاعُ عَنْهُ، وَلَيْسَ بِظُلْمٍ وَلَكِنْ يُعْلَمُ هَذَا الْجَوَابُ لِلْعَمَلِ بِهِ وَكَفِّ اللِّسَانِ عَنْ السُّلْطَانِ وَسُعَاتِهِ فِيهِ لَا لِلتَّشْهِيرِ حَتَّى لَا يَتَجَاسَرُوا فِي الزِّيَادَةِ عَلَى الْقَدْرِ الْمُسْتَحَقِّ اهـ. قُلْت: (القائل هو ابن عابدين) وَيَنْبَغِي تَقْيِيدُ ذَلِكَ بِمَا إذَا لَمْ يُوجَدْ فِي بَيْتِ الْمَالِ مَا يَكْفِي لِذَلِكَ»[100].

په متن کې چې کوم عبارت راغلی دی (هذا یعرف ولا یعرف) دا د هغه (چا ته چې د متن لیکوال نسبت کړی) په عبارت کې نشته، اصل عبارت په القنیة (قنیة المنیة لترمیم الغنیة د مختار بن محمود الزاهدي لیکنه) کې دی، هغه وایي: ابو جعفر بلخي[101] ویلي دي چې کومه مالیه چې پادشاه په رعیت باندې وضع کوي، د هغوی د مصلحت لپاره دا په هغوی قرض گرځي او د خراج په څېر یو مستحق حق گرځي، زموږ مشایخو ویلي: هر څه چې امام په خلکو د هغوی د مصلحت لپاره وضع کوي نو د هغې ځواب هم همداسې دی (یعنې لازم او اړین دی)، تر دې چې د لارې د ساتلو او د غلو څخه د حفاظت لپاره د څوکیدارانو اجرت، د لارو جوړولو او د کوڅو د دروازو د لگولو مصارف دا ټول لازم گرځي، په دې باندې باید فقهاء ځان پوه کړي خو د فتنې (چې حاکمان به ترې ناروا استفاده وکړي) د رامنځته کېدو له امله یې نشرول درست نه دي، نو پر دې بنسټ په خوارزم کې چې د عامو خلکو څخه د آمو سیند د غاړو د

---

[99] - د دې تفصیلاتو لپاره وگورئ: رد المحتار علی الدر المختار ج 2 ص 336، (مخکې په تفصیل سره ذکر شوی).

[100] - رد المحتار علی الدر المختار ج 2 ص۳۳٦ -337، ابن عابدین، (مخکې په تفصیل سره ذکر شوی).

[101] - دا کوم معروف فقیه نه دی، د حنفي فقهاوو په تراجمو کې یوازې او یوازې په همدې مسأله پېژندل کېږي، په بل هیڅ کوم کتاب کې ترې کوم قول نه دی نقل شوی، له دې امله د مصلحت له امله داسې عامه فتوی چې د فردي ملکیت اړوند ټول نصوص نالیدلي نیسي درست کار نه دی او نه د اعتماد وړ فتوی ښکاري. د بېلگې په توگه عبد القادر بن أبي الوفاء محمد بن أبي الوفاء القرشي أبو محمد (٦٩٦هـ – ٧٧٥هـ) الجواهر المضية في طبقات الحنفية ج 2 ص 247، میر محمد کتب خانه، کراچی، پاکستان کې وایي: «أبو جعفر البلخي ذكر عنه فى القنية فى مسئلة ما يضرب السلطان على الرعية مصلحة لهم يصير دينا واجبا وحقا مستحقا كالخراج» همدا خبره د طبقاتو ټولو مؤلفینو هم یاده کړې او نور یې هیڅ هم نه دي اضافه کړي، له دې څخه څرگندېږي چې دا یو غیر معروف شخص دی. له دې امله په داسې مطلقه فتوی یې اعتماد نه شي کېدلی.

پخولو او د حیواناتو د پنډغالو د جوړولو او داسې نورو مصالحو لپاره چې کوم مال اخیستل کېږي هغه د خلکو په ذمه واجب ګرځي، د هغه څخه سرغړونه جایز نه ده او نه دا ظلم شمېرل کېږي، خو په دې فتوی باندې خلک باید د دې لپاره پوه کړی شي چې عمل پرې وکړي او د پادشاه او د دې مال د راټولولو لپاره د ټاکلو خلکو په اړه د خلکو د خولو د بندولو لپاره په دې حکم پوهېدل اړین دي، خو دا فتوی باید نشر نه کړی شي تر څو دوی (حاکم او د هغه استازي) د استحقاق له اندازې څخه زیات مال د خلکو څخه را ټول نه کړي.

له دې امله چې ابن عابدین د داسې عامې فتوی سره موافق نه دی، نو تبصره یې دا ده چې داسې عامه فتوی ورکول درست نه دي، بلکې هغه شرط باید په کې حتما اضافه کړی شي چې نورو فقهاوو زیات کړی دی او هغه دا چې دا کار هغه وخت روا ګرځي چې په بیت المال کې د دې لپاره کافي مال شتون ونلري.

دا ډول عامه فتوی چې د ابو جعفر بلخي څخه په القنية کې نقل شوی ده، زموږ فقهاوو نه ده ورکړې، ځکه دا د خلکو په ملکیتونو باندې د تجاوز لپاره لار پرانیزي او دا کار روا ځکه نه دی چې له دې سره د دین د ضروریاتو څخه یو چې حفظ مال دی د ګوابښ سره مخ کېږي، له بل پلوه دا کوم پېژندل شوی فقیه هم نه دی چې په داسې عامه فتوا یې اعتماد وکړی شي.

د مالکیانو نظر

د امام مالک رحمه الله د مذهب یو اصل د مصالح مرسله څخه استدلال دی، له دې اصل له امله او د سد الذرائع د اصل له امله د ډېرې پراختیا لرونکی مذهب دی، د مصالح مرسله څخه په استدلال د مالکي مذهب مقاصدي فقیه امام شاطبي د اضطراري مالیې (ټېکس) قایل دی، هغه وایي: کله چې موږ د یو مطاع امام وجود ومنو (یعنې په شرعي توګه یې دا منصب ترلاسه کړی وي) او هغه د سرحدونو د بندولو او د ډېر پراخه هېواد د ساتنې لپاره د لښکر زیاتولو ته اړ وي او په بیت المال (بودیجه) کې هیڅ هم شتون ونه لري او د لښکر مصارف دومره لوړ شي چې هغه ورته بسنه ونه کړي، نو امام (چې عادل وي) ته دا حق شته چې په شتمنو باندې دومره مال (د ټېکس په توګه) وټاکي چې د وخت د اړتیا لپاره یې کافي ګڼي او دا تر هغه وخته پورې چې په بیت المال کې مال پیدا شي، دا بیا د امام خوښه ده چې دا مال په غلو، دانو، مېوو او داسې نورو باندې وټاکي، تر څو په ټولو باندې وټاکل شي او د ټاکلو خلکو څخه وا نه اخیستل شي ځکه په دې صورت کې بیا د دې ټاکلو خلکو په زړونو کې د ظلم او وحشت احساس را ولاړېږي او که په غلو دانو او مېوو باندې یې وټاکي، نو د ډېر شي څخه به لږ اخیستل کېږي، نه به په چا تېری راځي او هدف به هم ترلاسه کېږي.

له دې وروسته بیا امام شاطبي د دې د جواز اړتیا څېړي او وایي چې دلته خو مصلت بالکل څرګند دی او هغه دا چې د امام توان، عزت او احترام د همدې نظام پورې تړلی دی، که دا نه وي نو بیا هیڅ هم نه پاتې کېږي او بیا په خلکو داسې مصیبتونه را تللی شي چې د دفع کولو لپاره د خپل ټول مال قربانول هم کم ګڼي دا خو لا لږ مال دی[102].

---

[102] - الاعتصام ج 2 ص 619، تأليف: إبراهيم بن موسى بن محمد اللخمي الغرناطي الشهير بالشاطبي (ت ۷۹۰هـ)، تحقيق: سليم بن عيد الهلالي، خپرونکې اداره: دار ابن عفان، السعودية، لومړی چاپ، کال: ۱٤۱۲هـ - ۱۹۹۲م، د امام شاطبي عبارت داسې دی: «إِنَّا إِذَا قَرَّرْنَا إِمَامًا مُطَاعًا مُفْتَقِرًا إِلَى تَكْثِيرِ الْجُنُودِ لِسَدِّ الثُّغُورِ وَحِمَايَةِ الْمُلْكِ الْمُتَّسِعِ الْأَقْطَارِ، وَخَلَا بَيْتُ الْمَالِ وَارْتَفَعَتْ حَاجَاتُ الْجُنْدِ إِلَى مَا لَا يَكْفِيهِمْ، فَلِلْإِمَامِ - إِذَا كَانَ عَدْلًا - أَنْ يُوَظِّفَ عَلَى الْأَغْنِيَاءِ مَا يَرَاهُ كَافِيًا لَهُمْ فِي الْحَالِ، إِلَى أَنْ يَظْهَرَ مَالُ بَيْتِ الْمَالِ، ثُمَّ إِلَيْهِ النَّظَرُ فِي تَوْظِيفِ ذَلِكَ عَلَى الْغَلَّاتِ وَالثِّمَارِ أَوْ غَيْرِ ذَلِكَ، كَيْلَا يُؤَدِّيَ تَخْصِيصُ النَّاسِ بِهِ (إِلَى) إِيحَاشِ الْقُلُوبِ، وَذَلِكَ يَقَعُ قَلِيلًا مِنْ كَثِيرٍ بِحَيْثُ لَا يُجْحِفُ بِأَحَدٍ وَيَحْصُلُ الْغَرَضُ الْمَقْصُودُ.

وَإِنَّمَا لَمْ يُنْقَلْ مِثْلُ هَذَا عَنِ الْأَوَّلِينَ لِاتِّسَاعِ مَالِ بَيْتِ الْمَالِ فِي زَمَانِهِمْ بِخِلَافِ زَمَانِنَا، فَإِنَّ الْقَضِيَّةَ فِيهِ أَحْرَى، وَوَجْهُ الْمَصْلَحَةِ هُنَا ظَاهِرٌ، فَإِنَّهُ لَوْ لَمْ يَفْعَلِ الْإِمَامُ ذَلِكَ النِّظَامَ بَطَلَتْ شَوْكَةُ الْإِمَامِ، وَصَارَتْ دِيَارُنَا عُرْضَةً لِاسْتِيلَاءِ الْكُفَّارِ.وَإِنَّمَا نِظَامُ ذَلِكَ كُلِّهِ شَوْكَةُ الْإِمَامِ بِعَدْلِهِ، فَالَّذِينَ يَحْذَرُونَ مِنَ الدَّوَاهِي لَوِ انْقَطَعَ عَنْهُمُ الشَّوْكَةُ، يَسْتَحْقِرُونَ بِالْإِضَافَةِ إِلَيْهَا أَمْوَالَهُمْ كُلَّهَا، فَضْلًا عَنِ الْيَسِيرِ مِنْهَا. فَإِذَا عُورِضَ هَذَا الضَّرَرُ الْعَظِيمُ بِالضَّرَرِ اللَّاحِقِ لَهُمْ بِأَخْذِ الْبَعْضِ مِنْ أَمْوَالِهِمْ، فَلَا يُتَمَارَى فِي تَرْجِيحِ الثَّانِي عَنِ الْأَوَّلِ. وَهُوَ مِمَّا يُعْلَمُ مِنْ مَقْصُودِ الشَّرْعِ قَبْلَ النَّظَرِ فِي الشَّوَاهِدِ».

سره له دې چې د امام مالک رحمه الله مذهب د مرسله مصالحو مذهب دی، خو د پخوانیو مالکي فقهاوو په کتابونو کې په دې اړه ډېر بحث نه دی شو، یوازې د کافرانو په بند کې د بندیانو د خلاصولو لپاره د ټېکس د وضع کولو خبره شوې ده، په دې اړه امام قرطبي مالکي وايي: «وَاتَّفَقَ الْعُلَمَاءُ عَلَى أَنَّهُ إِذَا نَزَلَتْ بِالْمُسْلِمِينَ حَاجَةٌ بَعْدَ أَدَاءِ الزَّكَاةِ فَإِنَّهُ يَجِبُ صَرْفُ الْمَالِ إِلَيْهَا. قَالَ مَالِكٌ رحمه الله: يَجِبُ عَلَى النَّاسِ فِدَاءُ أَسْرَاهُمْ وَإِنِ اسْتَغْرَقَ ذَلِكَ أَمْوَالَهُمْ. وَهَذَا إِجْمَاعٌ أَيْضًا»[103].

علماء په دې اتفاق لري چې کله په مسلمانانو د زکات د اداء کولو نه وروسته یو مصیبت را پرېوځي (او زکات ورته کفایت ونکړي) نو د دې مصیبت د دفع کولو لپاره مال خرڅول واجب دي، امام مالک رحمه الله وايي: په مسلمانانو باندې د خپلو بندیانو د را خلاصولو لپاره فدیه ورکول واجب دي، که په دې کې يې ټول مال هم په مصرف ورسېږي. دا هم اجماعي مسأله ده.

همدا خبره ابوبکر بن العربي د قرطبي څخه دمخه کړې ده، هغه وايي: «نحن وإن قلنا إنه ليس في المال حق سوى الزكاة فإنما ذلك ابتداء فأما العوارض والطوارئ فقَد تتعين الحقوق في الأبدان بالنصرة للمظلومين ودفع الظالمين زائداً على الجهاد، وفي الأموال بإغناء المحتاجين وفكّ الأسرى من المسلمين، وقد قال مالك، رضي الله عنه: يجب على كافة الخلق أن يفكوا الأسرى ولو لم يبقَ لهم درهم، ولا خلاف بين الأمة في هذين الفصلين، فافهموا تنزيلهما واعلموا أوجه الخلاف فيهما»[104].

موږ سره له دې چې په دې نظر یو چې په مال کې د زکات څخه پرته بل کوم واجب حق نشته، دا خبره د مبديي او مستمر حق په اړه ده او د عارضي حالاتو او مصیبتونو په وخت کې خو د جهاد څخه پرته نور بدني واجبات هم شته لکه د مظلومانو نصرت او د ظالمانو دفع کول او په مال کې هم نور حقوق او واجبات شته لکه محتاجو او په اضطرار کې د واقع خلکو اړتیاوې پوره کول او د مسلمانو بندیانو ازادول، امام مالک رحمه الله وايي: په ټولو خلکو د مسلمانو بندیانو ازادول واجب وي ولو که یو درهم هم ورته پاتې نه شي، په دې دواړو مسألو کې د امت ترمنځ اختلاف نشته، په واقعیتونو د دې احکامو تطبیق باندې ځان پوه کړئ او په دې کې چې کوم اختلاف شته هغه هم زده کړئ.

د شافعي مذهبو فقهاوو نظر

په شافعي مذهب کې هم هغه فقهاء چې مقاصدي فکر لري هغوی د حکومت له لورې د اضطراري ټېکس د وضع کولو په حق کې دي، په دې اړه امام الحرمین وايي: د داسې مالونو (مالیاتو) ټاکل چې امام (حکومت) یې لازم ګڼي اړین دي، دا باید د (حکومت) د موجودو مصارفو او تکالیفو سره برابر وي او یا هم ورته نږدې وي او که امام (حکومت) دا مالیات (ټېکسونه) په غلو، دانو، مېوو او بېلابېلو ګټو او د اړتیا څخه په اضافي شیانو باندې کېږدي او له ډېر څخه لږ واخلي نو خلکو ته به یې تحمل اسان وي او د اسلام (اسلامي حکومت) وسایل او مال به پرېږ زیات شي، لښکر به یې پرېږ قوي شي، د حکومت او پادشاهۍ بنسټونه به منظم او حالات او ظروف به یې سم وي. که خلک داسې حکومت ونلري چې د هغوی د مالونو (کرهنې او مالدارۍ) څخه د تېري کونکو او تجاوز کونکو ظلم او تجاوز دفع کړي، نو دوی به د خپلو مالونو د ساتلو لپاره د هغه مال څخه د ډېر زیات د مصرف لپاره اړ شي چې موږ ورته اشاره وکړه (چې حکومت ته باید د ټېکس په توګه ورکړی شي)[105].

---

[103] - الجامع لأحكام القرآن ج 2 ص 242، تاليف: أبو عبد الله محمد بن أحمد بن أبي بكر بن فرح الأنصاري الخزرجي شمس الدين القرطبي (المتوفى : 671 هـ)، تحقيق: هشام سمير البخاري، خپرونکې اداره: دار عالم الكتب، الرياض، المملكة العربية السعودية، د کال 1423 هـ/ 2003 م چاپ.

[104] - القبس في شرح موطأ مالك بن أنس ص: 462 ابوبكر بن العربي المالكي، (مخکې په تفصیل سره ذکر شوی).

[105] - غياث الأمم في التياث الظلم ص: 283، تأليف: عبد الملك بن عبد الله بن يوسف بن محمد الجويني، أبو المعالي، ركن الدين، الملقب بإمام الحرمين (۴۱۹ هـ - 478هـ)، تحقيق: الدكتور عبد العظيم الديب، دويم چاپ، کال 1401هـ د امام جویني اغېز په امام غزالي او شاطبي باندې ښه څرګند دی، شاطبي خو يې الفاظ تکراروي.

د امام جويني د عبارتونو څخه داسې څرګندېږي چې د دوی نظر د هغه قطعي تحريم پر ځای چې د مال په اړه په شرعي نصوصو کې راغلی، پر ځای په هغه ضرورت او اړتيا باندې دی چې يو نظام يې د نظام د قايم ساتلو او په درست ډول پر مخ وړلو لپاره مال ته لري، له همدې امله د نورو فقهاوو سره په توپير د امام الحرمين په عبارتونو کې حاکم او حکومت ته په دې اړه د زياتو اسانتياوو د ورکولو اشارې ډېرې دي، د امام الحرمين استدلال دا دی چې وايي: د دولت او حکومت اړتياوې دايمي دي او د بيت المال او بوديجې لپاره چې کوم موارد شتون لري هغه موقت او موسمي دي، له دې امله دا امکان نه لري چې په موسمي او موقتو مواردو دايمي اړتياوې معالجه کړی شي، خو له دې سره هم په پای کې په دې ټينګار کوي چې دا کوم شرعي او توقيفي حکم نه دی بلکې دا يو اجتهادي حکم دی چې کلياتو ته په کتلو مو دا نظر ورکړی دی، له دې امله کله چې بيت المال قوي شي او تر يو وخته پورې د اړتياوو د پوره کېدو امکانات پيدا شي، نو بيا دې دا ماليات (ټېکسونه) له منځه يوسي او که بيا اړتيا پيدا شوه بيا دې يې وضع کړي، وايي:"فَمَهْمَا اسْتَظْهَرَ بَيْتُ الْمَالِ وَاكْتَفَى حَطَّ الْإِمَامُ مَا كَانَ يَقْتَضِيهِ وَعَفَا، فَإِنْ عَادَتْ مَخَايِلُ حَاجَةٍ أَعَادَ الْإِمَامُ مِنْهَاجَهُ". نو هر وخت چې بيت المال قوي شي او اړتيا يې رفع شي نو امام (حکومت) دې هغه څه به يې چې اخيستل هغه دې معاف کړي، خو که بيا اړتيا پيدا شوه امام (حکومت) دې بېرته خپله تګلاره تازه کړي يعنې بيا دې پر خلکو ټېکس ولګوي.

خو د دې تر څنګ بيا وايي چې د دې معنی دا نه ده چې امام (حکومت) دې د مسلمانانو په مالونو تېری وکړي، د هغوی مالونه واخلي تر څو هغه ذخيره کړي او يا يې د حکامو د عيش او عشرت او يا هم د دولتي تحسينياتو لپاره ترې استفاده وکړي، د مسلمانانو مالونه يوازې د اړتيا او ضرورت په وخت کې اخيستلی شي[106].

د غياث الأمم په يو بل فصل کې په صراحت سره د اضطرار دا حالت مشخص کوي او وايي چې دا د کفارو په مقابل کې د جهاد سره تړاو لري او د دې لپاره يې درې حالتونه ټاکلي دي، لومړی دا چې کفار په اسلامي خاوره هجوم راوړي، دويم هغه حالت دی چې کفارو خو هجوم نه وي راوړی خو ګواښ يې وي او دريم هغه حالت دی چې نه يې هجوم راوړی وي او نه يې وېره وي خو د هجومي جهاد لپاره نور مالونو او وسايلو ته اړتيا وي، په دې حالتونو کې وايي: "والذي أختاره قاطعا به أن الإمام يكلف الأغنياء من بذل فضلات الأموال ما تحصل به الكفاية والغناء، فإن إقامة الجهاد فرض على العباد"[107].

کوم نظر چې زه په قطعي توګه غوره کوم هغه دا دی چې امام يا خليفه شتمن په دې مکلف کولی شي چې د خپلو اړتياوو څخه له اضافه مالونو څخه دومره مالونه ورکړي چې د جهاد د اقامې لپاره کفايت وکړي، ځکه د جهاد په بندګانو فرض دی.

خو په ټوله کې د امام جويني نظر د حاکمانو له لورې د اضطراري ټېکس په اړه لږ نرم دی، د دوی له نظره او د دوی په اتباع کې د شاطبي له نظره د اضطرار په ضمن کې يو لړ حاجيات هم شامل دي، چې دا حکومتونو ته لږ خلاص لاس ورکوي او د حفظ مال مقصد په ډېره ښه توګه په کې نه رعايت کېږي.

په دې اړه بيا امام غزالي رحمه الله خپل نظر په دوو کتابونو کې وړاندې کړی دی، خلاصه نظر يې په المستصفی او تفصيلي نظر يې شفاء الغليل کې ذکر کړی دی، امام غزالي د المستصفی د دويم قطب په خاتمه کې د وهمي اصولو په ضمن کې د استصلاح د اصل يادونه کوي او د مثالونو په ضمن کې وايي: که څوک ووايي: د ټېکس لګول خو د مصلحت له جملې څخه دي ايا دا کار کوم جواز لري؟ موږ د دې په جواب کې وايو: تر څو چې د حکومت او حاکم په لاس کې ډېر مالونه شتون ولري نو دا کار ناروا دی، خو کله يې

---

[106] - د دې تفصيلاتو لپاره وګورئ: غياث الأمم في التياث الظلم دويم فصل (إذا كثرت عساكر الإسلام ولم تف موارد بيت المال بمؤنتهم) دا عنوان د کتاب په سافټ نسخه کې شتون لري په چاپي نسخه کې نشته، خو ډېر مناسب عنوان دی، ص280 – 286.

[107] - غياث الأمم ص 257- 261، (مخکې په تفصيل سره ذکر شوی).

که په لاس کې مال نه وه او په خزانه کې هم دومره مال نه وه چې د لښکر مصارف پوره کړي او حالت هم داسې وي چې که لښکر تيت شي او هر څوک په خپل کسب وکار پسې ولاړ شي نو د دې وېره به پيدا شي چې کافران اسلامي خاورې ته را ننوځي او يا د فتنه ګرو له لورې د فتنې د راپورته کېدلو وېره وي، نو په داسې حالاتو کې امام (حکومت) ته دا جواز لري چې د لښکر د مصرف په اندازه په شتمنو او مال دارانو ټېکس ولګوي، بيا يې خوښه که دا يې په ځمکه کېښوده او که په بل څه په دې کې کوم باک او حرج نشته، ځکه موږ په دې پوهېږو چې کله دوه مفسدې او دوه ضررونه يو د بل په مقابل کې واقع شي، نو شريعت د دواړو مفسدو او ضررونو څخه لوی او خطرناک ضرر او مفسده دفع کوي. او دا کوم مال چې د ټېکس په توګه شتمن خلک حکومت ته په دې حالت کې ورکوي دا د هغه ګواښ په مقابل کې ډېر کم او وړوکی دی چې د يو قوي حاکم د نه شتون په حالت کې يوې سيمې ته متوجه کېدلی شي[108].

د امام غزالي د ټولو عبارتونو څخه دا په ځرګنده توګه معلومېږي چې کله په واقعي توګه يو مسلمان حاکم دې ته اړ شي چې د اسلامي خاورې څخه دفاع وکړي او په بيت المال کې نورې پيسې نه وي او د نورو مدارکو څخه يې تدارک هم ممکن نه وي نو بيا د اړتيا په اندازه په موقته توګه د ماليې (ټېکس) د لګولو لپاره ګام پورته کولی شي، خو که د حاکمانو د عيش او نوش لپاره وي نو بيا دا کار ناروا دی، ځکه دا د خلکو په انفرادي ملکيت باندې تېری او تجاوز دی چې شريعت حرام کړی دی.

په دې قضيه کې د امام غزالي تاکيد پر دې دی چې که د کفارو په مقابل کې د لښکر د تيارولو اړتيا وي او يا د هېواد داخلي نظم له منځه ځي او دا اړتيا واقعي او حقيقي وي او په بيت المال کې هيڅ مبلغ شتون ونلري، نو بيا دا ټېکس ايښودل روا دي، په يو عبارت کې وايي: "فنقول أولا: توظيف الخراج - في عصرنا هذا، وكل عصر هذا مزاجه ومنهاجه - ظلم محض لا رخصة فيه؛ فإن آحاد الجند لو استوفيت جراياتهم، ووزعت على الكافة: لكفاهم برهة من الدهر، وقدرا صالحا من الوقت. وقد تشمخوا: بتنعمهم وترفههم في العيش، وتبذيرهم في إفاضة الأموال على العمارات، ووجوه التجمل على سنن الأكاسرة؛ فكيف نقدر احتياجهم إلى توظيف خراج لإمدادهم وإرفاقهم، وكافة أغنياء الدهر فقراء بالإضافة إليهم؟"[109]. لومړی خو خبره دا ده چې زموږ په زمانه کې او په هره هغه زمانه کې چې مزاج او تګلاره يې زموږ د زمانې په څېر وي ټېکسونه لګول او ماليات اخيستل خالص ظلم دی، هيڅ ډول رخصت په کې نشته، ځکه د هر لښکري (اوس د هر چارواکي) مالونه او استحقاقات که موږ په عامو خلکو تقسيم کړو نو د هغوی د ډېر وخت مصارف پوره کولی شي، دوی د همدې د نازونو او نعمتونو د ژوند له امله او د لوړو عمارتونو د جوړولو لپاره د زياتو مالونو د مصرفولو او کسری په څېر په جمالياتو باندې د مصارفو له امله له نورو خلکو ځان پورته ګڼې، په داسې حال کې ځرنګه دا امکان لري چې موږ ګومان وکړو چې دوی سره د مرستې او په دوی باندې د آسانتيا راوستلو لپاره د ماليې لګولو اړتيا ده، حال دا چې د زمانې شتمن خلک د دوی په نسبت فقيران دي!.

---

[108] - د دې لپاره وګورئ: المستصفى من علم الأصول ج ۲ ص ۴۹۵-۴۹۶، د امام ابو حامد محمد بن محمد الغزالي (۴۵۰هـ ۵۰۵هـ)، تحقيق: حمزة بن زهير حافظ، بدون تفاصيل الطبع، دلته د امام غزالي عبارت په لاندې ډول دی: «فَإِنْ قِيلَ : فَتَوْظِيفُ الْخَرَاجِ مِنْ الْمَصَالِحِ فَهَلْ إلَيْهِ سَبِيلٌ أَمْ لَا ؟ قُلْنَا : لَا سَبِيلَ إلَيْهِ مَعَ كَثْرَةِ الْأَمْوَالِ فِي أَيْدِي الْجُنُودِ , أَمَّا إذَا خَلَتْ الْأَيْدِي مِنْ الْأَمْوَالِ وَلَمْ يَكُنْ مِنْ مَالِ الْمَصَالِحِ مَا يَفِي بِخَرَاجَاتِ الْعَسْكَرِ وَلَوْ تَفَرَّقَ الْعَسْكَرُ وَاشْتَغَلُوا بِالْكَسْبِ لَخِيفَ دُخُولُ الْكُفَّارِ بِلَادَ الْإِسْلَامِ أَوْ خِيفَ ثَوَرَانُ الْفِتْنَةِ مِنْ أَهْلِ الْعَرَامَةِ فِي بِلَادِ الْإِسْلَامِ , فَيَجُوزُ لِلْإِمَامِ أَنْ يُوَظِّفَ عَلَى الْأَغْنِيَاءِ مِقْدَارَ كِفَايَةِ الْجُنْدِ , ثُمَّ إنْ رَأَى فِي طَرِيقِ التَّوْزِيعِ التَّخْصِيصَ بِالْأَرَاضِي فَلَا حَرَجَ ; لِأَنَّا نَعْلَمُ أَنَّهُ إذَا تَعَارَضَ شَرَّانِ أَوْ ضَرَرَانِ قَصَدَ الشَّرْعُ دَفْعَ أَشَدِّ الضَّرَرَيْنِ وَأَعْظَمَ الشَّرَّيْنِ وَمَا يُؤَدِّيهِ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ قَلِيلٌ بِالْإِضَافَةِ إلَى مَا يُخَاطِرُ بِهِ مِنْ نَفْسِهِ وَمَالِهِ لَوْ خَلَتْ خُطَّةُ الْإِسْلَامِ عَنْ ذِي شَوْكَةٍ يَحْفَظُ نِظَامَ الْأُمُورِ وَيَقْطَعُ مَادَّةَ الشُّرُورِ».

[109] - شفاء الغليل في بيان الشبه والمخيل ومسالك التعليل، ص 234، تأليف: أبو حامد محمد بن محمد الغزالي الطوسي (المتوفى: 505 هـ)، تحقيق: د. حمد الكبيسي، خپرونکي اداره: مطبعة الإرشاد – بغداد، لومړی چاپ، کال: 1390 هـ - 1971 م.

په دې مسأله کې د حکم بنسټ

د دې مسألې د حکم د بنسټ په اړه د فقهاوو ترمنځ د نظر تفاوت شتون لري، په عامه توګه د دې د حکم د بیان په اړه دوه تګلارې غوره کړی شوی دي:

د استصلاح یا د مصالحو پر اصل باندې تکیه

یو شمېر فقهاء چې د دې مسألې د حکم د بیانولو لپاره چې د کوم اصل څخه استفاده کېږي هغه د «مصلحت» یا د «استصلاح» اصل دی، مصلحت د اصولو د علماوو له نظره په درې ډوله ویشل کېږي:

- معتبر مصالح؛ دا هغه مصالح دي چې په شرعي نصوصو کې معتبر ګڼل شوي وي، چې دا د ټولو علماوو له نظره د اعتبار وړ دي، خو دا په حقیقت کې د مصلحت له امله حجت نه دي بلکې د هغه نصوصو له امله حجت ګڼل کېږي چې دا ډول مصالح معتبر ګڼي.
- لغوه او غیر معتبر مصالح؛ دا هغه مصالح او ګټې دي چې شریعت لغو او غیر معتبر ګرځولي وي، لکه د حرامو لارو څخه د مال ترلاسه کول او یا د حرامو لارو څخه استمتاع کول او داسې نور، دا د ټولو له نظره لغوه او غیر معتبر مصالح دي او هیڅ ډول حجیت نه لري.
- مرسله مصالح؛ دا هغه مصالح دي چې په شریعت کې یې په اعتبار او یا عدم اعتبار باندې هیڅ دلیل شتون ونلري، د دې دربم قسم په اړه د علماوو ترمنځ اختلاف دی چې دا ډول مصالح حجت دي که نه؟ د امام مالک رحمه الله په مذهب کې دې ته د حجت په سترګه کتل کېږي او نور یې حجت نه ګڼي[110].

علماء چې کله دا قضیه بحث کوي دا مسأله ورسره مطرح ده، چې دا ډول مصلحت چې له امله یې د خلکو په فردي ملکیت باندې تجاوز لازمېږي ملغی مصالح شمېرل کېږي او که مرسله مصالح ګڼل کېږي، که ملغی مصالح وي، نو بیا باید د هیڅ چا له نظره پرې د جواز حکم ونه شي او که د مرسله مصالحو له جملې څخه وي، نو د مالکیانو له نظره خو دا قضیه حل ده، ځکه هغوی یې حجت ګڼي، خو نور بیا په څه بنسټ دې ته جواز ورکوي؟

له همدې امله کله چې امام جویني او د هغه په اتباع کې امام غزالي او بیا وروسته امام شاطبي دا قضیه بحث کوي، هغوی سره دا خبره مطرح ده چې دا د شریعت د طبیعت سره یو نا آشنا مصلحت دی، ځکه په دې کې د خلکو د ممتلکاتو او مالونو مصادره ده او دا کار په شریعت کې ناروا دی او له همدې امله د خلفای راشدینو په وخت کې داسې کوم ټېکس نه وه، دا د بادشاهت د زمانې کار دی کله چې پادشاهان ډېر اسراف کوونکي او د شریعت د طبیعت څخه منحرف شول، نو دا ډول ټېکسونه او مالیې رواج شوي، خو له دې سره سره یې بیا هم د جواز خبره کوي، ځکه چې دوی ورته د شریعت له نظره د اعتبار یو څه دلایل لټوي، وایي چې د یتیم سرپرست د هغه په مال کې د هغه د مصلحت لپاره تصرف کولی شي او شریعت دا ډول تصرف درست ګڼي او د دې سرپرست ولایت هم تام ولایت نه دی، نو چا ته چې ولایت عامه ترلاسه وي هغه هم د همدې شرعي اصل پر بنسټ د خلکو په مالونو کې د شرطونو سره سم تصرف کولی شي.

[110] - د دې د تفصیلاتو لپاره وګورئ: المستصفی ج ۲ ص ۴۷۸ او له هغې وروسته، د څلورم قطب خاتمه (الأصل الرابع من الأصول الموهومة: الاستصلاح). (مخکې په تفصیل سره ذکر شوی).

ځوک چې دې قضیې ته د مصالحو له نظره ګوري په دوی کې بیا ځه خلک دې ته توسعه ورکوي او ځه خلک ورسره په تنګه دایره کې تعامل کوي، لکه مخکې مو چې د فقهاوو په فتواګانو کې ولیدل.

د اضطرار پر اصل باندې تکیه

خو یو شمېر خلک بیا دا قضیه د مصالحو پر بنسټ نه بحث کوي او تصور یې دا دی چې دا ډول مصلحت د ملغی مصلحت له جملې ځخه دی، ځکه په شریعت کې د خلکو شخصي ملکیتونه د تجاوز او تعدي ځخه ساتل او د مال ساتنه د ضروریاتو له جملې ځخه دي او ځه چې د ضروریاتو سره په ټکر کې وي هغه هیڅکله هم شرعي مصلحت نه شي کېدلی، خو د دې سره وایي چې د اضطرار په وخت کې د یو لړ شرطونو په رعایت کولو سره د ناروا شیانو سره د مباحاتو په څېر تعامل درست دی، نو کله چې د کفارو د تیري په پایله کې د مسلمانانو نفوس، دین او ناموس د ګواښ سره مخامخ وي، نو هلته بیا د مال قربانول درست کار دی، خو په دې کې هم باید هغه شرطونه چې علماوو یاد کړي دي رعایت شي، په غیاث الأمم في التیاث الظلم کتاب کې د امام جویني رحمه الله استدلال همداسې یو استدلال دی چې د جهاد د لزوم په وخت کې چې کله په بیت المال کې مال موجودنه وي، نو دا د اضطرار حالت دی، په دې حالت کې حاکم ته د شتمنو ځخه د مال اخیستل روا دي، همدا راز کله حاجت هم د ضرورت قایمقام ګرځي چې جهاد بالفعل قایم نه وي، خو اړتیا یې لیدل کېږي، نو په دې حالت کې هم ورته جواز لري لکه مخکې مو چې هغه درې حالتونه د امام جویني ځخه نقل کړل.

سمه خبره ځه ده؟

سمه خبره دا ده چې کله د حاکم له لورې په خلکو باندې اجباري مالیه وضع کېږي، دا ډول مالیه د اضطرار د احکامو تابع ده او دلته د موازناتو هغه قواعد د تطبیق وړ دي چې د دوو مفسدو ترمنځ موازنه کوي او کمه مفسده د لوې مفسدې د دفع کولو لپاره د تحمل وړ ګڼي، ځکه دلته دوه مفسدې شتون لري:

لومړی مفسده: د خلکو په ملکیت کې تصرف او د هغوی مال د هغوی له خوښې پرته اخیستل چې دا کار شریعت حرام ګرځولی او دا یوه لویه مفسده ده.

دویمه مفسده: د کفارو برلاسي بله مفسده ده، که د شتمنو ځخه د هغوی یوه اندازه مال د مالیې (ټېکس) په صورت کې وانخیستل شي، نو په اسلامي نړۍ د کفارو د غلبې او برلاسي قطعي ویره رامنځته کېږي.

نو له دې امله چې د کفارو د غلبې او برلاسي په پایله کې دین، ازادي او تر دې چې د خلکو ناموس او مال ټولو ته زیان رسېږي، نو له دې امله دا ډېره لویه مفسده ده، چې د دین ډېر ضروریات ورسره د تهدید سره مخامخ کېږي او په بل اړخ کې مال دی چې په عامه توګه د لومړې مفسدې د دفع کولو لپاره ترې کار اخیستل کېږي او د مال مصرفول خلک د هغو مفاسدو په مقابل کې ډېره وړه مفسده ګڼي چې د کفارو د غلبې په پایله کې خلک ورسره مخامخ کېدلی شي.

همدا راز د دین ټول ضروریات د اهمیت له نظره په یوه سویه کې قرار نه لري، لکه د مقاصدو علماوو چې ویلي دي، په لومړۍ درجه کې د دین حفاظت دی، په دویمه درجه کې د نفس ساتنه ده او بیا د عقل او بیا وروسته ناموس او په آخر کې بیا مال راځي، له دې امله کله چې دوه ضروریات د تهدید سره مخامخ شي، نو بیا باید د موازناتو د فقهې پر بنسټ یو ته ترجیح ورکړی شي، چې په دې حالت کې د دین او نفس ساتنې ته د مال په ساتنه ترجیح ورکړل شوې ده.

له دې امله کله چې د اضطرار حالت وي او کوم بل علاج نه وي، نو بيا د شرعي او مطاع حاکم له لورې د خلکو د مال سره د اضطرار د شرطونو په نظر کې نيولو سره د مباح مال په څېر تعامل کېدلی شي او عادل حاکم ته ترې د اړتيا په اندازه استفاده کول جواز لري.

د امام عز بن عبد السلام فتوا هم په همدې بنسټ ولاړه وه، امام ذهبي چې په کومو کلماتو دا فتوا نقل کړې ده هغه په لاندې ډول دي: "إذا طرق العدو البلاد وجب على العالم كلهم قتالهم، وجاز أن يؤخذ من الرعية ما يستعان به على جهادهم، بشرط أن لا يبقى في بيت المال شيء، وأن تبيعوا ما لكم من الحوائص والآلات، ويقتصر كل منكم على فرسه وسلاحه، ويتساووا في ذلك هم والعامة. وأما أخذ أموال العامة مع بقاء ما في أيدي الجند من الأموال والآلات الفاخرة فلا"[111].

کله چې په بغداد کې د خليفه له لورې کمال الدين بن العديم د تاتاريانو پر ضد د مرستې د غوښتنې سره راغی، نو سيف الدين قطز د هېواد مشران او مسؤولين را ټول کړل، نو عز الدين بن عبد السلام او قاضي بدر الدين سنجاري هم راغلل، (په دې وخت کې سيف الدين قطز رسمي سلطان نه و، بلکې سلطان د هغه د استاذ کوچنی زوی علي بن المعز و، چې د همدې لپاره يې عزل کړ چې په دې ستونزمن حالت کې د دولت چارې پرمخ نه شي وړلی) نو همدا وړوکی سلطان علي بن المعز الملك المنصور په دربار کې ناست و، د قطز له لورې پوښتنه دا مطرح وه چې د تاتاريانو پر ضد د جهاد لپاره د خلکو څخه اضافي مال اخيستل جواز لري که نه؟ په دې اړه ټول خلک د سلطان العلماء عز بن عبد السلام خبرې ته منتظر وو، په دې اړه د هغه د خبرو لنډيز داسې وو: کله چې دښمن په يوې خاورې باندې بريد وکړي پر ټولو باندې جهاد فرض ګرځي او د رعيت څخه د هغه مال اخيستل روا دي چې د دوی پر ضد په جهاد کې ترې کار واخيستل شي، خو په دې شرط چې په بيت المال کې هيڅ شی هم شتون ونه لري او په دې شرط چې تاسې (د مصر مملوکي اميران) خپل د شان او شوکت د ښودلو لپاره جوړ کړي لباسونه او وسايل وپلورئ او ستاسې څخه هر يو سره يوازې د هغه آس او وسله پاتې شي او دوی (اميران) او عام خلک سره برابر شي او په داسې حال کې چې د پوځ د مشرانو مالونه او ټول وسايل د هغوی سره پاتې شي، نو په داسې حالت کې د عامو خلکو څخه مال (ټېکس) اخيستل روا نه دي.

د همدې لپاره يو شمېر علماوو په دې اړه ډېر شديد او سخت دريځ درلوده، د امام نووي رحمه الله څخه هم بالکل همداسې يوه فتوا نقل شوې ده چې رکن الدين الظاهر بيبرس چې د تاتاريانو پر ضد د جهاد لپاره د خلکو څخه مال اخيستلو په اړه فتوا وغوښتله، نو امام نووي رحمه الله ورته تقريباً د عز بن عبد السلام سره په ورته الفاظو فتوا ورکړه[112].

دا چې اصل د خلکو په مالونو او ملکيتونو کې حرمت دی، خو د شرعي اړتيا او ضرورت په وخت کې د امام او حاکم لپاره ترې استفاده کېدلی شي، د هغه فتوا څخه هم څرګندېږي چې تسولي د ابن منظور[113] څخه نقل کړی دی، هغه وايي: اصل دا دی چې پر

---

[111] - تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام ج 48 ص 45، تأليف: شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان الذهبي، تحقيق: د. عمر عبد السلام تدمري، خپرونکې اداره: دار الكتاب العربي، بيروت، لبنان، لومړی چاپ، کال: 1407هـ - 1987م

[112] - حسن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة ج 2 ص 105، تأليف: عبد الرحمن بن أبي بكر، جلال الدين السيوطي (المتوفى : 911هـ)، تحقيق: محمد أبو الفضل إبراهيم، خپرونکې اداره: دار إحياء الكتب العربية - عيسى البابي الحلبي وشركاه – مصر، لومړی چاپ، کال: 1387 هـ - 1967م. ويل کېږي چې د همدې فتوا په نتيجه کې امام نووي رحمه الله د دمشق څخه وشړل شو، خو بيا چې کله علماوو بيبرس ته وويل چې دا خو د لويو علماو او صلحاوو له جملې څخه دی، نو هغه بېرته وغوښتل چې راشي، خو امام نووي رحمه الله وويل: چې تر څو په دمشق کې بيبرس وي زه هلته نه ځم، همدا وه چې د يوې مياشتې په دننه کې بيبرس مړ شو او امام نووي رحمه الله ته دمشق ته د ورتګ شرط له منځه ولاړ.

[113] - دا أبو عمر، عثمان بن يحيى بن محمد بن منظور، القيسي، المالقي، نومېږي، امام سيوطي يې په اړه وايي: د غرناطې په تاريخ کې راځي: هغه د علم او عقل لپاره په يوې مشهورې او آبادې کورنۍ کې پيدا شوی و، د خپلې سيمې د علماوو د مشرانو څخه و، ډېر مفيد استاذ و، د اجتهاد، استدلال او تحقيق خاوند او ذهين انسان و، د «بلش» او «مالقة» قاضي تير شوی، د تأليفاتو څخه يې «بغية المباحث فی معرفة الموارث» او «اللمع الجدلية في كيفية التحدث فی علم العربية»، په مالقه (اندلس) کې په کال ۷۳۵هـ کې وفات شو. د ژوند د حالاتو لپاره يې وګورئ: بغية الوعاة في طبقات اللغويين والنحاة، ج ۲ ص ۱۳۶- ۱۳۷، تاليف: جلال الدين عبد الرحمن السيوطي (سنة الولادة 849هـ/ سنة الوفاة 911هـ) تحقيق محمد أبو الفضل إبراهيم، دار الفكر، دويم چاپ، کال ۱۳۹۹هـ ۱۹۷۹م. الديباج المذهب في معرفة أعيان علماء المذهب، ص ۱۹۲، المؤلف: إبراهيم بن علي بن محمد، ابن فرحون، برهان الدين اليعمري (المتوفى: 799هـ)، تحقيق اوتعليق: الدكتور محمد الأحمدي أبو النور، خپرونکې اداره: دار التراث

مسلمانانو باید د شرعي واجبو مصارفو څخه پرته نور اضافي تاوانونه وضع نشي، باید زکات ترې وغوښتل شي او څه چې په قرآن او سنتو کې واجب کړی شوي دي لکه فيء، غنیمت، کانونه او رکاز، هغه مال چې وارث ونه لري، خو که بیت المال د لښکر د تنخواګانو او د جنګي سامان او جنګ لپاره د امادګۍ د مصارفو څخه عاجز شي، نو بیا څومره چې اړتیا ده په خلکو وویشل شي او د ټېکس په توګه باید له هغوی څخه واخیستل شي او دا حکم د قرآن کریم له دې ایت څخه استنباط کېږي چې الله فرمايي: (هغه خلکو) وویل: ای ذو القرنین! یأجوج او مأجوج په ځمکه کې فساد کوونکي دي، نو ایا موږ تاسې ته یوه مالیه، خراج او ټېکس تعین نکړو؟[114]. خو دا مالیه اخیستل د څه شرطونو پرته روا نه ده:

لومړی: چې بیت المال په واقعیت کې عاجز وي او حاجت او ضرورت متعین وي (واقعا د اضطرار حالت متحقق وي).

دویم: چې کوم مال د خلکو څخه د مالیې په توګه اخیستل کېږي امام (حکومت) هغه مال په انصاف سره مصرف کړي، دا روا نه دي چې مسلمانان پرېږدي او ټول مال د ځان لپاره مختص کړي او دا هم روا نه دي چې اسراف وکړي او یا یې داسې چا ته ورکړي چې هغه یې حقدار نه وي او حقدار ته له هغه زیات ورکړي چې هغه یې حقدار دی.

دریم: چا باندې چې دا تاوان (ټېکس) اچول کېږي هغه باید د دې توان ولري، هغه باندې نه باید ظلم وشي او نه ورته ضرر متوجه کړی شي او څوک چې هیڅ هم نه لري او یا لږ مال لري هغه باندې دا تاوان (مالیه) کېښنبودل شي.

څلورم: دا چې هر وخت دا کار وڅاري، کېدلی شي حالت داسې بدل شوی وي چې بیت المال په ځان بسیا شوی وي او په بیت المال کې د موجود مال څخه زیات مال ته اړتیا نه وي پاتې[115].

په کوم ځای کې چې ابو العباس الونشریسي دا فتوا نقل کړې، هلته یې لیکلي دي چې د ابن منظور د فتوا لاندې د یو عالم چې محمد المواق نومېږي تصدیق هم شتون لري[116].

ابن خلکان نقل کړی چې کله د موحدینو ستر حاکم یوسف بن تاشفین په اندلس کې د جهاد لپاره مال ته اړ شو، نو بېلابېلو ولایتونو ته یې په دې اړه مکتوبونه ولېږل چې د علماوو نظر واخلي، یو مکتوب یې (المرية)[117]ته هم ورسېده او په هغه کې لیکلي وو

للطبع والنشر، القاهرة، مصر. كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون ج ٢ ص ١٥٦١، المؤلف: مصطفى بن عبد الله كاتب جلبي القسطنطيني المشهور باسم حاجي خليفة أو الحاج خليفة (المتوفى: 1067هـ) الناشر: مكتبة المثنى - بغداد (وصورتها عدة دور لبنانية، بنفس ترقيم صفحاتها، مثل: دار إحياء التراث العربي، ودار العلوم الحديثة، ودار الكتب العلمية)، تاريخ النشر: 1941م.

114 - له دې ایت څخه استدلال هم عجیب دی، ځکه دلته ذو القرنین د خلکو مالونه په زور نه اخلي بلکې خلک پخپله خوښه ورته د مال پشنهاد کوي او هغه یې ترې نه قبلوي.

115 - أجوبة التسولي عن مسائل الأمير عبد القادر في الجهاد ص 288، تأليف: علي بن عبد السلام بن علي، أبو الحسن التُّسُولي المالكي (المتوفى: 1258هـ)، تحقيق: عبد اللطيف أحمد الشيخ محمد صالح، خپرونکې اداره: دار الغرب الإسلامي، لومړی چاپ، کال: 1996م. د تسولي عبارت په لاندې ډول دی: «" الأصل: أن لا يطالب المسلمون بمغارم غير واجبة بالشرع، وإنما يطالبون بالزكاة، وما أوجبه القرآن والسنّة، كالفيء، والركاز، و إرث من ورثه بيت (المال)، لكن إذا عجز بيت المال عن أرزاق الجند، وما يحتاج إليه من آلة حرب وعدّة، فيوزع على الناس ما يحتاج إليه من ذلك، ويستنبط هذا الحكم، من قوله تعالى: { قَالُوا يَاذَا الْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا ...} [الكهف: 94]. لكن لا يجوز ذلك إلاّ بشروط:

أحدها: أن يعجز بيت المال، وتتعيّن الحاجة.

وثانيها: أن يصرفه الإمام بالعدل، فلا يجوز: أن يستأثر به دون المسلمين، ولا ينفقه في سرف، ولا يعطي من لا يستحق، ولا أكثر ممّا يستحق.

وثالثها: أن يكون المغرم على من كان قادراً من غير ضرر ولا إجحاف، ومن لا شيء له أو له شيء قليل لا يغرم شيئاً.

ورابعها: أن يتفقّدها في كل وقت، فربما جاء وقت لا يفتقر فيه لزيادة على ما في بيت المال)"»

116 - وګورئ: المعيار المعرب والجامع المغرب عن فتاوى أهل إفريقي/ والأندلس والمغرب ج 11 ص 129، تأليف: أبو العباس أحمد بن يحيى الونشريسي (ت 914هـ) چاپوونکې اداره: د المغرب د اوقافو او شؤون اسلامي وزارت، کال ۱۴۰۱هـ ۱۹۸۱م. دا کتاب بیا نشر او علمي تحقیق ته اړتیا لري، بې شمېره طباعتي غلطۍ په کې دي، تر څو یې نص تصحیح نه شي د درستې استفادې وړ نه دی، ځکه چا بې له اهتمام څخه چاپ کړی دی.

چې د علماوو يو جماعت ورته د حضرت عمر رضي الله عنه په اقتداء کې د خلکو څخه د مال د راټولول (ټېکس اخيستلو) فتوا ورکړې ده، څکه حضرت عمر رضي الله عنه هم دا کار کړی و، دا مکتوب د (المرية) خلکو د هغه ځای قاضي چې ډېر ديندار او متقي انسان و او ابو عبد الله محمد بن يحيى الفراء نومېده وروړ، نو هغه يوسف بن تاشفين ته وليکل: اما بعد؛ امير المؤمنين چې د کومې مرستې غوښتنه کړې او د هغه په ځواب کې زما تاخير او دا چې ابو الوليد باجي او په (العدوة) او اندلس کې ټولو فقهاوو ورته د دې (مال) د مطالبې فتوا ورکړې او دا يې ويلي چې حضرت عمر رضي الله عنه همداسې د خلکو څخه غوښتنه کړې وه، نو حضرت عمر رضي الله عنه د پيغمبر صحابي او هغه سره په يو ځای کې دفن دی او په عدالت کې يې هم هيڅ شک نه شي کېدلی او تاسې (امير المؤمنينه) نه خو د پيغمبر صحابي يې، نه يې وزير او مشاور يې او نه داسې څوک يې چې په عدالت کې يې شک نشي کېدلی، نو که فقهاوو په عدل او انصاف کې د حضرت عمر حيثيت درکړی وي، نو الله به د هغوی څخه پوښتنه وکړي او ورسره به حساب هم وکړي.

او حضرت عمر رضي الله عنه د (ټېکس/ اضافي مال) غوښتنه تر هغه نه وه کړې تر دې چې مسجد نبوي ته داخل شو او هلته يې قسم وخوړ چې د هغه سره د بيت المال يو درهم هم نشته چې په مجاهدينو يې مصرف کړي، نو ته هم بايد په خپل ځای کې د علماوو په شتون کې جامع مسجد ته ولاړ شې او قسم وخورې چې تاسې سره يو درهم هم نشته او نه په بيت المال کې يو درهم شتون لري، نو بيا به ته د دې مال غوښتنه کولی شې[118].

د اضطراري ماليې لپاره شرطونه

د دې ټولو علماوو د تصريحاتو څخه دا معلومېږي چې درسته خبره همدا ده چې دا ډول (ماليه) اضطراري ماليه او ټېکس و او يوازې د اضطرار په حالت کې علماوو د اضطرار د قاعدې سره سم (چې مخکې يې يادونه وشوه) د دې اجازه ورکړې وه، دا داسې کوم دايمي او مستمر حالت نه دی، دا حالت که اوس هم رامنځته شي د علماوو دا فتوا پر خپل ځای درسته او صحيح ده، خو د عادي ټېکسونو او مالياتو لپاره بنسټ نه شي گرځېدلی چې حکومت يې په مستمر ډول د خلکو څخه اخلي، څکه هغه شرطونه چې د دې اضطراري ټېکس د جواز لپاره علماوو ټاکلي دي هغه په دې عادي مالياتو (ټېکسونو) کې شتون نه لري او نه دا عادي ماليات (ټېکسونه) د اضطرار د حالت د معالجې لپاره اخيستل کېږي او يا داسې کوم حاجت علماوو مشخص کړی چې د ضرورت قايمقام وگرځي او د خلکو په مالونو کې دې د هغوی له خوښې پرته د تصرف د جواز لامل شي.

څه شرطونه چې د ابن منظور په عبارت کې مخکې ياد شول دلته يې بيا ټول د دې لپاره ذکر کوم چې څوک د دې اضطراري ټېکس څخه د عادي ټېکس د جواز لپاره استدلال ونه کړي، څکه د فتوا شرط دا دی چې بايد د ټولو شرطونو سره واخيستل شي، که څوک شرطونه پرېږدي او فتوا اخلي دا ناروا کار کوي، دا شرطونه په لاندې ډول دي:

لومړی شرط: د مشروع او عادل حاکم شتون

د شرعي عادل حاکم شتون د دې لپاره اړين دی چې ټول هغه تصرفات چې حاکم يې کوي او کومو ته چې په فقهي قواعدو کې اشاره شوې ده له هغوی څخه شرعي حاکم مراد دی، هغه حاکم چې شرعاً يې حکومت منعقد گڼل کېږي، د دې شرط يادونه د امام جويني، امام غزالي او امام شاطبي او نورو په فتواگانو کې شوې ده.

---

[117] - المرية د ميم په فتحې او يا مشدده ده، د اندلس د «البيرة» سيمې يو ولايت دی.

[118] - وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان ج 7 ص 118-119، أبو العباس شمس الدين أحمد بن محمد بن أبي بكر بن خلكان (608هـ 681هـ) تحقيق: إحسان عباس، چاپوونکې اداره: دار صادر بيروت، ب. ت.

فقهي قاعده وايي: "لا يجوز لأحد أن يأخذ مال أحد بلا سبب شرعي"[119]. د چا په مال کې د شرعي سبب څخه پرته د هيڅ چا لپاره تصرف جايز نه دی. ورسره بله قاعده دا ده چې وايي: "لا يصح التصرف في ملك الغير إلا بولاية شرعية، أو نيابة عرفية"[120]. د بل چا په مال کې د شرعي يا عرفي ولايت څخه پرته تصرف صحيح نه دی. همدا راز هغه ټولې قاعدې چې د امام د تصرف په اړه راغلي دي او د السياسة الشرعية قواعد بلل کېږي، لکه " تصرف الإمام على الرعية منوط بالمصلحة"[121] په دې ټولو کې د امام څخه مراد شرعي امام دی او شرعي امام هغه دی چې د عقد له لارې او په شرعي طريقه د امامت مقام ته رسېدلی وي.

نو د شرعي حاکم تر ټولو بنسټيز شرط دا دی چې په خلکو باندې به په زور نه وي مسلط، بلکې د خلکو په خوښه او د مسلمانانو ترمنځ د مشورې په پايله کې به دې منصب ته رسېدلی وي، د دې تر څنګ بايد هغه ټولې ځانګړتياوې ولري چې علماوو د دې منصب لپاره ذکر کړې، دي، په نورو ځانګړتياوو کې ډېر اختلاف نشته، ځکه مسلمان، پرهېزګاره، عاقل، بالغ، مذکر، د دې منصب په غوښتنو پوهه (د اجتهاد شرط د علماوو په تصريح اوس ساقط دی) د حواسو له پلوه سالم هغه شرطونه دي چې تقريباً ټول پرې اتفاق لري.

خو د خلکو په خوښه دې منصب ته رسېدل هغه قضيه ده چې اسلام ورته ډېر بنسټيز اهميت ورکوي، خو له بده مرغه ځوک د اسلام دا بنسټيز اصل په نظر کې نه نيسي، د شوراييت اړوند ټول نصوص د دې لپاره دليل دي، همدا راز هغه زيات احاديث چې د مسلمانانو له مشورې پرته د حاکم ټاکل ناروا ګڼي ټول په دې دلالت کوي[122].

د دې تر څنګ اوس علماء په دې اتفاق لري چې په اسلامي هېوادونو کې د موجودو حاکمانو څخه هيڅ يو هم د مسلمانانو د امام او خليفه حکم نه لري، بلکې اوس بايد د هغه سيمې د خلکو په مشوره لنډمهاله اداره جوړه کړی شي او کله چې اسلامي خلافت رامنځته شي بيا دې ورسره يو ځای شي.

لنډه دا چې حاکم که رسمي امام او خليفه وي او که په اوسنۍ زمانه کې د هېوادونو مشران وي ټول هغه وخت اضطراري ماليه له خلکو څخه اخيستلی شي چې مشروعيت ولري او د خلکو په مشوره دې منصب ته رسېدلی وي او خلکو يې په ټاکنه کې ګډون لرلالی وي.

د دې ترڅنګ دا شرط هم ډېر اړين دی چې حاکم به د اهليت خاوند وي، لکه څرنګه چې د يو مسلمان حاکم مسؤوليتونه له يوې زمانې څخه بلې زمانې ته بدلون مومي، ځکه د هرې زمانې خپلې غوښتنې وي، نو د ارزښتونو تر څنګ بايد د دې منصب اړونده مسؤوليتونو باندې پوه وي او په ورته وخت کې د دې مسؤوليتونو د سرته رسولو توان هم ولري.

د عدالت شرط علماوو ځکه ايښی دی چې دا ماليات (ټېکسونه) په ظالمانه توګه وانه اخلي، کله چې حاکم عادل وي بيا به په ظلم د چا مال نه اخلي.

[119] - مجلة الأحكام العدلية قاعدة رقم: 97. مَجَلَّةُ الْأَحْكَامِ الْعَدْلِيَّةِ، د قاعدې شمېره (۹۷)، تاليف: د عثماني خلافت د علماو او فقهاو د يو کميسيون له لورې تاليف شوی کتاب، نشرونکې اداره: نور محمد کتابخانه تجارت کتب، آرام باغ کراچي.

[120] - معلمة زايد للقواعد الفقهية والأصولية ج 14 ص 96.

[121] - الْأَشْبَاهُ وَالنَّظَائِرُ عَلَى مَذْهَبِ أَبِيْ حَنِيْفَةَ النُّعْمَانِ ص 123، تاليف: الشَّيْخ زَيْنُ الْعَابِدِيْنَ بْنِ إِبْرَاهِيْمِ بْنِ نُجَيْمٍ (926-970هـ)، خپرونکې اداره: دار الكتب العلمية،بيروت،لبنان، د چاپ کال 1400هـ=1980م. همدا راز مجلة الأحكام العدلية د مادې شمېره: ۵۸

[122] - د دې قضيې تفصيلات دلته اوس ممکن نه دي، په يو بل بحث کې بايد په دې اړه په تفصيل سره بحث وشي.

دویم شرط: د اضطراري مالیې د لګولو لپاره باید د اضطرار شرط رامنځته شي

د دې شرط معنی دا ده چې حکومت باید واقعي اړتیا ولري، چې د دې اړتیاوو مثالونه د امام جویني، امام غزالي، شاطبي او نورو فقهاوو په اقوالو کې مخکې ذکر شول، چې د کفارو یرغل او برید دفع کول ور په غاړه وي او یا د مسلمانانو څخه کوم لوی ګواښ دفع کول ورته په مخ کې وي چې که هغه دفع نه شي، نو مسلمانان به ضروریات له لاسه ورکړي، که داسې حالت نه وي بیا اضطراري مالیه نه شي اخیستلی، دا درسته خبره ده چې فقهاوو کله حاجیات هم د ضروریاتو قایمقام ګرځولي دي، په دې معنی چې که کله حاجیات هم له لاسه ورکول کېږي هلته هم د حرامو ارتکاب جواز لري، لکه د ضروریاتو د ضایع کېدو په صورت کې، خو دا هم مطلق نه دی بلکې د دې لپاره هم اجتهاد ته اړتیا ده، له همدې امله په وروسته یو شرط کې دا راځي چې باید دا د اهل شورا په مشوره تشخیص شي چې دا حاجت د ضرورت قایمقام دی که نه؟.

همدا راز په دې کې علماوو دا هم په نظر کې نیولې ده چې باید په بیت المال کې هیڅ ډول مال شتون ونه لري، ځکه که په بیت المال کې مال شتون ولري بیا د اضطرار حالت نه رامنځته کېږي.

دا شرط علماوو له دې امله ایښی دی چې د حکومت او حاکم لپاره اصلاً د ولس او عامو خلکو په مال کې تصرف او مداخله نارو ده، لکه مخکې مو چې په تفصیل سره د شرعي نصوصو په رڼا کې ولوستل، یوازې د اضطرار په حالت کې دا کار درست دی، ځکه فقهي قاعده چې د ډېرو نصوصو لنډیز دی وایي: "الضرورات تبیح المحظورات" (شرعي) ضرورتونه او اړتیاوې حرام شیان او حرام کارونه مباح ګرځوي، له همدې امله دې ته اضطراري مالیه ویل کېږي.

د دې شرط د اېښودلو بل لامل دا دی چې حاکم باید نورې ټولې لارې چارې وسنجوي، خپل مصارف راکم کړي، دا اړتیاوې او ضرورتونه له نورو لارو پوره کړي، که دا کار ممکن نه شو بیا دې د خلکو څخه د هغوی مال د اضطراري مالیې (ټېکس) په توګه واخلي، علماوو په دې ډېر ټینګار له دې امله کړی چې دا د دولتي چارواکو د لوړو مصارفو او د حاکمانو د عیش او عشرت وسیله ونه ګرځول شي او د دې مصارفو د پوره کولو لپاره په ولس او خلکو بې ځایه فشار رانشي او ولسونه د حکومتونو د ظلم ښکار نه شي.

درېیم شرط: دا باید یو استثنایي عمل وي

د دې معنی دا ده چې دا ډول مالیه به په موقت ډول اخیستل کېږي، یوازې هغه وخت به اخیستل کېږي چې کله اضطرار رامنځته شي، ځکه همدا یې علت دی، خو کله چې د اضطرار حالت له منځه ولاړ شي بیا حکم هم لغو کېږي، ځکه قاعده دا ده چې "الحکم یدور مع علته وجودا وعدما"[123] نو کله چې د اضطرار علت له منځه ولاړ شي د مالیې د اخیستلو د جواز حکم هم ورسره له منځه ځي.

څلورم شرط: دا اضطراري مالیه باید په عادلانه توګه واخیستل شي

د دې شرط معنی دا ده چې دا ټېکسونه او مالیات باید ډېر ظالمانه هم نه وي، داسې باید نه وي چې یو انسان پخپله د خپلو بنسټیزو اړتیاوو د پوره کولو توان نه لري او دولت ترې مالیه وغواړي، ځکه دا یو ډول صدقه ده او رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي: "خَيْرُ الصَّدَقَةِ مَا كَانَ عَنْ ظَهْرِ غِنًى، وَابْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ"[124]. تر ټولو غوره خیرات هغه دی چې د شتمنۍ په حالت کې وشي او په خیرات کې له هغو خلکو پیل وکړه چې نفقه یې پر تا لازمه وي.

---

[123] - دا قاعده یوه اتفاقي قاعده ده، ټولو فقهي مذاهبو پرې تصریح کړې ده، یوازې د امام سرخسي په مبسوط کې په ډېرو زیاتو ځایونو کې په بېلابېلو سیاقاتو کې یاده شوې ده، د بېلګې په توګه وګورئ: أصول السرخسي ج 2 ص 180.

[124] - صحیح البخاري (2/ 112) د مصطفی دیب البغا تحقیق.

له دې امله د فقیرانو څخه یې اخیستل درست نه دي، دا خبره د امام الحرمین، امام غزالي او شاطبي په فتواګانو کې په صراحت سره یاده شوې ده، همدا راز دا مالیات باید د هر چا څخه د هغه د عایداتو په تناسب واخیستل شي، ځکه که په ولس زیات فشار راوړل شي، نو دا د هېواد اقتصاد له منځه وړي، خلک په اقتصادي فعالیتونو کې رغبت له لاسه ورکوي.

پنځم شرط: دا چې د مالیې را ټولول او مصرفول په روا او سمه توګه وي

د دې معنی دا ده چې د دې اضطراري مالیې را ټولول د دولتي چارواکو له لورې په خلکو د ظلم وسیله نشي، په داسې توګه ترې واخیستل شي چې خلک د مظلومیت احساس ونکړي، د دې لپاره د دې ډول اضطراري ټېکس د لګولو څخه د مخه د خلکو د قانع کولو پروسه باید په لاره واچول شي او دا ورته باید څرګنده کړی شي چې دا د ملت او هېواد د یو حیاتي ضرورت او اړتیا لپاره اخیستل کېږي، کله چې قناعت رامنځته شي بیا د خلکو څخه دا مال را ټولول زیاته ستونزه نه جوړوي.

همدا راز دا راټول شوی مال باید په هغه شیانو کې مصرف شي چې د څه لپاره راټول شوی دی، دا باید د دولتي چارواکو د تجملاتو وسیله نشي، دا باید مسؤلین او دولتي چارواکي په خپلو منځونو کې د کورونو د اخیستلو، نوو ماډل موټرو رانیولو او د تعیش نورو لوازماتو په اړه د مسابقې وسیله نشي او نه هم د خپلوانو، انډیوالانو او چاپلوسانو د خوشحاله کولو او شتمن کولو وسیله وګرځول شي. بلکې یوازې په هغه څه کې مصرف شي چې شریعت یې امر کوي، په دې اړه د حضرت عمر بن الخطاب، حضرت علي بن أبي طالب او نورو راشده خلیفه ګانو سیرت او تعامل د مطالعې وړ دی[125].

شپږم شرط: دا ډول مالیه باید په مشوره او د اهل شورا په توافق واخیستل شي

د دې شرط معنی دا ده چې د ټولو ټولنیزو قضیو په څېر د مالیې لګول هم مشورې او شوراییت ته اړتیا لري، ځکه همدا د الله تعالی حکم دی، د شورا په پایله کې دا باید وڅېړل شي چې ایا حکومت په واقعي توګه په اضطرار کې قرار لري او که نه؟ دا هم باید فیصله شي چې اړتیا څومره ده، ځکه د اضطراري عملونو لپاره قاعده دا ده چې "ما أبیح للضرورة یقدر بقدرها"[126]. کوم څه چې د ضرورت پر بنسټ مباح وګرځول شي، د هغه اباحت به د همدې ضرورت په اندازه وي.

بله قضیه دا ده چې که دا یوازې حکومت او تنفیذي جهت ته پرېښودل شي، نو دا به د ځان لپاره د قضاء او فیصلې کولو او د فتوا ورکولو په معنی وي چې دا کار ناروا دی، ځکه حکومت پخپله دا مال په مصرف رسوي، نو باید یو بل جهت داسې وي چې دا اړتیا وګوري چې واقعاً شتون لري او که نه؟ که شتون لري، نو څومره ده؟ دا ټول د شورا په پایله کې ټاکل کېږي.

دویم: په عادي حالاتو کې مالیه (ټېکس)

دویم حالت چې د دولت او حکومت لپاره په کې د ولس او خلکو څخه د مالیې (ټېکس) اخیستل جواز لري هغه یوازې یو حالت دی چې خلک په خپله خوښه د مالیې (ټېکس) د ورکولو التزام وکړي، دا التزام په دوو صورتونو کې کېدلی شي:

لومړی: د وعدې پر بنسټ مالیه اخیستل

کله چې د ټولنې عام وګړي وعده وکړي چې کله حکومت او دولت د ټولنې او د هېواد د اړتیا وړ کارونه سرته رسوي او د ټولنې د ستونزو د هوارولو لپاره کار کوي، نو موږ د خپلو عوایدو څخه یو څه فیصدي د مالیې په توګه د حکومت خزانې او بیت المال ته ورکوو،

---

125 - په دې اړه د امام ابو یوسف رحمه الله د کتاب الخراج مقدمې ته باید مراجعه وشي چې د خلفای راشدینو او ورسره د عمر بن عبد العزیز رضي الله عنهم جمیعا سپارښتنې یې په دې اړه په کې ذکر کړي دي.

126 - معلمة زاید للقواعد الفقهیة والأصولیة ج 7 ص 268 (مخکې په تفصیل سره ذکر شوی).

نو په دې حالت کې دا وعده الزامي ګرځي او په دې توګه د ماليې د اخيستلو لپاره يو شرعي مبنی او بنسټ برابرېږي، په دې اړه موږ په فقه کې قاعده لرو چې وايي: "من التزم معروفا لزمه". دا قاعده په بېلابېلو الفاظو نقل شوې ده، لکه دا لاندې الفاظ:

- "من ألزم نفسه معروفا لزمه". چا چې پر ځان يو ښه کار لازم کړ هغه پرې لازم شو.
- "كل من ألزم نفسه شيئا لله فقد تعين عليه فرض الأداء فيه". چا چې د الله لپاره پر ځان څه لازم وګرځول، نو د هغه سرته رسول پرې فرض عين ګرځي.
- "الطاعة يلزم منها المكلف ما ألزم نفسه". په طاعتونو کې هغه څه پر مکلف باندې لازم ګرځي چې پر ځان لازم کړي.
- "المعروف من أوجبه على نفسه لزمه". هر د خير کار چې څوک پر ځان واجب وګرځوي هغه پرې لازمېږي.
- " كل من التزم شيئا وأوجبه على نفسه يكون لازما له وإن كان من المعروف المحض"[127]. چا چې د يو شي التزام وکړ، او پر ځان يې واجب وګرځاوه، هغه پرې لازمېږي سره له دې چې هغه يو عادي ښه کار هم وي.

د دې قاعدې اجمالي معنی دا ده چې چا يو روا کار چې مخکې په هغه باندې لازم نه و پر ځان باندې لازم کړ هغه پرې لازمېږي او د هغه سرته رسول پرې واجب ګرځي. دا قاعده درې ډوله امور لازم ګرځوي:

۱- نذر

که چا د کوم داسې کار نذر ومانه چې هغه شرعاً د خېر کار و او د الله د دين مخالفت په کې نه و، نو د دې قاعدې پر بنسټ هغه لازم ګرځي. په دې اړه ټول فقهاء اتفاق لري، په الاختيار کې وايي: "وَلَوْ نَذَرَ نَذْرًا مُطْلَقًا فَعَلَيْهِ الْوَفَاءُ بِهِ، وَكَذَلِكَ إِنْ عَلَّقَهُ بِشَرْطٍ فَوُجِدَ"[128]. که چا مطلق نذر ومانه او که کوم شرط پورې يې معلق کړ، په هغه يې پوره کول لازم دي.

۲- عقود التبرعات

د دې قاعدې په ضمن کې هغه عقود هم راځي چې د تبرع حيثيت لري؛ لکه هديه، وقف او عارية او داسې نور، نو دا ډول عقود پر چا لازم نه دي، خو که التزام يې وکړ، نو بيا پرې لازمېږي، د دې تفصيلات هم زموږ د موضوع سره ډېر تړاو لري، له دې امله دې ته به لږ په تفصيل سره د عقد په ضمن کې اشاره ولرو.

۳- وعده

که چا د بل چا سره وعده وکړه چې د هغه سره به مرسته کوي، يا به ورته هديه ورکوي، دې په ځان باندې دا مباح کار واجب وګرځاوه، په دې اړه د جمهورو علماوو (احنافو، مالکيانو او شافعيانو) نظر دا دی چې که وعده په سبب پورې تړل شوې (معلقه) وه نو وفاء پرې لازمه ده، په البحر الرائق کې وايي: "أَنَّ الْمَوَاعِيدَ بِاكْتِسَابِ صُوَرِ التَّعَالِيقِ تَكُونُ لَازِمَةً"[129].

وعدې چې کله د تعليق شکل غوره کړي، نو بيا هغه لازمې ګرځي[130].

---

[127] - معلمة زايد ج 10 ص 407.

[128] - الاختيار لتعليل المختار ج 4 ص 77، تأليف: عبد الله بن محمود بن مودود الموصلي البلدحي، مجد الدين أبو الفضل الحنفي (المتوفى: 683هـ)، تعليق: الشيخ محمود أبو دقيقة، چاپوونکی اداره: مطبعة الحلبي – القاهرة، د چاپ کال: 1356 هـ - 1937 م. امام ابو حنيفه رحمه الله معلق بالشرط نذر د قسم په څېر ګڼي.

[129] - البحر الرائق (3/ 339) د ابن نجيم (مخکې په تفصيل سره ذکر شوی). همدا خبره په مجلة الأحكام العدلية په (۸۴) ماده ص 26 کې هم ذکر شوی.

[130] - د مذاهبو د تفصيل لپاره وګورئ: معلمة زايد ج ۱۰ ص ۴۱۲.

نو که داسې حالت رامنځته شي چې ملت د خپل مال څخه په خپله خوښه، پخپله او یا هم د خپلو وکیلانو له لارې مشروطه وعده وکړي چې که حکومت، هېواد او ټولنې ته عامه خدمات وړاندې کوي، نو موږ به د خپلو عوایدو څخه یو څه فیصدي د مالیې په توګه حکومت ته ورکوو، نو په دې توګه دا وعده معلقه ده او لازمه هم ګرځي او له دې امله چې دا مالیه د ملت وګړي په خپله خوښه هم ورکوي چې په دې حالت کې هغه شرعي محظور له منځه ځي چې د مالیې (ټېکس) اخیستل ناروا کوي او هغه د چا په مال کې د هغه له خوښې پرته تصرف دی.

دویم: د عقد پر بنسټ د مالیې اخیستل

په عادي توګه دولت او حکومت مالیه د ملت سره د یو تړون او عقد په پایله کې اخیستلی شي، ځکه کله چې عقد رامنځته شي په دې صورت کې د مالیې په مخ کې موجود یوازینی شرعي خنډ له منځه ځي چې د چا په مال کې د هغه له خوښې پرته تصرف کول دي.

د عقد حالت هغه وخت رامنځته کېږي چې کله مالیه د یو داسې قانون پر بنسټ واخیستل شي چې د ملت له پلوه پرې د هغوی د وکیلانو[131] له لورې توافق شوی وي او د حاکم جهت له پلوه پرې د حکومت د نماینده ګانو له لورې توافق شوی وي، همدې ته عقد ویل کېږي.

چې عقد سرته ورسېږي، شرطونه یې پوره وي، د عاقدینو په خوښه سرته ورسېږي او د جبر، اکراه، غبن، غرر او غلطۍ او داسې نورو خنډونو څخه خالي وي، نو دا عقد نافذ دی، په ده باندې مرتب حکم لازم دی او د تړون او عقد دواړه اړخونه پرې ملزم دي[132].

اوس دا پوښتنه چې دا عقد او تړون څرنګه رامنځته کېدلی شي؟ او د دې کار لپاره څه کول په کار دي چې د مالیاتو او ټېکسونو د نظام لپاره یو فقهي بنسټ برابر شي؟

په لنډ ډول باید وویل شي چې موږ چې اوس په کوم حالت کې ژوند کوو هغه د مسلمانانو د ارماني نظام یا یو عمومي اسلامي خلافت د نه شتون زمانه ده، کومې زمانې ته چې امام جویني رحمه الله د «زمن الفترة» وایي، نو په داسې زمانه کې مسلمانان باید څه وکړي؟ او څرنګه دا تړون او عقد رامنځته شي چې مالیه اخیستل روا شي؟ په لنډ ډول باید ووایم چې د مالیې او د دې ډول دولتي او حکومتي کارونو او اقداماتو د مشروعیت لپاره باید دوه تړونونه رامنځته شي:

لومړی: په هره سیمه او هر هېواد کې باید د چارو د تنظیم لپاره حکومتونه د خلکو د ګډون او مشارکت په پایله کې رامنځته شي چې دا ګډون باید د عقد او تړون حیثیت ولري، چې په دې تړون کې ملت په اجمالي توګه د مالیې د ورکولو عقد کوي.

دویم: د مالیې د اخیستلو لپاره باید د ملت د وکیلانو او نماینده ګانو سره ځانګړی تړون رامنځته شي، چې د دې ډول تړون لپاره دا اړینه ده چې د ملت د نماینده ګانو یو مجلس باید شتون ولري او هر هغه قانون چې د عقد او تړون حیثیت ولري په هغه باندې باید د دوی له لورې د ملت د وکیلانو په توګه موافقه وشي، ځکه عقد د دوو لورو ترمنځ سرته رسېږي چې یو لورې یې باید امام او خلیفه وي او دویم لورې یې باید خلک او وګړي وي، ټول وګړي د تړون برخه نه شي ګرځېدلی له دې امله له هماغه طریقې څخه باید کار واخیستل شي چې رسول الله صلی الله علیه وسلم د بیعة العقبة په وخت کې ترې کار واخیست چې له انصارو صحابو څخه یې

---

[131] - په دې شرط چې وکالت هم درست وي او د خلکو له لورې ټاکل شوي خلک وي، نه په انتصابي ډول را ټول کړی شوي خلک، ځکه څوک چې هر څومره لوی عالم او پرهېزګاره وي، خو چې څوک یې د وکیل په توګه و نه ټاکي هغه فضولي شمېرل کېږي، چې تصرف یې د موکل په اجازه بیا هم موقوف وي.

[132] - د عقد د تفصیلاتو او د عقد د اغېزو لپاره وګورئ: المدخل الفقهي العام ج ۱ ص 377 نه وروسته، شپږم باب.

وغوښتل چې خپل نقباء معرفي کړي چې رسول الله صلی الله علیه وسلم ورسره تفاهم او بیعت وکړي او دا به بیا ټولو ته ملزم وه، پیغمبر علیه السلام دا کار ځکه وکړ چې دې د تړون او عقد حیثیت درلوده، نو هر کار چې د تړون او عقد حیثیت لري د هغه لپاره د وکیلانو او نقیبانو اړتیا ده، دا په انتصابي خلکو نه کېږي سره له دې چې هغوی ډېر لوی علماء او صلحاء هم وي.

د اوسنۍ زمانې حکومتونه

په اوسنۍ زمانه کې چې د نړۍ په کچه د مسلمانانو یو نظام او حکومت شتون نه لري، چې د مسلمانانو عام خلافت او امامت و بلل شي، بلکې په هر هېواد او هره سیمه کې سیمه ییز حکومتونه قایم دي، دا حکومتونه څرنګه د عقد او تړون په پایله کې مالیه اخیستلی شي؟ یا په بل عبارت هغه کوم شرایط دي چې په پوره کولو یې دا سیمه ییز (قُطري) حکومتونه د کوم شرعي خنډ پرته د ولس څخه مالیه اخیستلی شي؟ دا خبره د لاندې څو مقدماتو په ضمن کې څرګندول غواړم:

لومړی: دا سیمه ییز حکومتونه د خلافت حکم نه لري

له دې سیمه ییزو حکومتونو څخه یو ته هم د خلافت حیثیت ترلاسه نه دی، ځکه د فقهاوو د تعریف سره سم خلافت او امامت هغه نظام ته ویل کېږي چې د نړۍ ټول مسلمانان پرې راټول وي او د نړۍ په کچه د ټولو مسلمانانو نماینده نظام وي، له همدې امله د کرامیانو نه پرته د مسلمانانو ټولې ډلې په دې اتفاق لري چې په ټوله نړۍ کې باید د مسلمانانو یو امام او یو خلیفه وي، تر دې چې امام نووي په دې خبره د علماوو اتفاق او اجماع نقل کړې، هغه وایي: «وَاتَّفَقَ الْعُلَمَاءُ عَلَى أَنَّهُ لَا يَجُوزُ أَنْ يُعْقَدَ لِخَلِيفَتَيْنِ فِي عَصْرٍ وَاحِدٍ سَوَاءٌ اتَّسَعَتْ دَارُ الْإِسْلَامِ أَمْ لَا»[133] د علماوو په دې اتفاق دی چې په یو وخت کې د دوه تنه خلیفه جوړول جواز نه لري، د دار الاسلام مساحت پراخه وي او که تنګ.

دا د اهل سنتو ترمنځ اتفاقي نظر دی، یوازې امام جویني یو قول لري چې که مناطق سره ډېر لرې وي او یو امام ورته ونه شي رسېدلی، نو په داسې لرې سیمو کې دوه امامان کېدلی شي، هغه هم فکر کوم دا خبره د واقعیتونو تر تأثیر لاندې کړې ده، ځکه د هغه په وخت کې یو خلافت په شرق کې شتون درلوده او بل په غرب اندلس کې، خو نور ټول فقهاء همدا خبره تأییدوي، د دې معنی دا ده چې دې سیمه ییزو هېوادونو څخه هیڅ یو ته هم هیڅوک د خلافت درجه نه ورکوي او نه په دې هېوادونو کې د حاکمانو حکم د امام او خلیفه په څېر دی، په دې خبره (چې د دې حکومتونو حکم د اسلامي خلافت په څېر نه دې) باندې ډېر فقهي احکام مرتبېږي چې په کوم بل فرصت کې باید پرې تفصیلي بحث وشي.

دویم: د دې حکومتونو شتون اړین دی

د دې معنی دا نه ده چې که اسلامي خلافت شتون ونلري، نو خلک دې په بې نظمۍ کې ژوند وکړي، بلکې هغوی باید راټول شي او د خپل ځان لپاره باید امیر وټاکي، خو هغه به د خلیفه او امام حکم نه لري[134]، امام جویني په دې اړه وایي: که امامت د امام یو مستحق ته ثابت شو او کله چې ورسره د امامت تړون کېده په هغه وخت کې د نړۍ ټول مسلمانان د هغه تر رهبرۍ لاندې وو، خو بیا د هغه د حکومت شمولیت راکم شو او په مخکې یې کوم مانع راولاړ شو، نو هغه خلک چې د هغه د حاکمیت څخه بهر پاتې دي هغوی باید مهمل بې مکلفیته پاتې نه شي، بلکې هغوی به د ځان لپاره امیر ټاکي چې د هغه نظر ته به ورګرځي او د هغه په خبره به

---

[133] - شرح النووي علی مسلم (12/ 232) د دار احیاء التراث العربي، بیروت چاپ، دویم چاپ کال ۱۳۹۲هـ.

[134] - په دې ډېر فقهي احکام مرتب دي.

عمل كوي او كوم كارونه چې كوي او يا يې پربږدي په ټولو كې به د محمد مصطفى صلى الله عليه وسلم په شريعت التزام كوي، خو دا امير (چې دوی د ځان لپاره ټاكلی) به د امام حيثيت نه لري او كله هم چې خنډونه لرې شول دوی به د امام اطاعت كوي.

كه مخكې امام شتون نه درلود او زمانه د امام څخه خالي وه، نو دې زمانې ته د «انقطاع او فترة» زمانه وايي او هغه داسې چې په هره سيمه او هر منطقه كې د هغه سيمې د خلكو له لورې د هماغه سيمې او هېواد لپاره امير وټاكل شي، خو داسې يو امام شتون ونلري چې د ټولې نړۍ د مسلمانانو امام وي، نو په دې حالت كې صحيح او درسته خبره دا ده چې له دوی څخه يو هم د امام حيثيت نه لري، ځكه امام هغه يو شخص ته ويل كېږي چې د نړۍ ټول مسلمانان ورسره تړلي وي، په دې حالت كې په هره سيمه كې د خلكو له لورې د خپل ځان لپاره د امير ټاكل روا دي او د شريعت سره بايد د هغه امر هم نافذ وي، خو دا امام نه دی[135].

دريم: د دې حكومتونو د رامنځته كولو لاره د خلكو ګډون دی

كله چې په دې مختلفو سيمو او هېوادونو كې خلک د خپلو ستونزو د حل لپاره او د خپلو كارونو د تنظيم لپاره يوه اداره ټاكي، چې هغه د اسلامي خلافت حكم نه لري، دا هم بايد د يو تړون په پايله كې او د هغه سيمې د مسلمانانو ترمنځ د مشورې په پايله كې رامنځته شي، ځكه همدا د الله تعالى حكم دی، الله تعالى فرمايي: {وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ} [الشورى: 38] او په بل ايت كې فرمايي: {وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ} [آل عمران: 159] دلته د «الأمر» او «أمرهم» څخه مراد لكه شيخ الطاهر بن عاشور چې وايي هغه مهمې قضيې دي چې بايد مشوره ورته وشي او بيا وروسته وايي:"فَتَعَيَّنَ أَنَّ الْمُشَاوَرَةَ الْمَأْمُورَ بِهَا هُنَا هِيَ الْمُشَاوَرَةُ فِي شُؤُونِ الْأُمَّةِ وَمَصَالِحِهَا"[136]. نو دا خبره مشخصه شوه چې په دې ايت كې چې د كومې مشورې حكم وركړل شوی دی هغه د امت د مصالحو په اړه مشوره ده.

شيخ الطاهر بن عاشور په خپل تفسير كې د سورت آل عمران د ١٥٩ ايت په تفسير كې وايي چې مالكيان په دې نظر دي چې د مشورې حكم يو عام حكم دی او دا د وجوب لپاره دی، په دې معنى چې د ټولو هغو كارونو په اړه بايد مشوره وشي چې شرعي نصوص په كې نشته او د امت د مصالحو او ګټو پورې تړاو لري او دا چې دا د رسول الله صلى الله عليه وسلم پورې ځانګړې نه دی.

د امام شافعي د مذهب ستر شخصيتونه لكه امام نووي او امام رازي هم په دې نظر دي چې د شوافعو صحيح مذهب دا دی چې دا امر د وجوب لپاره دی او همدا راجح هم دی[137] او امام رازي وايي سره له دې چې امام شافعی د «و شاورهم» صيغه په استحباب حمل كړې، خو څرګنده همدا ښكاري چې دا د وجوب لپاره دی[138].

---

[135] - غياث الأمم في التياث الظلم (ص: 176- 177) مخكيني مصدر. عبارت په لاندې ډول دی: "وَأَنَا أَقُولُ فِيهِ: مُسْتَعِينًا بِاللَّهِ تَعَالَى: إِنْ سَبَقَ عَقْدُ الْإِمَامَةِ لِصَالِحٍ لَهَا، وَكُنَّا نَرَاهُ عِنْدَ الْعَقْدِ مُسْتَقِلًّا بِالنَّظَرِ فِي جَمِيعِ الْأَقْطَارِ، ثُمَّ ظَهَرَ مَا يَمْنَعُ مِنِ انْبِثَاثِ نَظَرِهِ، أَوْ طَرَأَ، فَلَا وَجْهَ لِتَرْكِ الَّذِينَ لَا يَبْلُغُهُمْ أَمْرُ الْإِمَامِ مُهْمَلِينَ، وَلَكِنَّهُمْ يُنَصِّبُونَ أَمِيرًا يَرْجِعُونَ إِلَى رَأْيِهِ وَيَصْدُرُونَ عَنْ أَمْرِهِ وَيَلْتَزِمُونَ شَرِيعَةَ الْمُصْطَفَى فِيمَا يَأْتُونَ وَيَذَرُونَ، وَلَا يَكُونُ ذَلِكَ الْمَنْصُوبُ إِمَامًا، وَلَوْ زَالَتِ الْمَوَانِعُ، وَاسْتَمْكَنَ الْإِمَامُ مِنَ النَّظَرِ لَهُمْ، أَذْعَنَ الْأَمِيرُ وَالرَّعَايَا لِلْإِمَامِ، وَأَلْقَوْا إِلَيْهِ السَّلَمَ، وَالْإِمَامُ يُمَهِّدُ عُذْرَهُمْ، وَيَسُوسُ أَمْرَهُمْ، فَإِنْ رَأَى تَقْرِيرَ مَنْ نَصَّبُوهُ فَعَلَ، وَإِنْ رَأَى تَغْيِيرَ الْأَمْرِ، فَرَأْيُهُ الْمَتْبُوعُ، وَإِلَيْهِ الرُّجُوعُ. وَإِنْ لَمْ يَتَقَدَّمْ نَصْبُ إِمَامٍ كَمَا تَقَدَّمَ تَصْوِيرُهُ، وَلَكِنْ خَلَا الدَّهْرُ عَنْ إِمَامٍ فِي زَمَنِ فَتْرَةٍ، وَانْفَصَلَ شَطْرٌ مِنَ الْخِطَّةِ عَنْ شَطْرٍ، وَعَزَّ نَصْبُ إِمَامٍ وَاحِدٍ، يَشْمَلُ رَأْيُهُ الْبِلَادَ وَالْعِبَادَ، فَنُصِبَ أَمِيرٌ فِي أَحَدِ الشَّطْرَيْنِ لِلضَّرُورَةِ فِي هَذِهِ الصُّورَةِ، وَنُصِبَ فِي الْقُطْرِ الْآخَرِ مَنْصُوبٌ، وَلَمْ يَقَعِ الْعَقْدُ الْوَاحِدُ عَلَى حُكْمِ الْعُمُومِ، إِذَا كَانَ يَتَأَتَّى ذَلِكَ، فَالْحَقُّ الْمُتَّبَعُ فِي ذَلِكَ أَنَّ وَاحِدًا مِنْهُمَا لَيْسَ إِمَامًا، إِذِ الْإِمَامُ هُوَ الْوَاحِدُ الَّذِي بِهِ ارْتِبَاطُ الْمُسْلِمِينَ أَجْمَعِينَ. وَلَسْتُ أُنْكِرُ تَجْوِيزَ نَصْبِهِمَا عَلَى حَسَبِ الْحَاجَةِ، وَنُفُوذَ أَمْرِهِمَا عَلَى مُوجَبِ الشَّرْعِ، وَلَكِنَّهُ زَمَانٌ خَالٍ عَنِ الْإِمَامِ، وَسَيَأْتِي فِي خُلُوِّ الزَّمَانِ عَنِ الْإِمَامِ أَكْمَلُ شَرْحٍ وَتَفْصِيلٍ، فَهُوَ أَحَدُ غَرَضَيِ الْكِتَابِ اللَّذَيْنِ عَلَيْهِمَا التَّعْوِيلُ. فَإِنِ اتَّفَقَ نَصْبُ إِمَامٍ، فَحَقٌّ عَلَى الْأَمِيرَيْنِ أَنْ يَسْتَسْلِمَا لَهُ لِيَحْكُمَ عَلَيْهِمَا بِمَا يَرَاهُ صَلَاحًا أَوِ اسْتِصْلَاحًا. وَهَذَا بَيَانُ مَضْمُونِ الْبَابِ، وَإِيضَاحُ سِرِّهِ".

[136] - التحرير والتنوير (4/ 147)، المؤلف : الشيخ محمد الطاهر بن عاشور، دار النشر : دار سحنون للنشر والتوزيع - تونس - 1997 م.

[137] - «شرح النووي على مسلم» (4/ 76).

[138] - «مفاتيح الغيب أو التفسير الكبير» (9/ 410)، تاليف: أبو عبد الله محمد بن عمر بن الحسن بن الحسين التيمي الرازي الملقب بفخر الدين الرازي خطيب الري (المتوفى: 606هـ)، خپرونكې اداره: دار إحياء التراث العربي – بيروت، دريم چاپ، كال ١٤٢٠هـ. عبارت يې په لاندې ډول دی: «الْمَسْأَلَةُ الرَّابِعَةُ: ظَاهِرُ الْأَمْرِ لِلْوُجُوبِ فَقَوْلُهُ: وَشاوِرْهُمْ يَقْتَضِي الْوُجُوبَ، وَحَمَلَ الشَّافِعِيُّ رحمه الله ذَلِكَ عَلَى النَّدْبِ». داسې برېښي چې امام شافعي رحمه الله دا خبره ځكه كړې چې هغه د وشاورهم مخاطب يوازې رسول الله

او سره له دې چې احنافو ته د شورا په اړه کوم مذهب نه دی منسوب شوی، خو د امام جصاص رازي حنفي د تصريحاتو څخه څرګندېږي چې د احنافو له نظره هم د شورا حکم د وجوب دی، امام جصاص وايی: «وقَوْله تَعَالَى: {وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلاَةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ} يَدُلُّ عَلَى جَلاَلَةِ مَوْقِعِ الْمَشُورَةِ لِذِكْرِهِ لَهَا مَعَ الْإِيمَانِ، وَإِقَامَةِ الصَّلَاةِ، وَيَدُلُّ عَلَى أَنَّا مَأْمُورُونَ بِهَا»[139].

دا ايت د شوراييت په ډېر ستر حيثيت باندې دلالت کوي، ځکه چې په دې کې د شوراييت يادونه د ايمان او د لمانځه د اقامې ترڅنګ شوې ده او دا په دې هم دلالت کوي چې موږ پرې مأمور يو. او په طبيعي توګه هغه څه چې شريعت پرې امر وکړي، نو هغه واجب وي.

کله چې د شورا حکم عام شو او دا د ټول امت لپاره حکم شو او د رسول الله صلى الله عليه وسلم پورې ځانګړې نه دی، همدا راز د «امر» لفظ هم هغه ټولو قضيو ته شامل دی چې منصوصي نه وي او د مسلمانانو د ګټو او مصالحو پورې تړاو ولري، هغه که فردي وي، که کورنۍ قضيې وي او که د ملتونو په کچه قضيې وي، ټولو ته شامل دی، نو د هېواد په کچه د قيادت د ټاکلو قضيه حتماً په دې کې شامله ده.

همدا د فقهاوو د څرګندو عبارتونو څخه هم معلومېږي، امام الحرمين جويني د اهل سنت والجماعت مذهب همدا بيانوي چې امام د خلکو له لورې غوره کېږي، هغه وايي: "اتَّفَقَ الْمُنْتَمُونَ إِلَى الْإِسْلَامِ عَلَى تَفَرُّقِ الْمَذَاهِبِ، وَتَبَايُنِ الْمَطَالِبِ، عَلَى ثُبُوتِ الْإِمَامَةِ، ثُمَّ أَطْبَقُوا عَلَى أَنَّ سَبِيلَ إِثْبَاتِهَا النَّصُّ أَوْ الِاخْتِيَارُ، وَقَدْ تَحَقَّقَ بِالطُّرُقِ الْقَاطِعَةِ وَالْبَرَاهِينِ اللَّامِعَةِ بُطْلَانُ مَذَاهِبِ أَصْحَابِ النُّصُوصِ، فَلَا يَبْقَى بَعْدَ هَذَا التَّقْسِيمِ وَالِاعْتِبَارِ إِلَّا الْحُكْمُ بِصِحَّةِ الِاخْتِيَارِ"[140].

اسلام ته ټول منتسبين د مذاهبو د اختلاف او نظرياتو د تعارض سره په دې اتفاق لري چې امامت لازم دی او بيا په دې هم اتفاق لري چې د امامت د رامنځته کېدلو طريقه به يا شرعي نص (يا د مخکې امام له لورې نص د شيعه ګانو له نظره) وي او يا به د خلکو له لورې غوره کول وي او دا په قطعي او څرګندو دلايلو ثابته شوه چې د نص له لارې د امامت د رامنځته کېدلو نظر باطل دی، نو د دې سبر او تقسيم د دليل وروسته دا ثابتېږي چې يوازې همدا د امت له لورې د غوره کولو مذهب صحيح او درست دی.

همدا خبره د هغه شاګرد امام ابو حامد غزالي هم په ډېرو لنډو ټکو کې داسې کوي: "لَا ماخذ للامامة الا النَّص اَوْ الِاخْتِيَار وَنحن نقُول مهما بَطل النَّص ثَبت الِاخْتِيَار"[141].

د امامت د رامنځته کېدو لپاره د نص او د خلکو له لورې له غوره کولو او ټاکلو پرته بله لار نشته او موږ وايو کله چې دا باطل شو چې نص د امام د ټاکلو وسيله ده، نو د خلکو له لورې د ټاکلو او غوره کولو لار ثابته شوه.

نو کله چې امامت او خلافت عقد او بيعت شو چې د خلکو له لورې بايد ورسره سرته ورسېږي، په پخوانيو وختونو کې داسې امکانات نه وو چې د ټولو خلکو نظر يې په اړه واخيستل شي او نه دا ممکن وو چې د خلکو څخه د هغوی د نقيبانو او وکيلانو د ټاکلو غوښتنه وشي، نو له دې امله د خليفه او امام د انتخاب لپاره په تخميني توګه هغه خلک راټولېدل چې په غالب ګومان يې د خلکو نماينده ګي او وکالت کولی شو او غالباً يې خلکو د نظر مخالفت نه کاوه او دوی ته «اهل الحل والعقد» ويل کېدل، لکه د حضرت عمر رضي الله

صلى الله عليه وسلم ګڼي او د هغه له نظره په دې حالت کې غوره دا ده چې دا په استحباب باندې حمل شي، خو دا درست نظر نه دی، امام جصاص رازي دا مناقشه کړې دی، د امام جصاص رازي د مناقشې لپاره د هغه احکام القرآن ته مراجعه پکار ده.

[139] - «أحكام القرآن . أحمد بن علي أبو بكر الرازي الجصاص الحنفي (المتوفى: 370هـ)، تحقيق: عبد السلام محمد علي شاهين، خپرونکې اداره: دار الكتب العلمية بيروت – لبنان، لومړی چاپ، کال 1415هـ/1994م.

[140] - غياث الأمم في التياث الظلم ص 54، د عبد العظيم الديب تحقيق.

[141] - فضائح الباطنية ص ١٧٦، تاليف: محمد بن محمد بن محمد الغزالي أبو حامد، تحقيق: عبد الرحمن بدوي، خپرونکې اداره: مؤسسة دار الكتب الثقافية – الكويت.

عنه د هغه وینا څخه چې څرګندېږي چې په هغه اوړد اثر کې یې یادونه شوې چې د زخمي کېدو وروسته یې د وصیتونو په شکل کې صحابه کرامو ته کړې وه[142]، خو اوس چې د خلکو حقیقي وکیلان انتخابول ستونزه نه لري، نو باید د خلکو حقیقي وکیلان وټاکل شي، تر څو دا تړون او عقد نور هم دقیق شي.

امام ماوردي په دې سیاق کې وایي چې که یوازې یو تن هم شتون ولري چې د امامت شرطونه په کې پوره وي او بل څوک داسې نه وي، نو د هغه امامت هم تر هغه وخته پورې منعقد نه دی تر څو چې ورسره عقد ونه شي، لامل دا ښايي چې امامت د یو تړون نوم دی، د هغه عبارت داسې دی: «لِأَنَّ الْإِمَامَةَ عَقْدٌ لَا يَتِمُّ إلَّا بِعَاقِدٍ»[143]. ځکه چې امامت د عقد او تړون نوم دی او دا د تړون کوونکی پرته نه شي رامنځته کېدای.

همدا خبره قرافي په خپل کتاب الذخیرة[144] کې او ابن الرفعة الشافعی په خپل کتاب کفایة النبیه في شرح التنبیه[145] کې کړې ده، ابن الرفعة په یو بل ځای کې د استخلاف په اړه وايي: "يعتبر [في] تولية الإمام إماما رضا أهل الحل والعقد، ... وإن على هذا لو استخلف من لم يعلم به أهل الحل والعقد لم تنعقد إمامته"[146].

د یو چا د امام په توګه په ټاکلو کې د اهل حل و عقد (هغه مشران چې په لاس کې یې د فیصلو واک وي) موافقت معتبر دی، نو پر دې بنسټ که چا داسې څوک د خپل ځان نه وروسته د خلیفه په توګه پشنهاد کړ چې اهل حل وعقد پرې خبر نه ؤ نو د هغه امامت منعقد نه دی.

ابو منصور عبد القاهر البغدادي الاسفرایني د خلیفه او امام د ټاکلو په اړه وایی: "واختلفوا في طريق ثبوت الإمامة من نص أو اختيار: فقال الجمهور الأعظم من أصحابنا ومن المعتزلة والخوارج والنجارية أن طريق ثبوتها الاختيار من الأمة باجتهاد أهل الاجتهاد منهم واختيارهم من يصلح لها"[147].

د امامت د ثبوت د وسایلو په اړه د امت د ډلو ترمنځ اختلاف دی؛ چې د شرعي نص له لارې د یو امام امامت ثابتېږي او که د ټاکنو له لارې، د امت لویه برخه چې اهل سنت، معتزله، خوارج او نجاریه فرقې هم په کې شاملې دي، دوی وایي: چې د امام د امامت د ثبوت لار د امت له لورې ټاکل او غوره کول دي، چې د اجتهاد وړ خلک اجتهاد وکړي او داسې څوک مشخص کړي چې څوک د دې منصب وړتیا لري.

د اسفرایني د خبرې مطلب دا دی چې اهل اجتهاد (اهل الحل والعقد) به لومړی داسې خلک مشخص کوي چې څوک د دې منصب وړتیا لري، که یو تن و، خو هغه به بیا په ځانته ځان د عام بیعت لپاره وړاندې کړی شي او که له یو څخه زیات کسان وو، نو د

---

[142] - مصنف عبد الرزاق (5/ 480). أبو بكر عبد الرزاق بن همام الصنعاني، الناشر : المكتب الإسلامي – بيروت، دويم چاپ، كال: 1403هـ ق، تحقيق : حبيب الرحمن الأعظمي.

[143] - الأحكام السلطانية ص ٢٨، تأليف: أبو الحسن علي بن محمد بن محمد بن حبيب البصري البغدادي، الشهير بالماوردي (ت ٤٥٠هـ) چاپوونکې اداره: دار الحديث، القاهرة، مصر.

[144] - الذخيرة ج 10 ص27، تأليف: أبو العباس شهاب الدين أحمد بن إدريس بن عبد الرحمن المالكي الشهير بالقرافي (ت ٦٨٤هـ)، تحقيق: د محققینو یوې مجموعې، چاپوونکې اداره: دار الغرب الإسلامي- بيروت، لومړی چاپ، کال: ١٩٩٤م.

[145] - كفاية النبيه في شرح التنبيه ج١٨ ص ٥ هغه وایي: «لأنها عقد مراضاة واختيار لا يدخله الإكراه والإجبار»، تأليف: أحمد بن محمد بن علي الأنصاري، أبو العباس، نجم الدين، المعروف بابن الرفعة (ت ٧١٠هـ) تحقيق: مجدي محمد سرور باسلوم، چاپوونکې اداره: دار الكتب العلمية، لومړی چاپ، کال: ٢٠٠٩م.

[146] - كفاية النبيه فی شرح التنبيه ج ١٨ ص ٨، (مخکې په تفصیل سره ذکر شوی).

[147] - أصول الدين ص 279، تأليف: عبد القاهر بن طاهر بن محمد بن عبد الله البغدادي التميمي الأسفراييني، أبو منصور (المتوفى: 429 هـ)، چاپوونکې اداره: مدرسة الإلهيات بدار الفنون التركية-تركيا اسطنبول، لومړی چاپ، د چاپ کال: 1346 هـ ق 1928م.

اوسني عصر د ظروفو او حالاتو سره سم به ټول د خلکو مخ ته وړاندې کېږي چې د هر چا سره ډېرو خلکو موافقه وکړه هماغې ته به د قيادت مسؤوليت ورسپارل کېږي.

د اهل سنت والجماعت علماوو دا نظر ځکه غوره کړی چې په احاديثو او آثارو کې ډېر داسې دي چې په مشوره باندې د مسلمانانو د قيادت د ټاکلو حکم کوي او له مشورې پرته پر مسلمانانو باندې مسلط کېدل ناروا ګڼي، تر دې چې د هغه پر ضد د پاځون امر کوي، له دې احاديثو او آثارو څخه لاندې د يادونې وړ دي:

۱: په يو اوږد حديث کې چې بخاري او مسلم روايت کړی چې حضرت عمر رضي الله د خپل اخيري حج په ورځو کې د څه خلکو د دې خبرې په رد عمل کې چې که عمر مړ شو، نو موږ به د فلاني سره د خلافت بيعت وکړو، دا خبره يې واضحه کړه چې د مسلمانانو د مشورې څخه پرته داسې کار ناروا دی او د حضرت ابو بکر رضي الله عنه په بيعت دې څوک استدلال نه کوي ځکه هغه يو ناڅاپي قضيه وه او د اړتيا او ضرورت حکم و او هغه يو استثنايي عمل و او د حضرت ابوبکر په څېر انسان شتون هم نه لري، خو اوس که څوک داسې کوي، نو د هغه حکم دا دی چې هغه د خلافت استحقاق له لاسه ورکوي، حضرت عمر رضي الله عنه فرمايي: "فمن بايع امرأ من غير مشورة من المسلمين فإنه لا بيعة له ولا للذي بايعه"[148]. څوک چې د مسلمانانو له مشورې پرته د چا سره بيعت وکړي، نو نه د هغه سره بيعت درست دی چې بيعت ورسره شوی وي او نه د هغه چا سره چې بيعت يې کړی وي. د حديثو شارحين وايي، د دې معنی دا ده چې دا دواړه د بيعت اهليت له لاسه ورکوي.

۲: د حضرت علي کرم الله وجهه څخه په بېلابېلو او ګڼ شمېر سندونو روايت شوی چې رسول الله صلی الله عليه وسلم به ويل:«لَوْ كُنْتُ مُسْتَخْلِفًا أَحَدًا عَلَى أُمَّتِي مِنْ غَيْرِ مَشُورَةٍ لَاسْتَخْلَفْتُ عَلَيْهِمْ عَبْدَ اللهِ بْنَ مَسْعُودٍ»[149]. که ما پخپل امت د هغوی له مشورې پرته چا ته خلافت او امامت سپارلی، نو عبد الله بن مسعود به مې خليفه او امام مقرر کړی وی. د دې څرګنده معنی دا ده چې په امت باندې د هغوی سره له مشورې پرته او د هغوی د نظر له اخيستلو پرته څوک مشر او امام ټاکل درست او سم کار نه دی.

۳: حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه به ويل: «مَنْ دَعَا إِلَى أَمْرِهِ مِنْ غَيْرِ مَشُورَةٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَاضْرِبُوا عُنُقَهُ»[150]. څوک چې د مسلمانانو له مشورې پرته خلک خپل مشرتوب ته دعوت کړي، نو هغه ووژنئ. په دې معنی چې دا دومره لويه ګناه ده چې دا انسان د قتل او وژلو مستحق ګرځوي.

۴: حضرت عمر رضي الله عنه د زخمي کېدو وروسته او له شهادت څخه دمخه په يو اوږد اثر کې وايي: "فَقَالَ عُمَرُ: أَمْهِلُوا، فَإِنْ حَدَثَ بِي حَدَثٌ فَلْيُصَلِّ لِلنَّاسِ صُهَيْبٌ مَوْلَى بَنِي جُدْعَانَ ثَلَاثَ لَيَالٍ، ثُمَّ أَجْمِعُوا فِي الْيَوْمِ الثَّالِثِ أَشْرَافَ النَّاسِ وَأُمَرَاءَ الْأَجْنَادِ، فَأَمِّرُوا أَحَدَكُمْ، فَمَنْ تَأَمَّرَ عَنْ غَيْرِ مَشُورَةٍ فَاضْرِبُوا عُنُقَهُ"[151]. او په بل روايت کې داسې الفاظ راغلي دي: "فَقَالَ: أَمْهِلُوا، لِيُصَلِّ بِالنَّاسِ صُهَيْبٌ، ثُمَّ تَشَاوَرُوا، ثُمَّ أَجْمِعُوا أَمَرَكُمْ فِي الثَّلَاثِ، وَاجْمَعُوا أُمَرَاءَ الْأَجْنَادِ، فَمَنْ تَأَمَّرَ مِنْكُمْ مِنْ غَيْرِ مَشُورَةٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَاقْتُلُوهُ"[152]. صبر وکړئ، د لمانځه امامت دې صهيب د بنو جدعان مولی کوي، بيا مشوره وکړئ، بيا په درې ورځو کې يوې نتيجې ته ورسېږئ، په درېيمه ورځ د خلکو مشران او د پوځونو قوماندانان را ټول کړئ او يو تن امير وټاکئ او څوک چې له مشورې پرته ځان امير اعلان کړي د هغه غاړه

[148] - صحيح ابن حبان ج 2 ص 145، د حديث شمېره (413) اصل حديث متفق عليه دی، خو دا لفظ ابن حبان نقل کړی دی.

[149] - السنن الكبرى للنسائي (7/ 356).

[150] - السنة لأبي بكر بن الخلال (1/ 143). أبو بكر أحمد بن محمد بن هارون بن يزيد الخَلَّال البغدادي الحنبلي (المتوفى: 311هـ)، تحقيق: د. عطية الزهراني، خپرونکې اداره: دار الراية – الرياض، لومړی چاپ، کال 1410هـ - 1989م.

[151] - السنن الكبرى للبيهقي (8/ 260).

[152] - مصنف عبد الرزاق (5/ 480). أبو بكر عبد الرزاق بن همام الصنعاني، الناشر : المكتب الإسلامي – بيروت، دويم چاپ، کال: 1403هـ ق، تحقيق : حبيب الرحمن الأعظمي.

غوښه کړئ. دا هدايات بالکل څرګند او واضح دي، چې د خليفه او امام د ټاکلو لپاره بايد د ټولنې د هغه مشرانو سره مشوره وشي څوک چې د ټولنې نمايندګي کولی شي او د خلکو وکيلان بلل کېدلی شي او له دې پرته د خپل مشرتوب اعلان د قتل لامل ګرځي.

۵: د حضرت عمربن الخطاب رضي الله عنه د خلکو په ګډون دومره ټينګار درلود چې څوک د خلکو د مشورې او ګډون پرته خپل امارت ته خلک دعوت کړي، نو پر ضد يې پاڅون په کار دی، هغوی وايي:«مَنْ دَعَا إِلَى إِمَارَةٍ لِنَفْسِهِ مِنْ غَيْرِ مَشُورَةِ الْمُسْلِمِينَ فَلَا يَحِلُّ لَكُمْ إِلَّا أَنْ تُقَاتِلُوهُ»[153].

حضرت عمر رضي الله عنه وايي: څوک چې د مسلمانانو سره له مشورې پرته خپل مشرتوب ته خلک را وبلي، تاسې ته د هغه پر ضد د جنګ کولو څخه پرته بل کار روا نه دی. يعنې په قطعي توګه بايد د هغه پر ضد پاڅون وکړئ.

٦: همدا د هغه حکومتونو په اړه زموږ د علماوو نظر هم و چې له مشورې او تړون پرته د خلکو پر اوږو سپاره وو، د تابعينو لويو شخصيتونو د امويانو په اړه همدا نظر درلوده، د يو مشهور تابعي ابو حازم څخه سليمان بن عبد الملک چې اموي خليفه وه د نصيحت غوښتنه وکړه، د يوې اوږدې مرکې په ترځ کې يې ورته وويل: "قَالَ سُلَيْمَانُ: يَا أَبَا حَازِمٍ مَا تَقُولُ فِيمَا نَحْنُ فِيهِ؟ قَالَ: أَوَ تُعْفِيَنِي يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ؟ قَالَ: بَلْ نَصِيحَةٌ تُلْقِيهَا إِلَيَّ، قَالَ: إِنَّ آبَاءَكَ غَصَبُوا النَّاسَ هَذَا الْأَمْرَ، فَأَخَذُوهُ عَنْوَةً بِالسَّيْفِ مِنْ غَيْرِ مَشُورَةٍ وَلَا اجْتِمَاعٍ مِنَ النَّاسِ، وَقَدْ قَتَلُوا فِيهِ مَقْتَلَةً عَظِيمَةً، وَارْتَحَلُوا، فَلَوْ شَعَرْتَ مَا قَالُوا وَقِيلَ لَهُمْ، فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ جُلَسَائِهِ: بِئْسَ مَا قُلْتَ، قَالَ أَبُو حَازِمٍ: كَذَبْتَ، إِنَّ اللهَ تَعَالَى أَخَذَ عَلَى الْعُلَمَاءِ الْمِيثَاقَ {لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ} [آل عمران: 187]"[154].

سليمان بن عبد الملک وويل: ابو حازمه د هغه حالت په اړه څه وايې چې موږ په کې قرار لرو؟ ابو حازم ورته وويل: که ددې پوښتنې له ځواب څخه مې معاف کړې، نو ښه به وي امير المؤمينينه! سليمان بن عبد الملک ورته وويل: دا يو نصيحت دی چې ما ته يې بايد وکړئ، ابو حازم ورته وويل: ستا مشرانو خلافت او امارت د خلکو څخه غصب کړ (په زوره يې ونيوه) د مسلمانانو له مشورې او موافقت پرته مو د تورې په زور ونيوه او د دې د نيولو لپاره يې ډېر خلک ووژل، خو بيا هم وفات شول، که د هغه څه احساس وکړې چې هغوی به څه ويلي وي او څه به ورته ويل شوي وي (د اخرت د سوال او ځواب احساس وکړئ) د سليمان بن عبد الملک له درباريانو څخه يو تن وويل: بد دې وويل، ابو حازم ورته وويل: ته دروغ او بده خبره کوې، الله پاک له علماوو څخه دا تعهد اخيستی چې حق به خلکو ته بيانوي او پټوی به يې نه.

له دې ټولو څخه دا په څرګند ډول ثابتېږي چې د مسلمانانو قيادت بايد په هر هېواد او په هره سيمه کې د هغه سيمې د خلکو په مشوره او هغوی د ګډون په پايله کې وټاکل شي. همدا په اسلامي هېوادونو کې د دې محلي حکومتونو د رامنځته کېدو يوازينۍ وسيله ده چې د خلافت حکم نه لري.

څلورم: د خلکو دا ګډون په دوه ډوله دی

لومړی د پوهانو خلکو ګډون چې دوی ته «أهل الحل والعقد» ويل کېږي، د دوی کار د هغه کانديدانو تشخيصول دي چې د حکومت

---

[153] - تاريخ المدينة لابن شبة (3/ 936). عمر بن شبة (واسمه زيد) بن عبيدة بن ريطة النميري البصري، أبو زيد (المتوفى: 262هـ) تحقيق: فهيم محمد شلتوت، د سيد حبيب محمود احمد په مصرف نشر ته سپارل شوی، د چاپ کال: ۱۳۹۹هـ ق، جدة.

[154] - مسند دارمي مشهور په سنن الدارمي (1/ 501) أبو محمد عبد الله بن عبد الرحمن بن الفضل بن بَهرام بن عبد الصمد الدارمي، التميمي السمرقندي (المتوفى: 255هـ)، تحقيق: حسين سليم أسد الداراني، چاپوونکي اداره: دار المغني للنشر والتوزيع، المملكة العربية السعودية، لومړی چاپ، کال: 1412 هـ - 2000 م، همدا راز وګورئ: حلية الأولياء وطبقات الأصفياء (3/ 235). أبو نعيم أحمد بن عبد الله بن أحمد بن إسحاق بن موسى بن مهران الأصبهاني (المتوفى: 430هـ) چاپوونکی اداره: السعادة - بجوار محافظة مصر، 1394هـ - 1974م، بيا يې نورو ادارو لکه دار الکتاب العربي – بيروت او دار الفکر للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت، کاپي کړی او چاپ کړی دی.

وړتیا لري، که دا په ټول هېواد کې یو تن وي هماغه به د حکومت لپاره ټاکل کېږي، خو که وړتیا لرونکي زیات وي، نو بیا دوه صورتونه ممکن دي:

لومړی: دا چې همدا «أهل الحل والعقد» که د ملت له لورې تفویض ولري همدوی دې په شرایطو د برابرو کسانو څخه یو تن د حاکم په توګه وټاکي.

دویم: دا چې دوی دا ټول وړتیا لرونکي کاندیدان خلکو ته وړاندې کړي او هر څوک چې د ډېرو خلکو له نظره غوره وي هماغه به حاکم منل کېږي.

دا چې د یو شمېر خلکو سره څو ډوله شبهات شتون لري، دا شبهات باید په ډېر لنډ ډول دلته مناقشه کړو:

1. اکثریت او اقلیت ته شریعت اعتبار نه دی ورکړی.
2. د حکومت په منصب باندې په خپلو کې مسابقه کول ناروا دي.
3. په دې کې د عالم او جاهل فرق نه کېږي، همدا راز پرهیزګار او بد عمله برابر شمېرل کېږي او دا سم کار نه دی.

په دې اړه به په ډېرو لنډو ټکو کې ووایم چې د اقلیت او اکثریت خبره یو څه خلکو را اوچته کړې ده، خو په قرآن کریم کې چې څومره نصوص په دې اړه راغلي دي په ټولو کې دا خبره مطرح ده چې که پاک «طیب» لږ وي او که ډېر هغه د ناپاک «خبیث» په مقابل کې غوره دی[155] او دا یو شرعي دریځ دی، همدا راز بې دینه او کافران که هر څومره زیات شي هغوی د مسلمانانو په مقابل کې کوم حیثیت نه لري، خو که قضیه د مسلمانانو او د پاکو خلکو ترمنځ وي، نو بیا کثرت د ترجیح د وجوهو څخه یوه بنسټیزه وجه ده، ځکه کله چې د مسلمانانو ترمنځ مشوره وي، که اکثریت د ترجیح بنسټ نشي، نو بیا به څه شی د ترجیح لپاره بنسټ ګرځي، د اکثریت او اقلیت دا خبره د المغرب یو مشهور اصولي عالم دکتور أحمد الریسوني په یوه رساله کې د «قضیة الأغلبیة من الوجهة الشرعیة»[156] تر عنوان لاندې په ډېر ښه شکل واضحه کړې ده. کله چې مشوره او انتخاب د مسلمانانو ترمنځ وي هلته بیا اکثریت اعتبار لري.

د دویمې قضیې په اړه باید په لنډ ډول ووایم چې مسلمانو فقهاوو په منصب باندې مسابقه ناروا نه ده ګڼلې او ویلي یې دي چې دا کار د دې لامل نه ګرځي چې څوک دې له دې امله له دې منصب څخه محروم کړی شي، په دې اړه امام ماوردي وایي: "فَإِنْ وَقَفَ الِاخْتِيَارُ عَلَى وَاحِدٍ مِنِ اثْنَيْنِ فَتَنَازَعَاهَا، فَقَدْ قَالَ بَعْضُ الْفُقَهَاءِ: إنَّ التَّنَازُعَ فِيهَا لَا يَكُونُ قَدْحًا مَانِعًا. وَلَيْسَ طَلَبُ الْإِمَامَةِ مَكْرُوهًا، فَقَدْ تَنَازَعَ فِيهَا أَهْلُ الشُّورَى، فَمَا رُدَّ عَنْهَا طَالِبٌ، وَلَا مُنِعَ مِنْهَا رَاغِبٌ، وَاخْتَلَفَ الْفُقَهَاءُ فِيمَا يُقْطَعُ بِهِ تَنَازُعُهُمَا مَعَ تَكَافُؤِ أَحْوَالِهِمَا، فَقَالَتْ طَائِفَةٌ: يُقْرَعُ بَيْنَهُمَا وَيُقَدَّمُ مَنْ قَرَعَ مِنْهُمَا. وَقَالَ آخَرُونَ: بَلْ يَكُونُ أَهْلُ الِاخْتِيَارِ بِالْخِيَارِ فِي بَيْعَةِ أَيِّهِمَا شَاءُوا"[157].

که اهل الحل والعقد دې نتیجې ته ورسېدل چې دوه تنه (یا له دوو څخه زیات خلک) د خلافت اهلیت لري او هغوی هم په خپلو کې د امامت په منصب باندې مسابقه درلوده، نو یو شمېر فقهاء وایي: چې په دې منصب باندې منازعه کول د ممانعت کوونکي عیب نه دی او نه د امامت غوښتنه، کوم مکروه کار دی، ځکه د شورا (د حضرت عمر له لورې د خلیفه د ټاکنې کمیسیون) غړو منازعه وکړه، نو نه د امامت غوښتونکی ترې رد کړی شو او نه په کې رغبت لرونکی ترې منع کړی شو، خو کله چې د امامت غوښتونکي د اهلیت له

[155] - خو په دې شرط چې هغه پاک «طیب» او ناپاک «خبیث» به په شرعي نص ټاکل شوی وي، که اجتهاد ته خبره ولاړه بیا کثرت د ترجیح یوه مهمه وجه ده.

[156] - دا وړوکی رساله په لومړي ځل په کال ۲۰۱۲م کې د الشبکة العربیة للأبحاث والنشر، بیروت ـ لبنان څخه چاپ شوه.

[157] - الأحکام السلطانیة للماوردي ص 26، مخکې ذکر شوی دی. همدا خبره بعینه ابو یعلی حنبلي هم کوي، وګورئ: الأحکام السلطانیة ص ۲۴ – ۲۵.

پلوه سره یو شانته وي، نو د دوی ترمنځ تنازع به څرنګه له منځه وړل کېږي؟ یوې ډلې ویلي دي: د دوی ترمنځ به پچه (قرعه) اچول کېږي او د هر چا پچه چې وختله هماغه به امامت ته وړاندې کېږي، نور بیا وایي: غوره کوونکي اختیار لري چې د هر یو سره یې بیعت وکړ سم دی. د پچې خبره ډېرو فقهاوو مسترد کړې ده، ځکه هغوی دې ته د عقد په سترګه ګوري او په عقودو کې پچې نه اچول کېږي، همدا دویمه خبره درسته ده، خو اهل اختیار څوک دي؟ په یو لړ حالاتو کې کېدلی شي چې همدا د اهل حل و عقد غړي اهل اختیار وي (که ملت دوی ته دا اختیار ورکړی وي) او کېدلی شي چې د هغه هېواد ټول وګړي وه اوسېږي.

د دریمې قضیې په اړه باید ووایو چې لومړی باید د حاکم سره د بیعت او یا د حاکم د ټاکنې فقهي تکییف (څرنګوالی) معلوم کړو بیا د دې قضیې په اړه سم دریځ نیولی شو، په دې اړه دوه احتمالات وجود لري، یو احتمال دا دی چې دا عقد او تړون دی، په دې باندې ډېرو علماوو تصریح کړې ده او کله چې دا عقد شو، نو بیا عقد باید هر څوک پخپله خوښه سرته ورسوي هغه که عالم وي او که جاهل او پرهېزګار وي او که بد عمله او یا یې د هغه وکیل باید سرته ورسوي، یو څوک که هر څومره لوی عالم وي او هر څومره عابد او زاهد وي تر څو یې چې څوک د وکیل په حیث ونه نیسي هغه فضولي شمېرل کېږي، دویم احتمال دا دی چې دا په یو لړ حالاتو کې د توکیل تړون دی، چې ملت په یو لړ حالاتو کې حاکم ته د دې حق ورکوي چې د دوی په نماینده ګۍ څه تصرفات وکړي او د توکیل د تړون لپاره هم د یو چا عالم او زاهد کېدل اړین نه دي.

هو یوازې د دې لپاره د پوهانو اړتیا ده چې دا مشخص کړی شي چې څوک د امامت او د ملت د قیادت وړتیا لري، دا خبره هر څوک نه شي مشخص کولی، نو له همدې امله په شریعت کې لومړی پوهان او اهل حل وعقد را ټولېږي او د قیادت د وړتیاوو لرونکي شخصیتونه ټاکي (مشخصوي) او کله چې د وړتیا درلودونکي اشخاص کاندیدان شول، نو بیا د دوی په منځ کې چې عام خلک د هر چا سره تړون کوي هغوی د دې حق لري.

پنځم: په فقهي لحاظ دا حکومتونه د «عقد» او تړون حیثیت لري

د فقهې له نظره دا حکومتونه د «عقد» او «تړون» حیثیت لري، چې د دوه اړخونو څخه باید تشکیل شوي وي، لومړی اړخ یې حاکم او دویم اړخ یې رعیت، همدا د فقهاوو د څرګندونو لنډیز هم دی، لکه مخکې مو چې ورته اشاره درلوده، خو رعیت د دې تړون د بندونو د رعایت او د بنسټیز تړون پر بنسټ د نوو تړونونو د رامنځته کولو لپاره د خپلو نماینده ګانو او وکیلانو له لارې خپل فعال حضور ساتي، تر څو د هغه بنسټیز تړون بندونه او مادې په سمه توګه عملي او پلی شي، همدا راز د حاکم لورې څخه داسې څه په عامو خلکو تحمیل نه کړی شي چې د هغوی په ګټه نه وي.

شپږم: د حاکم او رعیت ترمنځ د عقد بندونه باید ټاکلي وي

اسلامي شریعت د هر هغه عقد او تړون سره اړخ نه لګوي چې محتوا یې نا معلومه وي، په پخوا وختونو کې او په ځانګړې توګه د خلفای راشدینو په زمانه کې دا محتوا مختصره وه، ځکه خلک د سلیقوي تعامل څخه نه ویرېدل، خو وروسته خلک تفصیلي عقدونه غوره ګڼي تر څو د نزاع او اختلاف احتمالات تر ډېره بریده له منځه یوړل شي او دواړه اړخونه خپل مسؤولیتونه په دقیقه توګه درک کړی شي، او همدا د شریعت د مقاصدو سره اړخ هم لګوي، له همدې امله دلته هم باید د تړون او عقد محتوا په تفصیلي ډول ولیکل شي چې دې ته په اوسنۍ اصطلاح کې «اساسي قانون» ویل کېږي، تر څو دواړه اړخونه خپل مسؤولیتونه او حقوق په مشخصه توګه وپېژني.

اووم: په دې عقد کې د مالیې (ټېکس) اجمالي یادونه

دا عقد (اساسي قانون) باید په اجمالي ډول په دې هم مشتمل وي چې ملت به د خپلو عوایدو یوه برخه د هېواد د اقتصاد د

غښتلتیا او د ټولنې د اړتیاوو د رفع کولو لپاره ورکوي، کله چې دا عقد وشو، نو خلک په اجمالي توګه د مالیې په ورکولو ملزم ګرځي ځکه چې د عقد په پایله کې د عقد او تړون محتوا نافذه ګرځي لکه مخکې مو چې ورته اشاره درلوده.

په دې «عقد» کې باید د دې یادونه هم وي چې زموږ په سیمه کې ځوک د ډېرو خلکو له لورې د وکیل په توګه وټاکل شو، هغه به زما نماینده او وکیل هم وي او دا یادونه باید هم په کې وي چې دا وکیل زما په نماینده ګۍ عقد او تړون کولی شي او دا حق ورته ورکوم.

اتم: د مالیې د اندازې لپاره کلنی تړون

د دې لپاره چې هر کال کومه اندازه مالیه له چا څخه واخیستل شي دا په بشپړ ډول څرګند او واضح وي، دې ته اړتیا ده چې د هر کال د بودیجې د ټاکنې په وخت کې باید دا وټاکل شي او د حکومت او د خلکو د وکیلانو او نماینده ګانو ترمنځ په دې اړه تفصیلي تړون لاسلیک شي، تر څو د چا په مال کې د هغه له خوښې پرته تصرف او د چا په مال باندې تېری چې د مالیې د ټاکلو په مخ کې بنسټیز شرعي خنډ دی له منځه ولاړ شي. نو دا دې ته هم مستلزم دی چې د خلکو د نماینده ګانو یو مجلس باید شتون ولري، د دې مجلس ځای د علماوو او پوهانو څخه جوړ انتصابي مجلس نه شي نیولی، ځکه دوی د خلکو وکیلان او نماینده ګان نه دي، ځکه توکیل او ځوک نماینده جوړول هم یو عقد دی چې د خلکو په رضا او خوښې باید رامنځته شي.

کله چې دا ډول یو نظام رامنځته شي او په دې توګه یو حکومت د خلکو څخه د دې عقدونو او تړونونو پر بنسټ مالیه واخلي، نو هغه بنسټیز مانع له منځه ځي چې د خلکو په مال کې د هغوی له خوښې پرته تصرف کول دي.

دې ته کوم ډول عقد ویل کېدی شي؟

اوس پوښتنه دا را ولاړېږي چې د مالیې په اړه رامنځته شوی عقد به په شرعي لحاظ د کوم ډول عقودو څخه وي؟ د دې فقهي تکییف (څرنګوالی) بنسټ به څه وي؟ نو په دې اړه بېلابېل احتمالات شتون لري چې په لاندې کرښو کې ورته اشاره کول غواړم:

لومړی: دا عقد به د تبرع عقد وي

کله چې د مالیې د قانوني بنسټ په اړه بحث وشو هلته ویلی شوي دي چې عقد د مالیې (ټېکس) لپاره بنسټ نه شي کېدلی، ځکه هغه عوض مجهول دی چې د دې عقد په پایله کې لازمېږي، ځکه هغوی دا عقد د معاوضاتو د عقودو څخه ګڼه او هلته چې عوض په پوره ډول مجهول وي عقد درست نه دی، خو که دا عقد د تبرعاتو له عقودو څخه وګڼل شي، په دې حالت کې د تبرع کوونکي لپاره کوم مشخص عوض نه لازمېږي او عقد لازم دی، په دې حالت کې چې دا د تبرعاتو له عقودو څخه وشمېرل شي په فقهي تکییف (څرنګوالی) بنسټ کې یې دوه احتمالات شتون لري:

لومړی: دا د هبې عقد وګڼل شي او داسې هبه چې واهب د یو ډول عوض د اخیستلو شرط کېږدي، سره له دې چې دا ډول هبه د جمهورو په نظر درسته ده، خو یوازې یوه ستونزه لري چې د عوض د جهالت له امله د ډېرو فقهاوو له نظره ستونزه لري[158].

دویم: دا د وقف عقد وي

دویم فقهي تکییف (څرنګوالی) بنسټ یې دا کېدلی شي چې دا د وقف عقد وي او په هغه مذهب عمل وشي چې هر ډول متقوم مال هغه که منقول وي او که غیر منقول وي وقف کېدلی شي، همدا راز د واقف شرطونه هم د عملي کېدلو وړ دي او د موقوف علیه

---

[158] - الموسوعة الفقهية الكويتية ج ۴۲ د هبة لفظ ص ۱۲۰-۱۵۵.

وضاحت هم ممکن دی، په هغه کې هم جهالت نه شته، خو یوه ستونزه لري چې د وقف مال باید اصل باید وساتل شي یوازې د هغه ګټه وقف کېږي، خو په ټېکس کې خو اصل مال په مصرف رسېږي[159].

دویم: دا د عقود غیر مسماة له جملې څخه وي

راجحه خبره دا ښکاري چې دا د هغه مستحدثو تړونونو څخه وشمېرل شي چې په شرعي نصوصو کې یې یادونه نه ده شوې او نه یې تفصیلي احکام په فقهي کتابونو کې ذکر شوي دي، خو په عامه توګه د شریعت د اصولو سره په ټکر کې نه وي، نه کوم حرام حلال ګرځوي او نه حلال حراموي او نه کوم داسې بل شرعي محظور ورسره تړلی وي، دې ډول عقودو او تړونونو ته د علماوو په اصطلاح کې عقود غیر مسماة ویل کېږي، په دې اړه د شام مشهور معاصر حنفي فقیه شیخ مصطفی الزرقا وایي: "والشرع الإسلامي لم يحصر التعاقد في موضوعات معينة يمنع تجاوزها إلى موضوعات أخرى، وليس في نصوص الشريعة ما يوجب تحديد أنواع العقود أو تقييد موضوعاتها إلا بأن تكون غير منافية لما قرره الشرع من القواعد والشرائط العامة في التعاقد، والمبدأ العام في هذا الشأن قوله سبحانه وتعالى: {يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ} [المائدة: 1]"[160].

اسلامي شریعت تړون په ځانګړو موضوعاتو کې نه دې را خلاصه کړی، چې نورو موضوعاتو ته شامل نه شي او د شریعت په نصوصو کې هم داسې څه نشته چې د تړونونو اقسام محدود کړي او یا یې موضوعات مقید او محصور کړي، یوازینی شرط چې شتون لري هغه دا دی چې دا تړون باید د هغه اصولو او د تړونونو د هغه عامو شرطونو سره په مخالفت کې قرار ونه لري چې شریعت ایښي دي او په دې اړه د اسلامي شریعت عام قانون د الله متعال دا فرمان دی چې فرمایي: ای د ایمان څښتنانو په خپلو تړونونو وفا وکړئ. زرقا صاحب دې ته اشاره کوي چې د «العقود» کلمه د عموم د کلماتو څخه ده او دا هر ډول تړونونو ته شامله ده، له همدې امله که داسې تړون رامنځته کېږي چې مخکې یې شتون نه درلود او په شرعي لحاظ کوم مانع په کې شتون ونه لري هغه معتبر تړون او عقد شمېرل کېږي.

د دې ډول ټېکس په اړه شرعي نصائح او شرطونه

مخکې مو د اضطراري مالیې په ضمن کې د یو لړ شرطونو یادونه وکړه، د هغوی شرطونو څخه هم یو لړ شرطونه دلته هم مطلوب دي، خو یو څه نور ځانګړي شرطونه دي چې باید دلته یې یادونه وشي، چې د هغوی له جملې څخه دا لاندې شرطونه د یادولو وړ دي.

لومړی: دا باید د تړون په پایله کې واخیستل شي

دا باید د ملت د نماینده ګانو او د ملت د وکیلانو سره د عقد او تړون پر بنسټ واخیستل شي، که پر دې بنسټ وا نه اخیستل شي هغه ناروا او حرام دی، ځکه شرعي مانع چې «بطيبة من نفسه» دی شتون لري او کله چې د تړون په پایله کې واخیستل شي نو دا د خلکو په خوښه اخیستل کېږي او روا ګرځي.

دویم: مالیه باید له شتمنو خلکو څخه واخیستل شي

د دې مالیې د ټاکلو لپاره شریعت حکم کوي چې دا باید د داسې خلکو څخه واخیستل شي چې عواید یې له مصارفو څخه زیات وي، د فقیرانو او غریبانو څخه باید وانخیستل شي، دا په ډېرو نصوصو کې او آثارو کې راغلي دي، کله چې حضرت عمر رضي الله عنه

---

[159] - الموسوعة الفقهية الكويتية ج ۴۴ ص ۱۰۸ او له هغې وروسته.

[160] - المدخل الفقهي العام ص 634 (مخکې په تفصیل سره ذکر شوی).

زخمي شو د خپل شهادت څخه د مخه يې د يو اوږد حديث په ترڅ کې وويل: "أُوصِي الخَلِيفَةَ مِنْ بَعْدِي، بِالْمُهَاجِرِينَ الأَوَّلِينَ، أَنْ يَعْرِفَ لَهُمْ حَقَّهُمْ، وَيَحْفَظَ لَهُمْ حُرْمَتَهُمْ، وَأُوصِيهِ بِالأَنْصَارِ خَيْرًا، {الَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ}، أَنْ يُقْبَلَ مِنْ مُحْسِنِهِمْ، وَأَنْ يُعْفَى عَنْ مُسِيئِهِمْ، وَأُوصِيهِ بِأَهْلِ الأَمْصَارِ خَيْرًا، فَإِنَّهُمْ رِدْءُ الإِسْلاَمِ، وَجُبَاةُ المَالِ، وَغَيْظُ العَدُوِّ، وَأَنْ لاَ يُؤْخَذَ مِنْهُمْ إِلَّا فَضْلُهُمْ عَنْ رِضَاهُمْ. وَأُوصِيهِ بِالأَعْرَابِ خَيْرًا، فَإِنَّهُمْ أَصْلُ العَرَبِ، وَمَادَّةُ الإِسْلاَمِ، أَنْ يُؤْخَذَ مِنْ حَوَاشِي أَمْوَالِهِمْ، وَيُرَدَّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ، وَأُوصِيهِ بِذِمَّةِ اللَّهِ، وَذِمَّةِ رَسُولِهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُوفَى لَهُمْ بِعَهْدِهِمْ، وَأَنْ يُقَاتَلَ مِنْ وَرَائِهِمْ، وَلاَ يُكَلَّفُوا إِلَّا طَاقَتَهُمْ"[161].

د خپل ځان څخه وروسته خليفه ته د لومړيو مهاجرينو په اړه سپارښتنه کوم چې د هغوی حق بايد وپېژني، د هغوی احترام وساتي، د انصارو په اړه ورته د خير سپارښتنه کوم (الذين تبوءوا الدار والإيمان من قبلهم) او دا چې د هغوی د صالح انسان څخه دې (هر څه ومني او د هغوی گناهکار ته دې بخښنه وکړي، په ښارونو کې د اوسېدونکو په اړه ورته د خېر سپارښتنه کوم، دوی د اسلام څخه د دفاع وسيله، د مال راټولوونکي او د دښمن د مغلوبولو وسيله دي، سپارښتنه کوم چې له دوی څخه يوازې د دوی اضافي مال واخيستل شي او هغه هم د دوی په خوښه. په کليوالو سيمو کې د اوسېدونکو په اړه ورته سپارښتنه کوم، همدوی د عربو اصول او ريښې دي، د اسلام تومنه ده، دا سپارښتنه کوم چې له دوی څخه دې د دوی د اضافي او غير اصلي مالونو څخه واخيستل شي او بېرته دې د دوی په فقيرانو تقسيم شي، د ځان څخه وروسته خليفه ته د الله تعالی او د هغه د پيغمبر د عهد په پوره کولو توصيه کوم او د دې سپارښتنه کوم چې د دوی سره کړی عهد بايد پوره کړي او د دوی د موخو تر شا وجنگېږي او پر دوی د توان څخه پورته مکلفيتونه وضع نه کړي[162].

د حضرت عمر رضي الله عنه په دې سپارښتنو کې دوه ځايه د مال اړوند سپارښتنې راغلي دي او په دواړو ځايونو کې يې دا سپارښتنه ده چې د خلکو د اړتياوو څخه اضافي مال د خلکو څخه واخلئ او د خلکو اصلي مالونه مه اخلئ بلکې د خلکو حاشيوی او غير اصلي مالونه له خلکو څخه د خراج او ټېکس په توگه واخلئ، له دې امله دا روا نه دي چې د خلکو اصلي مالونه د ټېکس په توگه واخيستل شي او يا د خلکو څخه د هغوی د غربت او فقر په حالت کې ټېکس واخيستل شي او له دې امله چې دا يو ډول د خير په کار کې مرسته ده چې په اصل کې يو مباح کار دی، خو د تعهد له امله پر انسان لازم گرځېدلی دی او د صدقې په اړه د رسول الله صلى الله عليه وسلم وينا ده چې فرمايي: "خَيْرُ الصَّدَقَةِ مَا كَانَ عَنْ ظَهْرِ غِنًى وَأَبْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ"[163].

تر ټولو ښه صدقه هغه ده چې د شتمنۍ په حالت کې ورکړل شي او پيل له هغه چا وکړه چې د هغه نفقه پر تا واجب ده.

له داسې خلکو څخه د ماليې (ټېکس) په نوم د هغوی مالونه اخيستل چې هغوی پخپله د خپلو کورنيو د خوراک څښاک لپاره محتاج وي، ناروا او نا سم کار دی، له همدې امله اړتيا ليدل کېږي چې د ماليې (ټېکس) لگول بايد د دې ميدان د متخصصينو په مشوره او د ملت د نماينده گانو په توافق سرته ورسېږي.

دريم: د ماليې په ټاکلو کې د اعتدال څخه کار اخيستل

يو شرط دا دی چې د ماليې په ټاکلو کې د اعتدال څخه کار واخيستل شي، داسې ونشي چې ماليات (ټېکسونه) دومره ظالمانه وي چې شتمن خلک يې هم د ادا کولو توان ونلري او يا ماليات (ټېکسونه) په داسې توگه وټاکل شي چې د يو تن څخه بېلابېل ډوله ټېکسونه او ماليات د هغه د يو ډول عايد څخه واخيستل شي، څه مباشر ماليات وي او څه غير مباشر ماليات وي او دا ځکه چې زموږ

161 - صحيح البخاري- طوق النجاة (18/5)

162 - سره له دې چې د فعل زياتي صيغې د مجهول په صيغه ضبط شوي دي خو په ترجمه کې د فعل معروف په توگه انگېرل شوي دي.

163 - دا حديث متفق عليه دی وگوره صحيح البخاري- طوق النجاة (2/ 112) (مخکې په تفصيل سره ذکر شوی).

دین د دې حکم کوي چې تعدي او ظلم ناروا دی او د خلکو څخه د دومره ټېکسونو (مالیاتو) مطالبه کول او ترلاسه کول چې د هغوی له توان څخه بهر وي ظلم او تعدي بلل کېږي.

دربم: د مالیې په راټولولو کې باید انساني تعامل رعایت شي

د دې معنی دا ده چې کله په چا باندې د هغه د وعدې او یا د تعهد او تړون په پایله کې مالیه لازم وګرځېده او هغه یې په اداء کولو ملزم هم و، خو هغه د ستونزو سره مخ شو، داسې خلکو ته شدیدې جزاګانې ورکول، هغوی په زندان کې اچول، د هغوی مالونه تلف کول او داسې نور کارونه ناروا دي، دوی سره باید په هر حال انساني تعامل وشي، امام ابو یوسف رحمه الله پخپل کتاب الخراج کې په خپل سند سره دا واقعه نقل کوي، چې د بنو ثقیف څخه یو تن وایي: "اسْتَعْمَلَنِي عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ عَلَى عُكْبُرَاءَ فَقَالَ لِي: -وَأَهْلُ الأَرْضِ معي يسمعُونَ- انْظُرْ أَنْ تَسْتَوْفِيَ مَا عَلَيْهِمْ مِنَ الْخَرَاجِ. وَإِيَّاكَ أَنْ تُرَخِّصَ لَهُمْ فِي شَيْءٍ وَإِيَّاكَ أَنْ يَرَوْا مِنْكَ ضَعْفًا، ثُمَّ قَالَ: رُحْ إِلَيَّ عِنْدَ الظُّهْرِ، فَرُحْتُ إِلَيْهِ عِنْدَ الظُّهْرِ فَقَالَ لِي: إِنَّمَا أَوْصَيْتُكَ بِالَّذِي أَوْصَيْتُكَ بِهِ قُدَّامَ أَهْلِ عَمَلِكَ لأَنَّهُمْ قَوْمٌ خُدَعٌ، انْظُرْ إِذَا قَدِمْتَ عَلَيْهِمْ فَلا تَبِيعَنَّ لَهُمْ كِسْوَةَ شِتَاءٍ وَلا صيفا، وَلا رِزْقًا يَأْكُلُونَهُ، وَلا دَابَّةً يَعْمَلُونَ عَلَيْهَا، وَلا تَضْرِبَنَّ أَحَدًا مِنْهُمْ سَوْطًا وَاحِدًا فِي دِرْهَمٍ، وَلا تُقِمْهُ عَلَى رِجْلِهِ فِي طَلَبِ دِرْهَمٍ، وَلا تَبِعْ لأَحَدٍ مِنْهُمْ عَرَضًا فِي شَيْءٍ مِنَ الْخَرَاجِ؛ فَإِنَّا إِنَّمَا أُمِرْنَا أَنْ نَأْخُذَ مِنْهُمُ الْعَفْوَ. فَإِنْ أَنْتَ خَالَفْتَ مَا أَمَرْتُكَ بِهِ يَأْخُذُكَ اللَّهُ بِهِ دُونِي وَإِنْ بَلَغَنِي عَنْكَ خِلافُ ذَلِكَ عَزَلْتُكَ. قَالَ قُلْتُ إِذَنْ أَرْجِعُ إِلَيْكَ كَمَا خَرَجْتُ مِنْ عِنْدِكَ. قَالَ: وَإِنْ رَجَعْتَ كَمَا خَرَجْتَ. قَالَ فَانْطَلَقْتُ فَعَمِلْتُ بِالَّذِي أَمَرَنِي بِهِ، فَرَجَعْتُ وَلم أنتقص من الْخراج شَيْئا"[164].

حضرت علي رضي الله عنه زه د عکبراء په سیمه وټاکلم او په داسې حال کې چې د هغه سیمې خلکو یې خبرې اورېدلې ما ته یې وویل: ګوره! په دوی چې کوم خراج دی هغه باید پوره ترې ترلاسه کړې، په هیڅ شي کې ورسره د رخصت څخه کار وانخلې او ګوره چې په کار کې در څخه ضعف او ناتواني ونه ویني! بیا یې راته وویل: ماسپښین ماته بیا راشه، ماسپښین چې ورته ورغلم، را ته یې وویل: کومې سپارښتنې مې چې د هغه خلکو مخکې درته وکړې هغه له دې امله وې چې هغوی فریب کاره خلک دي، چې هغوی ته ورغلې، د هغوی د ژمي جامې به نه خرڅوې او نه به یې د اوړي (دوبي) جامې خرڅوې او نه به یې د خوراک هغه توکي خرڅوې چې هغوی یې خوري او نه به یې د خراج د ترلاسه کولو لپاره هغه حیوان خرڅوې چې هغوی پرې مزدوري کوي، د هیڅ یو درهم لپاره به هغوی په دره نه وهې او نه به یې د یو درهم د ترلاسه کولو لپاره د جزا په توګه په یوه پښه دروې او د خراج د لاسته راوړلو لپاره به د هغوی هیڅ ډول سامان نه خرڅوې ځکه موږ ته د دې حکم راکړل شوی دی چې د هغوی څخه د هغوی د اړتیاوو څخه اضافي مال واخلو، که د هغه سپارښتنو مخالفت دې وکړ چې ما درته وکړې، نو الله تعالی به یوازې تا سره حساب کوي او که ماته د دې خلاف خبر را ورسېده، نو زه دې فوراً عزل کوم، هغه ثقفي وايي: ما ورته وویل: چې داسې ده، نو زه به بېرته ستاسې خوا ته همداسې راشم لکه څرنګه چې تللی وم (یعنې هیڅ څه به د ځان سره را نه وړم) حضرت علي کرم الله وجهه ورته وویل: سره له دې چې همداسې هم راشې لکه څنګه چې وتلی وې (یعنې هیڅ هم د ځان سره را نه وړې، بیا هم باید هغه اوامر او سپارښتنې په نظر کې ونیسې) هغه ثقفي وايي: زه ولاړم او هغه سپارښتنې مې عملي کړې چې د څه یې راته حکم کړی و او بېرته راغلم او خراج هم بشپړ و او کم شوی نه و.

که په دې توګه مالیات (ټېکسونه) ولګول شي او د ملت څخه ترلاسه شي، نو ان شاء الله چې هیڅ ډول شرعي خنډ په کې شتون نه لري، په دې توګه به د اسلامي حکومت اړتیاوې هم پوره شوی وي او د شرعي محظور څخه به هم خلاص یو.

---

[164] - الخراج ص 25، تألیف: امام أبو یوسف یعقوب بن إبراهیم بن حبیب بن سعد بن حبتة الأنصاري (المتوفی: 182هـ) خپرونکې اداره: المكتبة الأزهرية للتراث، تحقيق: طه عبد الرءوف سعد ، سعد حسن محمد.

پایلې

د دې لنډ بحث او څېړنې وروسته په پایله کې هغه لنډ نتایج د درنو لوستونکو سره شریکوم چې د دې څېړنې په پایله کې ورته رسېدلی یم، دا نتایج او پایلې په لاندې ډول دي:

لومړی: هر هېواد خپله اقتصادي پالیسي لري، چې په دې لړ کې یو اسلامي نظام هم باید خپله اقتصادي پالیسي ولري.

دویم: همدا راز هر هېواد او هر نظام د همدې اقتصادي پالیسۍ پر بنسټ ولاړ مالیاتي سیاست یا مالیاتي پالیسي (Fiscal Policy) لري، چې په بنسټیز ډول په درې برخو مشتمله وي؛ لومړی: اهداف او موخې، دویم: د دولت عایدات او د عایداتو مصادر، درېم: د دولت عمومي مصارف.

درېم: د مالیاتي سیاست تر ټولو مهمه برخه چې زموږ د بحث سره تړاو لري، د عایداتو سرچینې دي او د عایداتو په سرچینو کې تر ټولو مهمه منبع مالیه (ټېکس) دی، چې زموږ د بحث موضوع ده.

درېم: یو اسلامي نظام او یو مسلمان هېواد هم باید خپله اقتصادي پالیسي ولري او د هغه پر بنسټ ولاړه خپله مالیاتي پالیسي جوړه کړي، چې د دې مالیاتي پالیسۍ تر ټولو مهم عنصر چې زموږ د بحث سره تړاو لري هغه د اسلامي هېواد لپاره د عایداتو سرچینې دي.

څلورم: په اسلام کې د دولت د عایداتو لپاره یو لړ سرچینې په ګوته شوي دي چې له دې جملې څخه یو لړ هغه دي چې ټولنیز ملکیتونه دي او حکومت او دولت له هغوی څخه خپله بودیجه تمویلوي او اسلام داسې ټولنیز ملکیتونه درست ګڼي، همدا راز دولت د خپلو اقتصادي پروژو او ثمن عام څخه هم د خپلې بودیجې د تمویل لپاره کار اخلي.

پنځم: اسلام څه نورې سرچینې هم په ګوته کړي دي، چې څه یې عادي او څه یې غیر عادي سرچینې ګڼل کېږي، د بېلګې په توګه؛ زکات، جزیه، خراج، د مستأمنینو او ذمي سوداګرو څخه اخیستل شوي عشور او داسې نور، چې له دې جملې څخه له ډېرو سرچینو څخه اوس هېوادونه استفاده نه کوي او د هغه لپاره یې سیستمونه نه دي جوړ کړي.

شپږم: د یو اسلامي هېواد د بیت المال سرچینې (د بودیجې د تمویل مصادر) په همدې کې نه خلاصه کېږي، بلکې په دې کې کمی او زیاتی راتلای شي، ځکه دا د معاملاتو له جملې څخه دي چې هغه د انساني اجتهاد میدان دی، د دې ترڅنګ د خلفای راشدینو په وخت کې په دې مواردو کې په عملي توګه زیاتوالی هم راغلی لکه د ځمکې خراج او د مستأمنو سوداګرو څخه د عشر اخیستل چې د حضرت عمر رضي الله عنه په وخت کې د اسلامي خلافت په مالي او د عایداتو په سرچینو کې ور اضافه شول، چې دا د دې دلیل دی چې دا سرچینې اجتهادي دي او کمې او زیاتی قبلوي او په دې کې نورې سرچینې ور اضافه کېدلی شي، خو په دې کې شرط دا دی چې دا اضافه شوي عایداتي سرچینې به د مال په اړه د اسلام د ورکړو اصولو سره متصادمې نه وي.

اووم: په اسلام کې د مال په اړه تر ټولو بنسټیزه قاعده چې د شریعت د بې شمېره نصوصو څخه ثابته ده هغه د بل چا په مال کې د هغه له خوښې پرته تصرف او د چا په فردي ملکیت باندې د تېري او تجاوز کولو حرمت دی، له همدې امله د مال ساتنه د شریعت له ضروریاتو څخه شمېرل کېږي، که کومه سرچینه په دې سرچینو کې ور اضافه کېږي باید چې د دې قاعدې سره په ټکر کې نه وي.

اتم: د مال په اړه د اسلام د اصولو او قواعدو څخه یوه قاعده هم د تکافل قاعده ده، چې الله تعالی په شتمنو انسان باندې په مجموع کې تکافل لازمي کړی دی، خو دا د اوسنۍ زمانې د مالیې (ټېکس) لپاره بنسټ نه شي ګرځېدلی ځکه د مالیې مصارف د

ټولنيز تکافل او صدقې او خيرات د مصارفو سره تفاوت لري، همدا راز په فردي الزاميت کې هم سره په بشپړ ډول توپير لري، ځکه خيراتونه او صدقات الزامي نه بلکې تطوعي دي.

نهم: دې ته په کتنې چې د يو اسلامي هېواد عايداتي سرچينې په هغه څه کې منحصرې نه دي چې په شريعت کې يې يادونه شوې ځکه په دې اړه د خلفای راشدينو اجتهادات شتون لري، د اوسني اقتصادي فکر سره سمه ټاکل کېدونکي ماليه هم د يو اسلامي هېواد د بوديجې لپاره د عايد سرچينه کېدلی شي او کېدلی شي چې هيڅ يو هېواد له دې پرته خپل مصارف هم پوره نه کړی شي او نه شايد هغه نور مقاصد ترلاسه کړی شي چې د ماليې له لارې ترلاسه کېدلی شي، خو د دې په مخکې يوازينی خنډ د چا په مال کې د هغه له خوښې پرته تصرف او د هغه په فردي ملکيت تجاوز دی، چې اسلامي شريعت هيڅکله هم د دې اجازه نه ورکوي.

لسم: ماليه يوازې په هغه صورت کې د يو مسلمان هېواد د مالياتي سياست او د بوديجوي سرچينو برخه کېدلی شي چې دا پورته مانع او خنډ له منځه ولاړ شي او دا په لاندې دوو صورتونو کې له منځه تللی شي:

۱- د اضطرار په حالت کې؛ کله چې يو مسلمان هېواد د اضطرار د حالت سره مخ شي او يا داسې حاجت وي چې د اضطرار قايمقام وي، په دې حالت کې د حرامو سره د مباحو په توګه تعامل کېږي، ځکه شرعي قاعده چې د ډېرو شرعي نصوصو څخه ثابته ده وايي: «الضرورات تبيح المحظورات»، نو يو مسلمان حاکم د هغه شرطونو په رعايت کولو چې فقهاوو يې يادونه کړې ده د اړتيا په اندازه د هغه سيمې د خلکو د مالونو څخه د ماليې په توګه اخيستلی شي.

۲- کله چې د يوې سيمې خلک وعده وکړي او يا هم عقد وکړي چې د مشخصو اهدافو د لاسته راوړلو لپاره به د خپلو عوايدو څخه يوه برخه په کلني ډول دولت او حکومت ته ورکوي، نو دا وعده او عقد ملزم ګرځي او دوی د دې ماليې په ورکولو ملزم شمېرل کېږي، خو د دې لپاره شرط دا دې چې بايد حکومت هم د عقد په پايله کې رامنځته شي، عقد په ليکلی بڼه د اساسي قانون په شکل کې شتون ولري، همدا راز د ماليې د ورکړې خبره هم بايد د همدې اساسي قانون برخه وي او بيا د ماليې (ټېکس) کلنی عقد د خلکو د نماينده ګانو سره په تفصيلي توګه د هر کال په سر کې سرته ورسېږي، چې دا ټوله پروسه د يو مشروع حکومت غوښتنه کوي، چې خپل اساسي قانون ولري او د خلکو د نماينده ګانو يو مجلس هم ولري چې هغوی د خلکو په وکالت او نيابت د عقد او تړون د لاسليک کولو حق ولري.

وړانديزونه او سپارښتنې

د څېړنې د پايلو په نظر کې نيولو سره د افغانستان د اسلامي امارت اړوندو چارواکو خدمت ته لاندې وړانديزونه او سپارښتنې وړاندې کوم:

لومړی: په دې کې شک نشته چې هېوادونه د خپلو بوديجوي اړتياو د پوره کولو لپاره د ماليې بېلابېلو ډولونو ټاکلو ته اړ دي، او له دې قاعدې څخه د افغانستان اسلامي امارت هم مستثنی نه دی، خو دا کار بايد د اعتدال سره په داسې توګه سرته ورسېږي چې د ټولنې په وګړو فشار وارد نه کړی شي، او يوازې د شتمنو خلکو څخه واخيستل شي، او په دومره اندازه واخيستل شي چې هغوی يې توان ولري، د داسې وګړو څخه يې غوښتنه ونه کړی شي چې پخپله په ډېرو ستونزو د خپل ځان او اولادونو لپاره نفقه پيدا کوي، اوس دا سوال چې دا کار څنګه سرته ورسېږي چې د هېواد اړتياوې هم پوره شي او په خلکو فشار هم ډېر زيات نه وي، نو په دې لړ کې د دې ځانګې اړوندو پوهانو سره مشوره کول اړين دي.

دويم: د ماليې د راټولو او وضع کولو هدف يوازې د بوديجې برابرول نه وي بلکې د هغو ټولو اهدافو د لاسته راوړلو او هغوی ته د رسېدلو لپاره ترې هم بايد کار واخيستل شي چې پوهانو او علماو د ماليې لپاره ټاکلي دي.

درېیم: د مالیې د راټولولو ترڅنګ د زکات نظام باید فعال کړی شي، او په هغه فقهي مذهب باید عمل وشي چې د ظاهري مالونو د زکات تر څنګ د باطني مالونو زکات را ټولول د حکومت حق ګڼي، خو د دې سره دا په نظر کې ونیول شي چې څومره زکات ترې دولت واخلي د هغه په اندازه د مالیې پیسې ورته معاف کړي، دا به له یوې لورې د زکات د فریضې ادا کولو ته خلک تشویق کړي، او له بل پلوه به په ټولنه کې د تکافل نظام تقویه شي، ځکه د زکات پیسې په نورو عامو پراختیایي کارونو کې نه شي لګېدلی، ځکه په شریعت کې د زکات مصارف مشخص دي.

څلورم: د اضطرار مالیه خو په عادي حالاتو کې د تطبیق وړ نه ده، ځکه هغه شرطونه پوره کول ګران دي چې فقهاوو د دې ډول مالیې لپاره وضع کړي دي، او له بل پلوه هغه یوه موقته مالیه ده.

پنځم: د عادي مالیې د را ټولولو لپاره باید هغه فقهي څرنګوالی برابر کړی شي چې په دې څېړنه کې پرې په تفصیل سره خبره شوی، او لنډیز یې دا دې چې د مسلمانانو د ټولو قطري حکومتونو حکم د خلافت د حکم سره توپیر لري، خو دا حکومتونه هم اړین دي، خو د رامنځته کېدو طریقه یې د خلکو ترمنځ مشوره او د خلکو موافقه ده، ځکه د حاکم ټاکل په یو لړ مواردو کې د عقد حیثیت لري (د حاکم او رعیت ترمنځ یو عقد شمېرل کېږي) او په یو لړ نورو مواردو کې د توکیل حیثیت لري، او د دې دواړو لپاره د خلکو موافقه شرط ده، د عقد لپاره د متعاقدینو رضا او موافقه بنسټیز شرط دی، او د توکیل لپاره د موکل موافقه اړینه ده، او د دې عقد د بندونو څخه یو بند باید دا وي چې خلک به د خپلو عوایدو څخه یو مقدار مالیه دولت ته ورکوي چې د هېواد د نظام د مخته وړلو او پراختیایي کارونو لپاره ترې کار واخیستل شي، او دا عقد باید په لیکلی بڼه وجود ولري چې دې ته اساسي قانون او یا هم بل نوم ورکولی شو، تر څو چې دا فقهي څرنګوالی برابر نه شي دا ډول مالیه اخیستل چې اوس اخیستل کېږي ناروا او د شریعت سره متصادم کار دی.

شپږم: د داسې مالیو د ټاکلو څخه باید اسلامي امارت ځان وساتي چې په یو ډول عاید باندې څو ډوله مالیه ایښودل کېږي، ځکه دا د تجارت او صنعت پرمختګ ته زیان رسوي، په دې اړه باید د معاصرو اقتصاد پوهانو نظر واخیستل شي.

وسبحانك اللهم وبحمدك نشهد أن لا إله إلا أنت نستغفرك ونتوب إليك.

د مصادرو نوم لړ

دا د هغه مصادرو او مراجعو نوم لړ دی چې په دې بحث کې ترې اقتباس شوی دی، او یا ترې استفاده شوی ده، د قرآن کریم څخه پرته دا د کتابونو د نومونو په ترتیب سره مرتب شوی دی، په دې لړ کې د تعریف «ال» په نظر کې نه دي نیول شوي، او نه کتابونه د علومو پر بنسټ مرتب شوي دي، دا یو عمومي نوم لړ دی.

1. القرآن الكريم.
2. أجوبة التسولي عن مسائل الأمير عبد القادر في الجهاد، تأليف: علي بن عبد السلام بن علي، أبو الحسن التُّسُولي المالكي (المتوفى: 1258هـ)، تحقيق: عبد اللطيف أحمد الشيخ محمد صالح، خپرونکې اداره: دار الغرب الإسلامي، لومړی چاپ، کال: 1996م.
3. الإحسان في تقريب صحيح ابن حبان، تاليف: محمد بن حبان بن أحمد بن حبان بن معاذ بن مَعْبدَ، التميمي، أبو حاتم، الدارمي، البُستي (المتوفى: 354هـ)، ترتيب: الأمير علاء الدين علي بن بلبان الفارسي (المتوفى: 739 هـ)، تحقيق: شعيب الأرنؤوط، خپرونکې اداره: مؤسسة الرسالة، بيروت، لومړی چاپ، کال: 1408 هـ - 1988 م.

4. الأحكام السلطانية، تأليف: أبو الحسن علي بن محمد بن محمد بن حبيب البصري البغدادي، الشهير بالماوردي (ت ٤٥٠هـ) چاپوونکې اداره: دار الحديث، القاهرة، مصر.

5. الأحكام السلطانية، تأليف: القاضي أبو يعلى ، محمد بن الحسين بن محمد بن خلف ابن الفراء (المتوفى : 458هـ) تصحيح او تعليق: محمد حامد الفقي، چاپوونکی اداره: دار الكتب العلمية - بيروت ، لبنان، دويم چاپ: کال 1421 هـ - 2000 م.

6. أحكام القرآن . أحمد بن علي أبو بكر الرازي الجصاص الحنفي (المتوفى: 370هـ)، تحقيق: عبد السلام محمد علي شاهين، خپرونکې اداره: دار الكتب العلمية بيروت – لبنان، لومړی چاپ، کال 1415هـ/1994م.

7. الاختيار لتعليل المختار ، تأليف: عبد الله بن محمود بن مودود الموصلي البلدحي، مجد الدين أبو الفضل الحنفي (المتوفى: 683هـ)، تعليق: الشيخ محمود أبو دقيقة، چاپوونکی اداره: مطبعة الحلبي – القاهرة، د چاپ کال: 1356 هـ - 1937 م.

8. الْأَشْبَاهُ وَالنَّظَائِرُ عَلَى مَذْهَبِ أَبِيْ حَنِيْفَةَ النُّعْمَانِ، تاليف: الشَّيْخ زَيْنُ الْعَابِدِيْنَ بْنِ إِبْرَاهِيْمِ بْنِ نُجَيْمٍ (926-970هـ)، خپرونکې اداره: دار الكتب العلمية،بيروت،لبنان، د چاپ کال 1400هـ -1980م.

9. أصول الدين ، تأليف: عبد القاهر بن طاهر بن محمد بن عبد الله البغدادي التميمي الأسفراييني، أبو منصور (المتوفى: 429 هـ)، چاپوونکې اداره: مدرسة الإلهيات بدار الفنون التركية-تركيا اسطنبول، لومړی چاپ، د چاپ کال: 1346 هـ ق 1928م.

10. الاعتصام، تأليف: إبراهيم بن موسى بن محمد اللخمي الغرناطي الشهير بالشاطبي (ت ٧٩٠هـ)، تحقيق: سليم بن عيد الهلالي، خپرونکې اداره: دار ابن عفان، السعودية، لومړی چاپ، کال: ١٤١٢هـ - ١٩٩٢م.

11. اقتصادنا، د سید محمد باقر الصدر ليکنه، دار التعارف للمطبوعات، بيروت لبنان، څوارلسم چاپ، کال ١٩٨١م ١٤٠١هـ ق.

12. الأموال، تأليف: أبو أحمد حميد بن مخلد بن قتيبة بن عبد الله الخراساني المعروف بابن زنجويه (المتوفى: 251هـ)، تحقيق الدكتور: شاكر ذيب فياض الأستاذ المساعد - بجامعة الملك سعود، چاپوونکې اداره : مركز الملك فيصل للبحوث والدراسات الإسلامية، السعودية، لومړی چاپ، کال: 1406 هـ - 1986 م.

13. البحر الرائق شرح كنز الدقائق ومنحة الخالق وتكملة الطوري ، د البحر الرائق مؤلف: زين الدين بن إبراهيم بن محمد، المعروف بابن نجيم المصري (المتوفى: 970هـ) د منحة الخالق مؤلف: ابن عابدين شامي، او د تکملې مؤلف: محمد بن حسين بن علي الطوري الحنفي القادري (ت بعد 1138 هـ)، خپرونکې اداره: دار الكتاب الإسلامي، دويم چاپ، ب.ت.

14. البحر الرائق شرح كنز الدقائق، تاليف: زين الدين ابن نجيم الحنفي (٩٢٦هـ ٩٧٠هـ)، خپرونکې اداره: دار المعرفة، بيروت، لبنان، ب – ت.

15. بداية المجتهد و نهاية المقتصد، ليکوال: أبو الوليد محمد بن أحمد بن محمد بن أحمد بن رشد القرطبي الشهير بابن رشد الحفيد (المتوفى : 595هـ)، خپروونکی اداره: مطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده، مصر، څلورم چاپ، کال: 1395هـ/1975م.

16. بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع، تاليف: علاء الدين، أبو بكر بن مسعود بن أحمد الكاساني الحنفي (المتوفى: 587هـ)، خپرووونکې اداره: دار الكتب العلمية، دويم چاپ، کال 1406هـ - 1986م.

17. بغية الوعاة في طبقات اللغويين والنحاة، تاليف: جلال الدين عبد الرحمن السيوطي (سنة الولادة 849هـ/ سنة الوفاة 911هـ) تحقيق محمد أبو الفضل إبراهيم، دار الفكر، دويم چاپ، کال ١٣٩٩هـ ١٩٧٩م.

18. تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام، تأليف: شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان الذهبي، تحقيق: د. عمر عبد السلام تدمري، خپرونکې اداره: دار الكتاب العربي، بيروت، لبنان، لومړی چاپ، کال: 1407هـ - 1987م

19. تاريخ المدينة لابن شبة، عمر بن شبة (واسمه زيد) بن عبيدة بن ريطة النميري البصري، أبو زيد (المتوفى: 262هـ) تحقيق: فهيم محمد شلتوت، د سيد حبيب محمود احمد په مصرف نشر ته سپارل شوی، د چاپ کال: ۱۳۹۹هـ ق، جدة.

20. التحرير والتنوير، المؤلف : الشيخ محمد الطاهر بن عاشور، دار النشر : دار سحنون للنشر والتوزيع - تونس - 1997 م.

21. تفسير أبي السعود المسمى بإرشاد العقل السليم إلى مزايا القرآن الكريم(2/ 170)، تأليف: محمد بن محمد العمادي أبو السعود، چاپوونکې اداره: دار إحياء التراث العربي – بيروت.

22. التمهيد لما في الموطأ من المعاني والأسانيد، تأليف: أبو عمر بن عبد البر النمري القرطبي (٣٦٨ - ٤٦٣ هـ)، تحقيق: بشار عواد معروف، وآخرون، خپرونکي مؤسسة الفرقان للتراث الإسلامي – لندن، لومړی چاپ، کال: ١٤٣٩ هـ - ٢٠١٧ م.

23. الجامع الصغير وشرحه النافع الكبير لمن يطالع الجامع الصغير، جامع الصغير د امام أبو عبد الله محمد بن الحسن الشيباني (المتوفى: 189هـ) ليکنه ده، او شرحه يې د مولانا محمد عبد الحي بن محمد عبد الحليم الأنصاري اللكنوي الهندي، أبو الحسنات (المتوفى: 1304هـ) ده، خپرونکې اداره: عالم الكتب – بيروت، لومړی چاپ، کال: 1406هـ.

24. الجامع لأحكام القرآن، تاليف: أبو عبد الله محمد بن أحمد بن أبي بكر بن فرح الأنصاري الخزرجي شمس الدين القرطبي (المتوفى : 671 هـ)، تحقيق: هشام سمير البخاري، خپرونکې اداره: دار عالم الكتب، الرياض، المملكة العربية السعودية، د کال 1423 هـ/ 2003 م چاپ.

25. الجواهر المضية في طبقات الحنفية، تاليف: عبد القادر بن أبي الوفاء محمد بن أبي الوفاء القرشي أبو محمد (٦٩٦هـ – ٧٧٥هـ) مير محمد كتب خانه، كراچی، پاکستان.

26. حسن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة، تأليف: عبد الرحمن بن أبي بكر، جلال الدين السيوطي (المتوفى : 911هـ)، تحقيق: محمد أبو الفضل إبراهيم، خپرونکې اداره: دار إحياء الكتب العربية - عيسى البابي الحلبي وشركاه – مصر، لومړی چاپ، کال: 1387 هـ - 1967م.

27. حلية الأولياء وطبقات الأصفياء، أبو نعيم أحمد بن عبد الله بن أحمد بن إسحاق بن موسى بن مهران الأصبهاني (المتوفى: 430هـ) چاپوونکی اداره: السعادة - بجوار محافظة مصر، 1394هـ - 1974م، بيا يې نورو ادارو لكه دار الكتاب العربي – بيروت او دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت، کاپی کړی او چاپ کړی دی.

28. الخراج، تأليف: أبو يوسف يعقوب بن إبراهيم بن حبيب بن سعد بن حبتة الأنصاري (المتوفى : 182هـ) خپروونکې اداره: المكتبة الأزهرية للتراث، تحقيق: طه عبد الرءوف سعد او سعد حسن محمد.

29. الديباج المذهب في معرفة أعيان علماء المذهب، المؤلف: إبراهيم بن علي بن محمد، ابن فرحون، برهان الدين اليعمري (المتوفى: 799هـ)، تحقيق اوتعليق: الدكتور محمد الأحمدي أبو النور، خپرونکې اداره: دار التراث للطبع والنشر، القاهرة، مصر.

30. الذخيرة ، تأليف: أبو العباس شهاب الدين أحمد بن إدريس بن عبد الرحمن المالكي الشهير بالقرافي (ت ٦٨٤هـ)، تحقيق: د محققينو يوې مجموعې، چاپوونكې اداره: دار الغرب الإسلامي- بيروت، لومړى چاپ، كال: ١٩٩٤م.

31. رد المحتار على الدر المختار، تأليف: ابن عابدين، محمد أمين بن عمر بن عبد العزيز عابدين الدمشقي الحنفي (المتوفى: 1252هـ)، خپروونكې اداره: دار الفكر-بيروت، دويم چاپ: 1412هـ - 1992م.

32. السنة لأبي بكر بن الخلال (1/ 143). أبو بكر أحمد بن محمد بن هارون بن يزيد الخَلَّال البغدادي الحنبلي (المتوفى: 311هـ)، تحقيق: د. عطية الزهراني، خپرونكې اداره: دار الراية – الرياض، لومړی چاپ، كال 1410هـ - 1989م.

33. سنن ابن ماجه، تأليف: أبو عبد الله محمد بن يزيد بن ماجة القزويني (٢٠٩ - ٢٧٣ هـ)، تحقيق: شعيب الأرنؤوط او نورو، خپرونكې اداره: دار الرسالة العالمية، لندن، لومړی چاپ، كال: ١٤٣٠ هـ - ٢٠٠٩ م

34. سنن ابى داود، أبو داود سليمان بن الأشعث بن إسحاق بن بشير بن شداد بن عمرو الأزدي السِّجِسْتاني (المتوفى: 275هـ)، تحقيق: شعَيب الأرنؤوط او محَمَّد كامِل قره بللي، خپروونكې اداره: دار الرسالة العالمية، لومړی چاپ، كال 1430 هـ - 2009 م

35. سنن الترمذي، تاليف: محمد بن عيسى بن سَوْرة بن موسى بن الضحاك، الترمذي، أبو عيسى (المتوفى: 279هـ)، تحقيق: بشار عواد معروف، خپرونكې اداره: دار الغرب الإسلامي – بيروت، د خپرېدو كال 1998 م

36. سنن الدارقطني، تأليف: أبو الحسن علي بن عمر بن أحمد بن مهدي بن مسعود بن النعمان بن دينار البغدادي الدارقطني (المتوفى: 385هـ)، تحقيق: شعيب الارنؤوط، حسن عبد المنعم شلبي، عبد اللطيف حرز الله، أحمد برهوم، خپرونكې اداره: مؤسسة الرسالة، بيروت – لبنان، لومړی چاپ، كال 1424 هـ - 2004 م.

37. السنن الصغرى للبيهقي مع شرحه المنة الكبرى شرح وتخريج السنن الصغرى، محمد ضياء الرحمن الأعظمي، الناشر: مكتبة الرشد، د نشر كال: 1422هـ - 2001م، رياض، السعودية.

38. السنن الكبرى، تأليف: أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الخُسْرَوْجِردي الخراساني، أبو بكر البيهقي (المتوفى: 458هـ)، تحقيق: محمد عبد القادر عطا، خپروونكې اداره: دار الكتب العلمية، بيروت – لبنات، دريم چاپ، كال 1424 هـ - 2003 م.

39. السنن الكبير، تأليف: أبو بكر أحمد بن الحسين بن علي البيهقي (٣٨٤ - ٤٥٨ هـ) تحقيق: الدكتور عبد الله بن عبد المحسن التركي، خپرونكې اداره: مركز هجر للبحوث والدراسات العربية والإسلامية – القاهرة، لومړی چاپ، كال: ١٤٣٢ هـ - ٢٠١١ م.

40. السياسات الاقتصادية، عبد المطلب عبد المجيد، مجموعة النيل العربية، مصر، لومړی چاپ كال ٢٠٠٣م.

41. السياسات المالية، حامد عبد الحميد دراز، الدار الجامعية، الاسكندرية ـ مصر، ٢٠٠٢م.

42. السياسة المالية في ظل الاقتصاد الاسلامي، عوف محمود الكفراوي، مركز الاسكندرية للكتاب، الاسكندرية مصر، دويم چاپ، كال ٢٠٠٦م.

43. شرح الطيبي على مشكاة المصابيح المسمى بـ (الكاشف عن حقائق السنن)، تأليف: شرف الدين الحسين بن عبد الله الطيبي (743هـ)، تحقيق: د. عبد الحميد هنداوي، خپرونكې اداره: مكتبة نزار مصطفى الباز (مكة المكرمة - الرياض)، لومړی چاپ، كال: 1417 هـ - 1997م

44. شرح النووي على مسلم، خپروونکی اداره: دار احياء التراث العربي بيروت، دويم چاپ، كال: ۱۳۹۲هـ ق. همدا راز القبس شرح الموطا د ابن عربي مالكي، د بدر الدين عيني د سنن أبي داود شرحه او نور.

45. شرح سنن أبي داود، تأليف: أبو محمد محمود بن أحمد بن موسى بن أحمد بن حسين الغيتابى الحنفى بدر الدين العينى (المتوفى: 855هـ) تحقيق: أبو المنذر خالد بن إبراهيم المصري، خپرووونکې اداره: مكتبة الرشد – الرياض، لومړی چاپ، كال: 1420 هـ -1999 م.

46. شرح صحيح البخاري، تأليف: ابن بطال أبو الحسن علي بن خلف بن عبد الملك (ت ٤٤٩ هـ) تحقيق: أبو تميم ياسر بن إبراهيم، چاپوونکي اداره: مكتبة الرشد - السعودية، الرياض، دويم چاپ، كال: ١٤٢٣ هـ - ٢٠٠٣ م.

47. شرح فتح القدير، تاليف: كمال الدين محمد بن عبد الواحد السيواسي (ت 681هـ) خپرونکې اداره: دار الفكر، بيروت، لبنان.

48. شرح معاني الآثار، تأليف: بو جعفر أحمد بن محمد بن سلامة بن عبد الملك بن سلمة الأزدي الحجري المصري المعروف بالطحاوي (ت ۳۲۱هـ)، تحقيق او تقديم: محمد زهري النجار او محمد سيد جاد الحق، خپرونکې اداره: عالم الكتب، لومړی چاپ، كال ١٤١٤ هـ، ١٩٩٤ م.

49. شفاء الغليل في بيان الشبه والمخيل ومسالك التعليل، تأليف: أبو حامد محمد بن محمد الغزالي الطوسي (المتوفى: 505 هـ)، تحقيق: د. حمد الكبيسي، خپرونکي اداره: مطبعة الإرشاد – بغداد، لومړی چاپ، كال: 1390 هـ - 1971 م.

50. صحيح البخاري (الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه) تأليف: محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة البخاري، أبو عبد الله، تحقيق: محمد زهير بن ناصر الناصر، خپرووونکې اداره: دار طوق النجاة، لومړی چاپ، كال ۱۴۲۲هـ.

51. صحيح مسلم (المسند الصحيح المختصر بنقل العدل عن العدل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم) تأليف: مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري النيسابوري (المتوفى: 261هـ)، تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، خپرووونکې اداره: دار إحياء التراث العربي – بيروت.

52. العالمگيرية يا الفتاوى الهندية، نشرونکی اداره: دار الفکر، د نشرېدو كال: 1411هـ - 1991م.

53. غياث الأمم في التياث الظلم، تأليف: عبد الملك بن عبد الله بن يوسف بن محمد الجويني، أبو المعالي، ركن الدين، الملقب بإمام الحرمين (۴۱۹ هـ - 478هـ)، تحقيق: الدكتور عبد العظيم الديب، دويم چاپ، كال 1401هـ.

54. فضائح الباطنية، تاليف: محمد بن محمد بن محمد الغزالي أبو حامد، تحقيق: عبد الرحمن بدوي، خپرونکې اداره: مؤسسة دار الكتب الثقافية – الكويت.

55. الفقه الإسلامي وأدلته ، تاليف: الدكتور وهبة الزحيلي، طبع دار الفكر ـ دمشق، سوريه، څلورم چاپ.

56. فقه المعاملات المالية (المال، الملكية، العقد)، ليكوال: أ. د. محمد عثمان شبير (كلية الشريعة – جامعة قطر) چاپوونکی اداره: دار النفائس للنشر والتوزيع، اردن، دربم چاپ، كال ۲۰۱۰م ۱۴۳۰هـ.

57. القبس في شرح موطأ مالك بن أنس، تأليف: القاضي محمد بن عبد الله أبو بكر بن العربي المعافري الاشبيلي المالكي (ت ٥٤٣هـ) تحقيق: الدكتور محمد عبد الله ولد كريم، خپرووونکې اداره: دار الغرب الإسلامي، لومړی چاپ، كال: ١٩٩٢ م.

58. قضية الأغلبية من وجهة الشرعية، دا وړوکی رساله په لومړي ځل په کال ۲۰۱۲م کې د الشبكة العربية للأبحاث والنشر، بيروت ـ لبنان څخه چاپ شوه.

59. القواعد الصغرى (الفوائد في اختصار المقاصد) ص92، تاليف: عبد العزيز بن عبد السلام السلمي، تحقيق: اياد خالد الطباع، خپرونکې اداره: دار الفكر المعاصر , دار الفكر – دمشق، لومړی چاپ، کال ۱۴۱٦هـ ق.

60. كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون، المؤلف: مصطفى بن عبد الله كاتب جلبي القسطنطيني المشهور باسم حاجي خليفة أو الحاج خليفة (المتوفى: 1067هـ) الناشر: مكتبة المثنى - بغداد (وصورتها عدة دور لبنانية، بنفس ترقيم صفحاتها، مثل: دار إحياء التراث العربي، ودار العلوم الحديثة، ودار الكتب العلمية)، تاريخ النشر: 1941م.

61. كفاية النبيه في شرح التنبيه، تأليف: أحمد بن محمد بن علي الأنصاري، أبو العباس، نجم الدين، المعروف بابن الرفعة (ت ۷۱۰هـ) تحقيق: مجدي محمد سرور باسلوم، چاپوونکې اداره: دار الكتب العلمية، لومړی چاپ، کال: ۲۰۰۹م.

62. ما رواه الأساطين في عدم المجيء الى السلاطين (ذم القضاء وتقلد الأحكام، ذم المكس)، د امام جلال الدين السيوطي كتاب، تحقيق: مجدي فتحي السبت، خپرونکې اداره: دار الصحابة للنشر والتوزيع، طنطا- مصر، لومړی چاپ، کال: ۱۴۱۱هـ ق ۱۹۹۱م.

63. المالية العامة (۱) الايردات والنفقات، محمد خير العكام، د الجامعة الافتراضية السورية د خپرونو څخه د الکترونيکي خپرېدو کال ۲۰۱۸م.

64. المالية العامة (النظم الضريبية)، خپروونکی اداره: منشورات الحلبي، الجزائر، کال ۲۰۰۳م.

65. المالية العامة والتشريع الضريبي، د دكتور أعاد حمود القيسي ليکنه، د دار الثقافة للنشر والتوزيع د خپرونو څخه، نهم چاپ کال ۲۰۱۵م.

66. المالية العامة، فليح حسن خلف، د عالم الكتاب الحديث او جدار للكتاب العلمي، اردن د خپرونو څخه، لومړی چاپ کال ۲۰۰۸م.

67. مبادئ المالية العامة ، په ليبيا کې د «الجامعة المفتوحة» درسي کتاب، طرابلس، الجماهيرية العظمى.

68. المبسوط، تأليف: محمد بن أحمد بن أبي سهل شمس الأئمة السرخسي (المتوفى: 483هـ)، خپروونکی اداره: دار المعرفة – بيروت، ب. ط. کال 1414هـ - 1993م.

69. مَجَلَّةُ الْأَحْكَامِ الْعَدْلِيَّةِ، تاليف: د عثماني خلافت د علماو او فقهاو د يو کميسيون له لوري تاليف شوی کتاب، نشرونکې اداره: نور محمد کتابخانه تجارت کتب، آرام باغ کراچي.

70. مختصر خليل، تاليف: خليل بن إسحاق بن موسى، ضياء الدين الجندي المالكي المصري (المتوفى: 776هـ)، تحقيق: أحمد جاد، خپروووونکې اداره: دار الحديث/القاهرة، لومړی چاپ، کال 1426هـ/2005مـ.

71. مدارك التنزيل وحقائق التأويل د أبو البركات عبد الله بن أحمد بن محمود حافظ الدين النسفي (المتوفى: 710هـ) ليکنه، تحقيق او تخريج: يوسف علي بديوي، چاپوونکي اداره: دار الكلم الطيب، بيروت، لومړی چاپ، کال 1419 هـ - 1998 م.

72. المدخل الفقهي العام، د شيخ مصطفی أحمد الزرقا ليکنه، د دار القلم دمشق چاپ، د چاپ کال: ۱۹۹۸م ۱۴۱۸هـ ق.

73. المستصفی من علم الأصول، د امام ابو حامد محمد بن محمد الغزالي (۴۵۰هـ ۵۰۵هـ)، تحقيق: حمزة بن زهير حافظ، د چاپ د تفصيلاتو نه بغير.

74. مسند أبي يعلى الموصلي، تأليف: الإمام الحافظ أحمد بن علی بن المثنی التميمي (۲۱۰ - ۳۰۷ هـ) او ورسره «رحمات الملأ الأعلى بتخريج مسند أبي يعلى» هم دی، تخريج اوتعليق: سعيد بن محمد السناري، خپروونکي اداره: دار الحديث – القاهرة، لومړی چاپ، کال: ١٤٣٤ هـ - ٢٠١٣ م.

75. مسند أحمد، تأليف: أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد الشيباني (المتوفى: 241هـ)، تحقيق: شعيب الأرنؤوط او عادل مرشد او نور ملګري يې، د دکتور عبد الله بن عبد المحسن التركي د څار لاندې، چاپوونکې اداره: مؤسسة الرسالة، لومړی چاپ، کال: 1421 هـ - 2001 م.

76. مسند أحمد، د امام أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد الشيباني (المتوفى: 241هـ) تأليف، تحقيق: شعيب الأرنؤوط - عادل مرشد، او نور، إشراف: د عبد الله بن عبد المحسن التركي، خپرووونکې اداره: مؤسسة الرسالة، لومړی چاپ، کال: 1421 هـ - 2001 م.

77. مسند دارمي مشهور په سنن الدارمي، أبو محمد عبد الله بن عبد الرحمن بن الفضل بن بَهرام بن عبد الصمد الدارمي، التميمي السمرقندي (المتوفى: 255هـ)، تحقيق: حسين سليم أسد الداراني، چاپوونکي اداره: دار المغني للنشر والتوزيع، المملكة العربية السعودية، لومړی چاپ، کال: 1412 هـ - 2000 م.

78. مصنف عبد الرزاق، أبو بكر عبد الرزاق بن همام الصنعاني، الناشر : المكتب الإسلامي – بيروت، دويم چاپ، کال: 1403هـ ق، تحقيق : حبيب الرحمن الأعظمي.

79. المصنف، تأليف: أبو بكر عبد الله بن محمد بن أبي شيبة العبسي الكوفي (ت ۲۳۵ هـ)، تحقيق: سعد بن ناصر بن عبد العزيز أبو حبيب الشثري، خپرونکې اداره: دار كنوز إشبيليا للنشر والتوزيع، الرياض – السعودية، لومړی چاپ، کال: ١٤٣٦ هـ - ٢٠١٥ م.

80. معجم المصطلحات الاقتصادية، احمد زکي بدوي، دار الکتاب المصري، کال ۱۹۸۵م.

81. معلمة زايد للقواعد الفقهية والأصولية، د مؤسسة زايد بن سلطان آل نهيان للأعمال الخيرية او مجمع الفقه الدولی (منظمة المؤتمر الاسلامی) د خپرونو څخه، لومړی چاپ، کال ۲۰۱۳م ۱۴۳۴هـ

82. المعيار المعرب والجامع المغرب عن فتاوى أهل إفريقيا/ والأندلس والمغرب، تأليف: أبو العباس أحمد بن يحيى الونشريسي (ت 914هـ) چاپوونکې اداره: د المغرب د اوقافو او شؤون اسلامي وزارت، کال ۱۴۰۱هـ ۱۹۸۱م. دا کتاب بيا نشر او علمي تحقيق ته اړتيا لري، بې شمېره طباعتي غلطۍ په کې دي، تر څو يې نص تصحيح نه شي د درستې استفادې وړ نه دی، ځکه چا بې له اهتمام څخه چاپ کړی دی.

83. المغني في فقه الإمام أحمد بن حنبل الشيباني، تأليف: عبد الله بن أحمد بن قدامة المقدسي أبو محمد، خپرونکی اداره: دار الفكر – بيروت، لومړی چاپ، کال 1405هـ ق.

84. مفاتيح الغيب أو التفسير الكبير، تاليف: أبو عبد الله محمد بن عمر بن الحسن بن الحسين التيمي الرازي الملقب بفخر الدين الرازي خطيب الري (المتوفى: 606هـ)، خپرونکې اداره: دار إحياء التراث العربي – بيروت، دريم چاپ، کال ۱۴۲۰هـ.

85. المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج، تأليف: أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف النووي (ت ٦٧٦هـ) چاپوونکې اداره: دار إحياء التراث العربي – بيروت، دويم چاپ، کال: ۱۳۹۲هـ ق.

86. الموسوعة الفقهية الكويتية، (د علماو د يوې لوی مجموعې له لورې ليکل شوی ده)، د کويت د وزارت اوقاف له نشراتو څخه، دويم چاپ، کال ۱۴۰۴هـ ۱۹۸۳م.

87. النظام الضريبي بين الفكر المالي المعاصر والفكر المالي الاسلامي، قسنطينة پوهنتون، الجزاير کې د ماسترۍ رساله، ليکواله: رحمة نابتي، تعليمي کال: ۲۰۱۳-۲۰۱۴م.

88. النظرية الاقتصادية، تاليف: دکتور احمد جامع، خپروونکې اداره: دار النهضة، څلورم چاپ، کال ۱۹۸۴م.

89. النظم المالية في الاسلام، ليکوال: قطب ابراهيم محمد، الهيئة المصرية العامة للكتاب، څلورم چاپ، کال ۱۹۹٦م.

90. وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان، أبو العباس شمس الدين أحمد بن محمد بن أبي بكر بن خلكان (608هـ 681هـ) تحقيق: إحسان عباس، چاپوونکې اداره: دار صادر بيروت، ب. ت.

91. الهداية في شرح بداية المبتدي، تاليف: علي بن أبي بكر بن عبد الجليل الفرغاني المرغيناني، أبو الحسن برهان الدين (ت ٥٩٣هـ) تحقيق: طلال يوسف، خپروونکې اداره: دار احياء التراث العربي - بيروت – لبنان.

92. الهداية مع شرح العلامة عبد الحي اللكنوي د ادارة القرآن والعلوم الاسلامية، کراچۍ چاپ.